

ISSN 2617-9660

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION**

№ 3 (21) – червень 2022

ISSN 2617-9660

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ

ЕКСПЕРТ: ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 3 (21) червень 2022

Електронне наукове видання
підготовлене у науковому партнерстві
із Всеукраїнською Асамблеєю
докторів наук з державного управління

Київ
Видавництво Ліра-К
2022

Редакція

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович,
доктор наук з державного управління, професор,
Проректор з наукової роботи Національного
авіаційного університету, Президент Асамблеї
докторів наук з державного управління України,
Академік Міжнародної Кадрової Академії,
Академії наук вищої школи та Української
Технологічної Академії, Почесний доктор На-
ціонального інституту економічних досліджень
Грузії, Заслужений юрист України. Заступники
головного редактора:

Федоренко Владислав Леонідович,
доктор юридичних наук, професор,
DrHb-доктор хабілітований наук правничих,
заслужений юрист України
Кислий Анатолій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор
Жукова Ірина Віталіївна,
кандидат наук з державного управління,
доцент

Видається з листопада 2018 року
Періодичність: 6 разів на рік + спецвипуск
Друкується за рішенням Вченої ради
Науково-дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
(Протокол №8 від 29.06.2022)

Згідно Наказу Міністерства освіти і науки
України від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4)
журналу присвоєно категорію «Б»
в галузях юридичних наук та державного
управління

Видання включено до Google Scholar, а також,
до міжнародних наукометричних баз: Turkish
Education Index (Турція), Polish Scholarly
Bibliography (Польща), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

Відповідальність за зміст, достовірність фактів,
цитат, цифр несуть автори матеріалів. Редакція
залишає за собою право на незначне редагування
і скорочення (зі збереженням авторського
стилю та головних висновків). Редакція не
завжди поділяє думки авторів та не несе
відповідальність за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук – тільки з дозволу редакції.

Адреса редакційної колегії: бульвар Л. Українки,
26, офіс 501, м. Київ, 01133,
e-mail: irina_pravo@ukr.net, <https://intellect.org.ua/>

Адреса видавництва:
«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1
тел./факс (044) 247-93-37; 228-81-12
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net

Editorial

Editorial in Chief

Romanenko Yevgen Oleksandrovych,
Doctor of Science in Public Administration,
Professor, Vice-Rector for Research at the National
Aviation University, President of the Assembly of
Doctors of Science in Public Administration
of Ukraine, Academician of International
Personnel Academy, Academy of Higher Schools
and Ukrainian Technological Academy, Honorary
Doctor of Economics and National Studies
of Ukraine

Honored Lawyer of Ukraine Deputy Editors:
Fedorenko Vladislav Leonidovich,
Doctor of Law, Professor, DrHb-Doctor Habilitated
Law Sciences, Honored Lawyer
of Ukraine
Kisliy Anatoliy Mikhailovich,
Doctor of Law, Professor
Iryna Vitaliivna Zhukova,
Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor

Published from november 2018
Pereodisity: 6 times on a year + one
Published according to the decision
of the Academic Council of the Research Center
for Forensic Examination on Intellectual
Property of the Ministry of Justice of Ukraine
(Protocol No 8 from 29.06.2022)

According to the Order of the Ministry of
Education and Science of Ukraine dated December
28, 2019 № 1643 (Annex 4), to the magazine was
assigned category "B" in the fields of legal sciences
and public administration.

The publication is included in Google Scholar,
as well as in international scientific databases:
Turkish Education Index (Turkey), Polish Scholarly
Bibliography (Poland), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors
reserves the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views
of the authors and are not responsible
for the information provided. Materials filed
in the author's edition.
Reprinting – with the editorial's permission strictly.

Address of the editorial board:
L. Ukrainka Boulevard, 26, office 501, Kyiv, 01133.,
e-mail: irina_pravo@ukr.net, <https://intellect.org.ua/>

Address of the editorial:
«Publishing Lira-K»
Certificate number 3981, series DK.
03142, Kyiv, street. V. Stusa, 22/1
tel / fax (044) 247-93-37; 228-81-12
Website: lira-k.com.ua, editorial: zv_lira@ukr.net

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове видання : збірник. – 2022. – № 3 (21) червень. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. – 169 с.

Головний редактор:

Романенко Євген Олександрович – доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, проректор з наукової роботи Національного авіаційного університету, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління», Академік Міжнародної Кадрової Академії, Академії наук вищої школи та Української Технологічної Академії, Почесний доктор Національного інституту економічних досліджень Грузії.

Заступники головного редактора:

Федоренко Владислав Леонідович – доктор юридичних наук, професор, DrHb-доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Жукова Ірина Віталіївна – кандидат наук з державного управління, доцент, проректор з наукової роботи ПВНЗ Університет Новітніх Технологій, заступник директора з навчально-виховної роботи Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Члени редакційної колегії з державного управління:

1. **Акімова Людмила Миколаївна**, доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування.

2. **Валюх Андрій Миколайович**, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

3. **Воротін Валерій Євгенович**, доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України.

4. **Гурковський Володимир Ігорович**, доктор наук з державного управління, старший дослідник, Перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління».

5. **Кіслов Денис Васильович**, доктор наук з державного управління, доцент, академік Української академії наук, Академік Національної Академії наук вищої освіти України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

6. **Кринична Ірина Петрівна**, доктор наук з державного управління, професор.

7. **Міхальський Томаш**, доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ, Польща.

8. **Мотренко Тимофій Валентинович**, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор філософських наук, професор, Академік Національної академії педагогічних наук України.

9. **Новак-Каляєва Лариса Миколаївна**, доктор наук з державного управління, професор.

10. **Орлова Наталія Сергіївна**, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського національного торговельно-економічного університету.

11. **Рябцев Геннадій Леонідович**, доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, директор спеціальних проектів Науково-технічного центру «Псіхея», член Експертної ради Міністерства енергетики України, член Комітету з питань розвитку економічної конкуренції Торгово-промислової палати України, експерт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

12. **Стрельбицький Микола Павлович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національної безпеки Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

13. **Сурай Інна Геннадіївна**, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, професор, професор кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

14. **Тимошик Лілія Павлівна**, кандидат економічних наук, Вчений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач.

15. **Хаджирадева Світлана Костянтинівна**, доктор наук з державного управління, професор, заступник директора Української школи урядування – керівник Центру оцінювання кандидатів на зайняття посади державної служби.

16. **Якимчук Аліна Юріївна**, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інфор-

маційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

17. **Яровой Тихон Сергійович**, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Члени редакційної колегії з права:

18. **Барабаш Юрій Григорович**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, проректор з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

19. **Батанов Олександр Васильович**, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

20. **Берназюк Ян Олександрович**, доктор юридичних наук (конституційне право; муніципальне право), професор кафедри конституційного та міжнародного права, Заслужений юрист України, професор кафедри Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

21. **Вечорек Лешик**, доктор абілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Відділення права та соціальних наук Університету Яна Кохановського в м. Кельце (Польща).

22. **Кайдашев Роман Петрович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

23. **Кислий Анатолій Михайлович**, доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

24. **Коваленко Валентин Васильович**, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

25. **Козаченко Олександр Іванович**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

26. **Кравчук Володимир Миколайович**, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки.

27. **Нестерович Володимир Федорович**, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри дер-

жавно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

28. **Нестор Наталія Володимирівна**, доктор юридичних наук, заступник директора з наукової роботи Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, Заслужений юрист України.

29. **Ніколас Шмітт**, кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія).

30. **Святоцький Олександр Дмитрович**, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Академії правових наук України, Заслужений юрист України, головний редактор юридичного журналу «Право України».

31. **Скрипнюк Олександр Васильович**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

32. **Сопілко Ірина Миколаївна**, доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету.

33. **Спришак Каміль**, доктор абілітований з правових наук (DfHb), професор Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, Польща.

34. **Стрельбицька Лілія Миколаївна**, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії Служби безпеки України.

35. **Титко Анна Василівна**, кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ.

36. **Яблонська-Бонса Йоланта**, професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, головний редактор часопису «Критика права» (Польща).

37. **Янчук Артем Олександрович**, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, радник Першого заступника Голови Верховної Ради України.

38. **Яскренія Єжи**, професор, доктор абілітований (Dr Hab), декан Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, завідувач кафедри конституційного, європейського і міжнародного публічного права, Віце-президент Правління Польського Товариства конституційного права, Спікер Товариства Польських парламентаріїв, член Правління Європейського Товариства колишніх парламентаріїв Ради Європи (FP-AP) в Парижі (Польща).

Editor in Chief:

Romanenko Yevgen Oleksandrovych – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Vice-Rector for Research at the National Aviation University, President of the All-Ukrainian Assembly of Doctors of Science in Public Administration, Academician of the International Personnel Academy, Academy of Higher Education and Ukrainian Academy of Technology, Honorary Doctor National Institute for Economic Research of Georgia.

Deputy Editors:

Fedorenko Vladislav Leonidovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

Kisliy Anatoliy Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

Zhukova Iryna Vitaliivna – Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Vice-Rector for Research at the University of New Technologies, Deputy Director from the Educational Work of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology of the State Institution of Higher Education UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT.

Members of the editorial board of Public Administration:

1. **Akimova Lyudmyla Mykolayivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of the Department of Finance and Economic Security of the National University of Water Management and Nature Management.

2. **Valyukh Andriy Mykolayovych**, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration of Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

3. **Vorotin Valeriy Yevhenovych**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Complex Problems of State-Building of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

4. **Gurkovsky Volodymyr Ihorovych**, Doctor of Science in Public Administration, Senior Researcher, First Deputy Director of the Center for Public Administration Problems.

5. **Kislov Denys Vasyliovych**, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

6. **Krynchna Iryna Petrovna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor.

7. **Tomasz Michałski**, Doctor of Science, Associate Professor of the Department of Geography of Regional Development, University of Gdańsk, Gdańsk, Poland.

8. **Motrenko Tymofii Valentinovich**, Professor of the Department of Public Administration of

the Interregional Academy of Personnel Management, Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

9. **Novak-Kalyaeva Larysa Mykolayivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor.

10. **Orlova Natalia Sergeevna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of Public Administration and Administration of Kyiv National University of Trade and Economics.

11. **Ryabtsev Hennadiy Leonidovych**, Doctor of Science in Public Administration, Candidate of Technical Sciences, Professor, Professor of Kyiv-Mohyla School of Government, Chief Researcher of the National Institute for Strategic Studies, Director of Special Projects of the Psyche Scientific and Technical Center, Member of the Expert Council of the Ministry of Energy of Ukraine, member of the Committee on Economic Competition Development of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine, expert of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education.

12. **Strelbytsky Mykola Pavlovych**, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of National Security of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great PJSC "Interregional Academy of Personnel Management".

13. **Surai Inna Gennadiyivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

14. **Tymoschuk Lilia Pavlivna**, Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, forensic expert, appraiser.

15. **Khadzhiradeva Svitlana Kostiantynivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director of the Ukrainian School of Government – Head of the Center for Evaluation of Candidates for Civil Service Positions.

16. **Yakymchuk Alina Yuriyivna**, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Informa-

tion Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

17. **Yarovoy Tikhon Sergeevich**, Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

Members of the editorial board:

18. **Barabash Yuriy Hryhorovych**, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Vice-Rector for Academic Affairs of the National Law University named after Yaroslav the Wise.

19. **Batanov Oleksandr Vasyliovych**, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Institute of State and Law named after VM Korytsky NAS of Ukraine.

20. **Bernazyuk Jan Oleksandrovych**, Doctor of Law (constitutional law; municipal law), Professor of the Department of Constitutional and International Law, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Tavriya National University. VI Vernadsky.

21. **Vechorek Leszyk**, habilitated doctor, associate professor, head of the Department of Criminal Law, Criminology and Criminology, Department of Law and Social Sciences, Jan Kokhanowski University in Kielce (Poland).

22. **Kaidashev Roman Petrovich**, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great PJSC "Interregional Academy of Personnel Management".

23. **Kisly Anatoliy Mykhailovych**, Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management».

24. **Kovalenko Valentyn Vasyliovych**, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

25. **Kozachenko Oleksandr Ivanovych**, Candidate of Law, Senior Researcher, Professor of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

26. **Kravchuk Volodymyr Mykolayovych**, Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Volyn National University named after Lesya Ukrainka.

27. **Nesterovych Volodymyr Fedorovych**, Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko.

28. **Nestor Natalia Vladimirovna**, Doctor of Law, Deputy Director for Research at the Kyiv Research Institute of Forensic Science, Honored Lawyer of Ukraine.

29. **Nicholas Schmitt**, PhD, senior researcher at the Institute of Federalism, University of Fribourg (Switzerland).

30. **Sviatotskyi Oleksandr Dmytrovych**, doctor of Law, Professor, Full Member (Academician) of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Editor-in-chief of legal journal «The Law of Ukraine».

31. **Skrypniuk Oleksandr Vasyliovych**, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Institute of State and Law. V.M. Korytsky NAS of Ukraine.

32. **Sopilko Iryna Mykolayivna**, Doctor of Law, Professor, Excellence in Education of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Law of the National Aviation University.

33. **Spryszak Kamil**, Doctor habilitatis in legal sciences (DrHb), professor of the Department of Law and Social Sciences at the Jan Kochanowski University in Kielce, Poland.

34. **Strelbytska Lilia Mykolayivna**, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Department of Civil Law Disciplines of the National Academy of Security Service of Ukraine.

35. **Titko Anna Vasylivna**, Candidate of Law, Leading Researcher of the National Academy of Internal Affairs.

36. **Jablonska-Bonsa Jolanta**, Professor, Doctor of Law, Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of the Leon Kozminski Academy in Warsaw, Editor-in-Chief of the journal Critique of Law (Poland).

37. **Yanchuk Artem Oleksandrovych**, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Adviser to the First Deputy Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine.

38. **Yaskrenia Jerzy**, Professor, Doctor Habilitated (Dr Hab), Dean of the Faculty of Law and Social Sciences, University. Jan Kokhanowski in Kielce, Head of the Department of Constitutional, European and International Public Law, Vice-President of the Board of the Polish Society of Constitutional Law, Speaker of the Society of Polish Parliamentarians, Member of the Board of the European Society of Former Parliamentarians (FP-AP) in Paris (Poland).

Проблеми сучасного конституціоналізму

Крусян А.Р.

Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану 12

Судова експертиза, криміналістика та кримінальне право в умовах воєнного стану

Федоренко Владислав Леонідович, Коваленко Валентин Васильович, Кравчук Володимир Миколайович
Генезис і розвиток судової експертизи в Україні: від Руської Правди – до військової агресії РФ 23

Белкін Леонід Михайлович, Юринець Юлія Леонідівна, Сопілко Ірина Миколаївна, Белкін Марк Леонідович
Проблеми відповідальності в сучасній Україні за колабораційну діяльність 51

Германюк Ірина Володимирівна
Актуальність та проблематика судово-економічної експертизи у справах про банкрутство 64

Хомутенко Віра Петрівна, Хомутенко Алла Віталіївна
Теоретичні аспекти економічних втрат українських підприємств унаслідок військової агресії Російської Федерації як предмету судово-економічної експертизи 79

Холодова Ольга Юріївна, Архіпов Віктор Віталійович
Особливості дослідження якості меблевого гарнітуру при проведенні судової товарознавчої експертизи .. 91

Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності

Арутюнян Анна Ашотовна, Габріелян Оганес Бабкенович, Мовсісян Шушанік Ашотовна
(Республіка Вірменія)
Особливості застосування законодавчих положень про авторське та суміжні права при проведенні судових експертиз у Республіці Вірменія 103

Ковальова Наталія Миколаївна
Незареєстрований промисловий зразок як об'єкт експертного дослідження: питання судово-експертної теорії та практики 114

Полякова Юлія Володимирівна, Котуха Олександр Степанович, Олашин Марина Миколаївна
Економіко-правові засади захисту інтелектуальної власності: український та європейський досвід 122

Судоустрій, правовий статус суддів і судочинство

Берназюк Ян Олександрович
Принцип процесуальної економії як складова ефективності адміністративного судочинства 133

**Теорія та історія державного
управління**

Бень Ярослав Віталійович

Методологія дослідження
механізмів реалізації демократії
участі в умовах воєнного стану
в Україні 143

**Функціонування і розвиток
механізмів державного управління**

Іванова Вікторія Миколаївна

Моделювання та програмування
розвитку системи діяльності
органів публічної влади
у сфері зовнішньоекономічної
безпеки України 154

ШАНОВНІ ДРУЗИ ТА КОЛЕГИ!

Чергове число фахового наукового електронного видання «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» виходить у День Конституції України, що є доброю нагодою для привітання редколегії, всього авторського колективу та читачів журналу з цим важливим державним святом.

26-а річниця з Дня прийняття Конституції України набула на сьогодні нового сенсу та звучання, привнесеного в наше життя героїчною обороною нашої держави від збройної агресії російської федерації. В умовах воєнного стану ми глибоко переосмислюємо цінності та принципи національного конституціоналізму, державотворення та правотворення, закладені в нашому Основному Законі.

У своєму цьогорічному Зверненні з нагоди Дня Конституції Президент України справедливо відзначив, що *«Конституція, як рентген, показує наші сильні та слабкі сторони. Наші принципи, наші цінності, наші ідеали. Рівень свободи і права, які ми готові захища-*

З повагою,
директор Інституту держави і права
ім. В.М. Корещького НАН України,
академік НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

ти. Рівень зрілості й обов'язки, які готові виконувати. Норми Конституції дають змогу розшифрувати генетичний код нашої нації. Знайти відповідь на два головних питання: що таке Україна і хто такі українці?». Очевидно, що відповідь на ці питання є ключовим завданням для українських науковців.

Сьогодні ставить перед вітчизняною правничою наукою та державним управлінням і інші складні виклики і завдання, зміст яких полягає в надійному теоретико-методологічному обґрунтуванні гарантій верховенства права, демократії, непорушності основоположних прав і свобод людини та основ ефективного функціонування державної влади в умовах воєнного стану. Не менш гострими є питання про притягнення держави-агресора до відповідальності за порушення міжнародних законів і звичаїв війни, а також про механізми стягнення з неї відшкодування за завдані Україні збитки. Надання Україні статусу держави-кандидата на вступ до ЄС, а також потреби повоєнної відбудови нашої країни іще більше розширюють коло завдань, які постають перед вітчизняною наукою.

З огляду на зазначене, часопис «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» залишається важливою та авторитетною фаховою дискусійною платформою для наукового обґрунтування складних питань українського державотворення та правотворення, судової експертизи, державного управління та місцевого самоврядування. У День Конституції хотілось би побажати авторській і читацькій аудиторії часопису не зупинятися на досягнутому й успішно продовжувати свою потрібну для суспільства та держави діяльність.

Слава Україні!

Олександр Скрипнюк

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вихід цього числа фахового електронно-наукового видання НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» припав на час відзначення професійного свята – Дня судового експерта. То ж, користуючись нагодою, хотілось би привітати усіх судових експертів України з цим святом та подякувати кожного з вас за професіоналізм, відданість роботі, повсякденну кропітку працю та цінний досвід нашої співпраці. Ваша сумлінна та відповідальна робота є важливим чинником успішної оборони України.

Цікаві, змістовні та корисні для наукового забезпечення судово-експертної діяль-

**З повагою,
директор Департаменту експертного
забезпечення правосуддя Міністерства
юстиції України,
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України**

ності, національного державотворення та правотворення, а також державного управління під час воєнного стану статті, вміщені в цьому випуску журналу, свідчать те, що «науковий фронт» залишається важливою складовою професійної роботи учених-експертологів і судових експертів. Очевидно, що ці публікації стануть прологом для подальших наукових дискусій серед учених, судових експертів, суддів, адвокатів, патентних повірених і представників громадськості та ін., а також будуть у майбутньому складовими методик і методичних рекомендацій для проведення судових експертиз.

Важливо відзначити, що за понад 3 роки свого існування електронне наукове видання «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» сформувало власну автентичну місію й стало чи не єдиним в Україні спеціалізованим періодичним виданням у сфері судової експертизи, автори якого комплексно та системно розкривають актуальні проблеми теорії та практики судово-експертної діяльності. Задум засновників цього часопису, на наш погляд, відбувся й має всі шанси на подальший успіх.

У цей складний час бажаю редколегії, авторам і читачам часопису «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» витримки, оптимізму та благополуччя, впевненості в завтрашньому дні, міцного здоров'я, щастя, сили і успіхів у нових починаннях. Тримаємо стрій і до нових перемог!

Наталія Ткаченко

ШАНОВНІ КОЛЕГИ І ДРУЗІ!

Вашій увазі репрезентовано черговий випуск фахового наукового електронного часопису «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління», який виходить у часи героїчної оборони нашої держави від російської навали і, водночас у дні важливих і символічних для України свят.

28 червня українці відзначають шановане державне свято – День Конституції України. Цьогоріч це свято затьмарене військовою агресією РФ проти України, а також жахливими воєнними злочинами російської армії в Україні. Водночас, Конституція України залишається символом національної державності для мільйонів наших громадян, які героїчно боронять свою Вітчизну на фронті та в тилу. Нині, завдяки зусиллям вищого керівництва держави і кожного пересічного українця, а також допомозі наших міжна-

**З повагою,
заступник Головного редактора,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДЦСЕ з питань
інтелектуальної власності Мін'юсту,
Заслужений юрист України**

родних партнерів, Україною впевнено реалізується національний євроінтеграційний і євроатлантичний потенціал: нещодавно ми стали державою-кандидатом до вступу в ЄС. Звитяга наших воїнів і їх вправність з використанням найновітнішої у світі зброї викликала повагу з боку партнерів по НАТО. То ж, Конституція України була і залишається системою світоглядних цінностей та принципів, шкалою координат для національного державотворення та правотворення на сьогодні та на майбутнє.

4 липня відзначається професійне свято судових експертів і учених-експертологів – День судового експерта. На сьогодні частина судових експертів стали на захист Вітчизни зі зброєю в руках у лавах Збройних Сил України, Територіальної оборони і правоохоронних органів, інші ж продовжують сумлінно виконувати свої професійні обов'язки, формуючи доказову базу про воєнні злочини агресора для міжнародних і національних судів, а також встановлюючи збитки і шкоду, завдані нашим громадянам, територіальним громадам і Українській державі рф.

Цей випуск часопису «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» представлений цікавими і змістовними статтями українських та зарубіжних учених і експертів, які є прологом до подальших фахових дискусій про досвід, проблеми і перспективи розвитку судової експертизи і її окремих видів, особливості розвитку державотворення та правотворення під час воєнного стану, а також про відбудову України після перемоги у цій війні.

Владислав Федоренко

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

УДК 342.7(477)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-12-22](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-12-22)

Крусян Анжеліка Романівна,

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування, Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, тел.: 0674861972, e-mail: 370235@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-6437-2864>

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В сучасних умовах воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р., науково-практична парадигма українського конституціоналізму набуває певних модифікацій, що обумовлені особливостями правового режиму воєнного стану.

Метою статті є: науковий аналіз мети, принципів, змісту системи конституціоналізму, а також його функціонального механізму в умовах воєнного стану; та виокремлення постійних елементів (констант) та змін в його сучасній практичній парадигмі.

Для досягнення зазначеної мети поряд з загальнонауковими та спеціальними методами наукового дослідження було застосовано методологічні ресурси синергетики. Синергетичний підхід орієнтує на необхідність урахування закономірного та випадкового у соціальних реаліях та розкриття складного діалектичного зв'язку між необхідними, чітко детермінованими соціальними та політико-правовими подіями і процесами та нетиповими, неочікуваними (наприклад, збройна агресія, збройний конфлікт, війна). Саме застосування цього методу надало можливість дійти висновків про доцільність та обґрунтованість змін в практичній парадигмі сучасного конституціоналізму у зв'язку з синергетичними (перш за все нелінійними, імовірними) подіями, спричиненими війною рф проти України.

У статті доведено, що сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану набуває певних модифікацій. Так, об'єктивні воєнні загрози обумовлюють такі зміни його практичної парадигми. По-перше, це зміна нормативної основи системи конституціоналізму при незмінності Конституції України. По-друге, це зміни функціонального механізму конституціоналізму, а саме: зміни у системі, компетенції та функціональній спрямованості органів публічної влади; тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина, при визначенні переліку основоположних (конституційних) прав і свобод людини, що не можуть бути обмежені; застосування особливих (надзвичайних) організаційно-правових засобів для забезпечення, захисту та охорони прав людини в умовах війни. По-третє, це необхідність

удосконалення ідеологічної складової змісту конституціоналізму – конституційної правосвідомості у бік піднесення національної ідеї, національної ідентичності та утвердження національної стійкості українців. Водночас сучасна парадигма українського конституціоналізму містить константи, які є незмінними за будь-яких екстремальних умов, у тому числі вони є постійними і в умовах воєнного стану, а саме – це цілеспрямованість (на утвердження прав і свобод людини) та принципи сучасного українського конституціоналізму, що відповідають загальнолюдським та європейським цінностям.

Ключові слова: сучасний український конституціоналізм, Конституція, практична парадигма конституціоналізму, воєнний стан, публічна влада, права людини.

Krusian Anzhelika Romanivna,

Doctor of Laws, professor, Honored Lawyer of Ukraine, leading research scientist of the department for the constitutional law and local self-government, V.M. Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine; 4, Triokhsviatytska str., Kyiv, 01001, Ukraine. Phone number: 0674861972, e-mail: 370235@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-6437-2864>

MODERN UKRAINIAN CONSTITUTIONALISM UNDER MARTIAL LAW

Abstract. In the modern conditions of martial law in Ukraine, introduced by the Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022, the scientific and practical paradigm of Ukrainian constitutionalism acquires certain modifications due to the peculiarities of the legal regime of martial law.

The purpose of the article is: a scientific analysis of the purpose, principles, content of the system of constitutionalism, as well as its functional mechanism in the conditions of martial law; and highlighting permanent elements (constants) and changes in its modern practical paradigm.

To achieve the specified goal, together with general scientific and special methods of scientific research, methodological resources of synergy were applied. The synergistic approach focuses on the need to take into account the regular and accidental in social realities and reveal the complex dialectical relationship between necessary, clearly determined social and political-legal events and processes and atypical, unexpected ones (for example, armed aggression, armed conflict, war). The very application of this method made it possible to reach conclusions about the expediency and justification of changes in the practical paradigm of modern constitutionalism in connection with synergistic (primarily nonlinear, probable) events caused by the Russian Federation's war against Ukraine.

The article proves that modern Ukrainian constitutionalism in the conditions of martial law acquires certain modifications. Yes, objective military threats cause such changes in his practical paradigm. First, it is a change in the normative basis of the system of constitutionalism while the Constitution of Ukraine remains unchanged. Secondly, these are changes in the functional mechanism of constitutionalism, namely: changes in the system, competence and functional orientation of public authorities; temporary restriction of the rights and freedoms of a person and a citizen, when determining the list of fundamental (constitutional) rights and freedoms of a person that cannot be limited; application of special (emergency) organizational and legal means to ensure, protect and protect human

rights in wartime conditions. Thirdly, it is the need to improve the ideological component of the content of constitutionalism – constitutional legal awareness in the direction of raising the national idea, national identity and establishing the national stability of Ukrainians. At the same time, the modern paradigm of Ukrainian constitutionalism contains constants that are unchanged under any extreme conditions, including those that are constant in the conditions of martial law, namely, purposefulness (to assert human rights and freedoms) and the principles of modern Ukrainian constitutionalism, which correspond to universal and European values.

Keywords: Modern Ukrainian Constitutionalism, Constitution, practical paradigm of constitutionalism, martial law, public power, human rights.

Постановка проблеми. В сучасних умовах воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. [1], науково-практична парадигма українського конституціоналізму набуває певних змін, що обумовлені властивостями воєнного стану як особливого правового режиму, що вводиться в Україні у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану») [2]. Ці особливості правового режиму безпосередньо впливають на зміст та функціонування системи конституціоналізму та відповідно змінюють його парадигму, що потребує науково-праксеоло-

гічного дослідження для визначення та розв'язання найбільш проблемних завдань, що стоять на часі перед українським суспільством та державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика теорії та практики конституціоналізму в Україні досліджувалася такими вітчизняними ученими, як: А. З. Георгіца, С. П. Головатий, В. М. Кампо, М. І. Козюбра, О. М. Мироненко, М. П. Орзіх, А. О. Селіванов, І. Є. Словська, О.В. Скрипнюк, П. Б. Стецюк, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко та ін.

Сьогодні Україна перебуває у стані війни, яка була розпочата рф проти українського народу ще у 2014 р., а 24 лютого 2022 р. набула жакливого продовження – широкомасштабного збройного нападу рф на Україну. В цих умовах практична парадигма сучасного українського конституціоналізму змінюється. Це потребує відповідних наукових досліджень, яких бракує.

Метою статті є: науковий аналіз мети, принципів, змісту системи конституціоналізму, а також його функціонального механізму в умовах воєнного стану; та виокремлення постійних елементів (констант) та змін в його сучасній практичній парадигмі.

Виклад основного матеріалу. Конституціоналізм – це публічно-правова система конституційної органі-

заці сучасного суспільства на основі права, демократії та утвердження конституційно-правової свободи людини, змістом якої є конституція та конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість, конституційний правопорядок, функціонування цієї системи спрямоване на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав і свобод людини.

Конституціоналізм – це складна публічно-правова система, яка має свою структуру, зміст, функціональний механізм, а також принципи та мету [більш докладно див.: 3].

Український конституціоналізм має свої «національні» особливості. Концепт «український» означає «націю» (у державницькому сенсі) цього універсального феномена. Адже конституціоналізм базується на класичних ідеях лібералізму (неолібералізму), універсальних принципах, характерних для всіх демократичних, конституційних, правових, соціальних держав, але водночас ці ідеї та принципи у кожній країні набувають національних особливостей (національного, історичного, політичного, ідеологічного, культурологічного, економічного характеру), зазнають модифікації відповідно до історії, традицій народу, а також специфіки правової системи та політико-правових інститутів держави в конкретних умовах об'єктивної реальності.

Конституціоналізм – це сучасна публічно-правова система конституційної організації суспільства. При цьому концепт «сучасний» означає не тільки хронологічний, проте сутнісно-аксіологічний підхід до розгляду парадигми конституціоналізму. Це

дає змогу розкрити важливість конституціоналізму для розвитку України, звернутися до змісту конституціоналізму як до доктрини, що стоїть на рівні свого часу, тобто як до сучасного явища, універсального носія теоретичної енергії сучасного конституційного права, основної парадигми сучасної конституційної практики.

Властивість «сучасності» українського конституціоналізму і надає змогу та підстави для виокремлення констант та визначення змін у його науково-практичній парадигмі в наявних конституційно-правових реаліях української держави та суспільства.

Так, виходячи з наведених характеристик, а також теорії і практики світового та вітчизняного конституціоналізму, обґрунтованим є виокремлення таких постійних елементів (констант) його парадигми, як мета та принципи конституціоналізму, що не можуть бути змінені за будь-яких екстремальних умов (у тому числі й умов воєнного часу).

Систему конституціоналізму цілеспрямовано на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав, свобод та інтересів людини і громадянина для досягнення (визнання, забезпечення та захисту) конституційно-правової свободи людини – мети конституціоналізму.

Для забезпечення цієї кінцевої цілі (константи парадигми конституціоналізму), система конституціоналізму має ґрунтуватися на відповідних принципах, які теж слід відзначити як константи його сучасної парадигми.

Український конституціоналізм спирається на універсальні принципи європейського конституціоналізму,

який можна назвати класичним ліберальним конституціоналізмом, що базується на ряді основних принципів, вироблених людством впродовж всієї історії свого розвитку та які стали світовими стандартами формування демократичної держави і громадянського суспільства.

Згідно зі статтею 2 Лісабонського договору (Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу) [4] основоположними цінностями Європейського Союзу визнаються повага людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага прав людини, включаючи повагу до прав меншин. Ці «європейські цінності» і визначають принципи європейського конституціоналізму.

Практично принципи європейського конституціоналізму – це «лакмусовий індикатор» щодо перевірки відповідності вітчизняного конституційного законодавства та політико-правових реалій європейським цінностям та відповідним стандартам.

Системний аналіз міжнародних документів, теорія і практика процесів конституціоналізації євроінтеграції в країнах-членах, досвід функціонування ЄС, а також теорія та практика світового конституціоналізму надають можливість серед плеяди принципів європейського конституціоналізму виокремити ті, що мають особливе значення для України на сучасному етапі її розвитку, зокрема – це тріада принципів: верховенства права, пріоритету прав і свобод людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами, а також принцип конституційного демократизму.

При цьому слід відзначити, що Конституція України містить положення, що відповідають за своїм змістом цим принципами. Так, зокрема, в її преамбулі зазначається, що Конституцію України прийнято згідно з вираженням суверенної волі народу, а народ є єдиним джерелом влади і носієм суверенітету в Україні. Статус народу як владного суверену (закріплено у ст. 5 Конституції України) забезпечується системою гарантій при визнанні та дії принципу верховенства права (відповідно до ст. 8 Конституції України); конституційно закріплюється демократична організація публічної влади (ст. 5, 6, 7 Конституції України), а також визнання людини як найвищої соціальної цінності (ст. 3 Конституції України). Таким чином, простежується сутність Конституції України як прояву установчої влади Українського народу при затвердженні верховенства ліберально-демократичних цінностей, що кореспондують принципам європейського конституціоналізму.

Втім, важливим є не тільки закріплення цих принципів в Основному Законі держави, але й їх реальне втілення в сучасні конституційно-правові реалії у відповідності з практикою європейського конституціоналізму.

В умовах воєнного стану принципи конституціоналізму мають залишатися незмінними, бути тією константою, завдяки якій може функціонувати система конституціоналізму для досягнення її мети – утвердження конституційно-правової свободи людини, що передбачає, перш за все, забезпечення та захист прав і свобод людини і громадянина в будь-яких екстремальних умовах.

Отже, мета та принципи конституціоналізму є незмінними, постійними елементами – константами його науково-практичної парадигми.

Крім того, до констант парадигми конституціоналізму в умовах воєнного стану слід віднести незмінність Конституції України, яка відповідно до ч. 2 ст. 157 Конституції України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Водночас сучасні реалії воєнного стану, російська збройна агресія, широкомасштабна війна РФ проти України обумовлюють наявність та об'єктивну необхідність змін у сучасній парадигмі українського конституціоналізму для забезпечення його мети та утвердження визначених принципів.

Перш за все, слід відзначити, що в умовах воєнного стану змінюється нормативна основа сучасного українського конституціоналізму – чинне конституційне законодавство, при незмінності Конституції України.

Так, в умовах воєнного стану поряд з Конституцією України та іншими постійними нормативно-правовими актами починають діяти також надзвичайні (тимчасові) та інші нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини безпосередньо під час воєнного стану, а саме: Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015; Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» від 13.07.2011 та ін.

В умовах воєнного стану змінюється функціональний механізм сучасного

українського конституціоналізму, що обумовлено загрозами збройної агресії, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Зокрема, зміни відбуваються у системі органів публічної влади, а саме: трансформація конституційно визначеної системи місцевих органів виконавчої влади у військові державні адміністрації; посилення централізації у системі виконавчої влади та необхідність поєднання централізації та децентралізації в умовах воєнного стану; набуття додаткових повноважень та зміна алгоритму реалізації функцій місцевих органів публічної (виконавчої та самоврядної) влади, за якого пріоритетними стають функції, обумовлені воєнним станом та викликами у сфері національної безпеки і оборони.

У системі конституціоналізму центральне місце посідає людина (її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека), з якою пов'язані мета, принципи, зміст та функціональний механізм конституціоналізму, тому важливого значення у контексті визначення констант та змін у його парадигмі має аналіз конституційно-правового статусу людини і громадянина в умовах воєнного стану.

Відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України та ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку дії цих обмежень. Згідно з ч. 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного

стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. Крім того, мають характер обмеження прав і свобод людини і громадянина заходи правового режиму воєнного стану, що передбачені положеннями ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Так, в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених Указом Президента України про введення воєнного стану, військово-командування разом із військовими адміністраціями можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати такі заходи: проводити зміни умов праці відповідно до законодавства про працю; забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів; порушувати у порядку та на підставах, визначених Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності окремих політичних партій, громадських об'єднань; встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан; забороняти громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку, змінювати місце проживання (місце перебування); обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби; встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність; та ін.

При цьому існує перелік прав і свобод, які не підлягають обмеженню в умовах війни. Відповідно до ст. 64 Конституції України не можуть бути

обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–63 Конституції, тобто це достатньо широкий перелік, перш за все, природних (особистих) прав людини, а також прав на справедливий суд, неупереджене правосуддя та ін. Особливо слід відзначити, що заборона застосування тортур, катування є імперативною нормою міжнародного гуманітарного права, а людська гідність є однією з загальнолюдських цінностей, посягання на яку є неприпустимим за жодних умов. У цьому контексті важливе значення має ст. 22 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до якої введення воєнного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання.

Таким чином, конституційно-правовий статус людини і громадянина в умовах воєнного стану характеризується обмеженням прав і свобод, але тільки в межах, передбачених Конституцією України. Зокрема, таке обмеження має тимчасовий характер. Крім того, встановлено перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені, що відповідає меті та принципам конституціоналізму – константам його сучасної парадигми.

Серед конституційних обов'язків, виконання яких актуалізується в умовах воєнного часу, слід виокремити обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 65 Конституції України). У зв'язку з відкритою агресією РФ проти України Указом Президента України «Про загальну мобілізацію» від 24.02.2022 р. було оголошено загальну мобілізацію. Водночас в сучас-

них умовах не тільки обов'язком, але й справою совісті і честі кожного громадянина є збереження незалежності, територіальної цілісності держави та мирного життя українського народу.

У період війни виняткове значення має захист прав і свобод людини і громадянина. Адже саме під час збройної агресії спостерігаються найбільш масштабні та жорстокі порушення прав людини.

За інформацією Офісу генерального прокурора під час війни в Україні загинуло 347 дітей, поранено – 646. Саме діти потребують окремої уваги та підвищеного ступеня надзвичайного захисту [5]. Верховною Радою та Урядом України прийняті нормативно-правові акти, які покликані захистити права дитини на період воєнного або надзвичайного стану [6].

У звіті Управління Верховного комісара ООН з прав людини зазначено, що з моменту початку збройного нападу російської федерації на Україну до 31 травня 2022 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало 9094 жертви серед цивільного населення країни: 4149 загиблих та 4945 поранених [7]. Моніторингова місія ООН із прав людини в Україні задокументувала «руйнівний вплив війни» на права людини – «незаконні вбивства, страти, катування, жорстоке поводження та сексуальне насильство, пов'язане із конфліктом» [8].

Отже, порушення прав людини внаслідок воєнних дій потребує підвищеного ступеня їх захисту, який можна визначити як особливий або надзвичайний. Механізм цього захисту може включати такі особливі (надзвичайні) організаційно-правові засоби, а саме: встановлення (посилення) охорони

об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і введення особливо-го режиму їх роботи; запровадження комендантської години, а також встановлення спеціального режиму світломаскування; перевірку документи у осіб, а в разі потреби проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян; заборону торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі; встановлення порядку використання фонду захисних споруд цивільного захисту; проведення евакуації населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю; запровадження у разі необхідності нормованого забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами та ін. (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»). Ці заходи проводяться у межах та в порядку, встановленому чинним законодавством, що є особливо важливим в умовах воєнного стану з метою дотримання такого принципу конституціоналізму як принцип верховенства права.

Окрім зазначених організаційно-правових засобів, спрямованих на забезпечення та захист прав людини в умовах воєнних дій, в Україні було прийнято ряд нормативно-правових актів, якими зміцнюються гарантії реалізації прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту, надання матеріальної, правової та ін. допомоги (напр., Закони України: «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі

введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» від 14.04.2022 [9]; «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» від 01.04.2022 [10]; «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб, постраждалих внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України» від 01.04.2022 [11] та ін.).

Отже, у контексті парадигми сучасного українського конституціоналізму забезпечення та захист прав і свобод людини, за будь-яких обставин та особливо в екстремальних умовах воєнного стану, є важливішим обов'язком держави.

Одним з елементів змісту конституціоналізму є конституційна правосвідомість – ідеологічна складова сучасної парадигми українського конституціоналізму. В умовах російсько-української війни вона набуває особливого значення та потребує змістовного оновлення у бік підвищення значущості національної ідеї, національної ідентичності, національної культури та мови українців з тим, щоб подолати прояви рашизму як ідеології та практики сучасного нацизму, протистояти їх викликам та утвердити українську національну стійкість.

Висновки. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану набуває певних модифікацій. Так, об'єктивні воєнні загрози обумовлюють такі зміни його практичної парадигми. По-перше, це зміна нормативної основи системи конституціоналізму при незмінності Конституції України. По-друге, це зміни функціо-

нального механізму конституціоналізму, а саме: зміни у системі, компетенції та функціональної спрямованості органів публічної влади; тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина, при визначенні переліку основоположних (конституційних) прав і свобод людини, що не можуть бути обмежені; застосування особливих (надзвичайних) організаційно-правових засобів для забезпечення, захисту та охорони прав людини в умовах війни. По-третє, це необхідність удосконалення ідеологічної складової змісту конституціоналізму – конституційної правосвідомості у бік піднесення національної ідеї, національної ідентичності та утвердження національної стійкості українців.

Водночас сучасна парадигма українського конституціоналізму містить константи, які є незмінними за будь-яких екстремальних умов, у тому числі вони є постійними і в умовах воєнного стану, а саме – це цілеспрямованість (на утвердження прав і свобод людини) та принципи сучасного українського конституціоналізму, що відповідають загальнолюдським та європейським цінностям, які в сучасних умовах мужньо відстоює український народ, захищаючи свою свободу, територіальну цілісність, незалежність та суверенність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua> (дата звернення: 30.06.2022).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 30.06.2022).

3. Сучасний український конституціоналізм. *Проблеми сучасної конституціоналістики* [М.В. Афанасьєва, О.В. Батанов, А.А. Єзеров та ін.] ; за ред. А.Р. Крусян. Оdesa: Фенікс, 2015. Вип. 3. 526 с.

4. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (2012/C 326/01). *Official Journal of the European Union*. Volume 55. 26 October 2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ> (дата звернення: 02.07.2022).

5. Захист прав дітей в умовах війни: брифінг від 01.06.2022. *Медіа Центр Україна-Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua> (дата звернення: 02.07.2022).

6. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 03.07.2022).

7. Ukraine: civilian casualty update 1 June 2022: Office of the High Commissioner for Human Rights. *United Nations*. 01 June 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2022/06/ukraine-civilian-casualty-update-1-june-2022> (дата звернення: 03.07.2022).

8. Щойно Рада ООН з прав людини ухвалила Резолюцію щодо війни в Україні. Інформаційне агентство «Українські Національні Новини». 12 травня 2022 р. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1976602> (дата звернення: 04.07.2022).

9. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Закон України від 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 06.07.2022).

10. Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 01.04.2022. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 06.07.2022).

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб, постраждалих внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України: Закон України від 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 06.07.2022).

REFERENCES:

1. Ukaz Prezidenta Ukraїni "Pro vvedennja voennogo stanu v Ukraїni: Ukaz Prezidenta Ukraїni" [The Decree of the President of Ukraine "On the introduction of martial law in Ukraine"]. (n.d.). *www.president.gov.ua* Retrieved from <https://www.president.gov.ua> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukraїni "Pro pravovij rezhim voennogo stanu" [The Law of Ukraine "On the legal regime of martial law"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].

3. Krusjan, A.R. (2015). Suchasnij ukraїns'kij konstitucionalizm [Modern Ukrainian constitutionalism]. *Problemi suchasnoї konstitucionalistiki – Problems of modern constitutional studies*, 3, 526 [in Ukrainian].

4. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (2012/C 326/01). *Official Journal of the European Union*. Volume 55. 26 October 2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ> (data zvernennja: 02.07.2022).

5. Zahist prav ditej v umovah vijni: brifing vid 01.06.2022 [Protection of children's rights in wartime: briefing from 01.06.2022]. *Media Centr Ukraїna-Ukrinform. www.ukrinform.ua* Retrieved from <https://www.ukrinform.ua> [in Ukrainian].

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraїni "Pro vnesennja zmin do dejakih postanov Kabinetu Ministriv Ukraїni shhodo zahistu prav ditej na period nadzvichajnego

abo voennogo stanu” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the protection of children’s rights during a state of emergency or martial law”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws> [in Ukrainian].

7. Ukraine: civilian casualty update 1 June 2022: Office of the High Commissioner for Human Rights. United Nations [Ukraine: civilian casualty update June 1, 2022: Office of the High Commissioner for Human Rights]. *www.ohchr.org* Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/news/2022/06/ukraine-civilian-casualty-update-1-june-2022> [in Ukrainian].

8. Shhojno Rada OON z prav ljudini uhvalila Rezoljuciju shhodo vijni v Ukraïni [The UN Human Rights Council has just adopted a Resolution on the war in Ukraine]. *www.unn.com.ua* Retrieved from <https://www.unn.com.ua/uk/news/1976602> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukraïni “Pro vnesennja zmin do dejakih zakoniv Ukraïni shhodo nadannja social’nih poslug u razi vvedennja nadzvichajnego abo voennogo stanu v Ukraïni abo okremih ii miscevoztjah” [The Law of Ukraine “On amendments to some laws of Ukraine regarding the provision of social services in the event of the introduction of a state of emergency or martial law in Ukraine

or some of its localities”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukraïni “Pro zahist interesiv osib u sferi intelektual’noï vlasnosti pid chas diï voennogo stanu, vvedenogo u zv’jazku iz zbrojnoju agresieju Rosijs’koï Federacii proti Ukraïni” [The Law of Ukraine “On the protection of the interests of individuals in the field of intellectual property during the martial law introduced in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukraïni “Pro vnesennja zmin do dejakih zakoniv Ukraïni shhodo zabezpechennja dopomizhnimi zasobami rehabilitacii osib, postrazhdalih vnaslidok vijs’kovoï agresii Rosijs’koï Federacii proti Ukraïni”. [The Law of Ukraine “On the introduction of changes to some laws of Ukraine regarding the provision of auxiliary means of rehabilitation for persons injured as a result of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, КРИМІНАЛІСТИКА ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК 343.148 (477)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-23-50](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-23-50)

Федоренко Владислав Леонідович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України; бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Коваленко Валентин Васильович,

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України; бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; Kovalenko1505@com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

Кравчук Володимир Миколайович, *доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30, м. Луцьк, 43021, тел.: +38 050 5546754; e-mail: wolodar@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8332-3523>*

ГЕНЕЗИС І РОЗВИТОК СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ: ВІД РУСЬКОЇ ПРАВДИ – ДО ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ

Анотація. У публікації комплексно досліджуються питання становлення та розвитку в Україні інституту «обізнаних людей» і «оглядів обізнаних людей» та їх трансформацію, починаючи з другої пол. XIX ст., у судових експертів і судову експертизу. Аналізується розвиток системи українського судоустрою та судочинства і виявляється тенденція утвердження висновків судових експертів та посилення їх цінності в системі доказів у кримінальному, цивільному, торговельному та інших видах процесів.

Системно аналізується первинні джерела з історії судової експертизи і експертології, включаючи аналіз відповідних положень укладень законів і статутів судочинства XIX ст. – поч. XX ст., які діяли на Українських землях, що входили до складу Австро-Угорської та Російської імперій, документи про організацію судово-експертної роботи доби національно-визвольних змагань України, нормативно-правові акти стосовно судової експертизи за радянських часів і, врешті, чинне законодавство України про судову експертизу та правову охорону об'єктів права інтелектуальної власності.

Встановлено, що основними періодами генезису та розвитку судової експертизи в Україні є: 1) XI-XIX ст. – період генезису окремих видів експертизи у кримінальному судочинстві від часів «Руської правди» – до Козацької доби; 2) XIX ст. – поч. XX ст. – виокремлення та закріплення в законодавстві статусу «освічених людей» (експертів), як самостійних суб'єктів кримінального, цивільного та торговельного процесу та утворення перших судово-експертних установ України у м. Києві та Одесі; 3) 1917 – 1922 рр. – розвиток і інституалізація судово-експертної діяльності за часів національно-визвольних змагань в Українській державі; 4) 1922 – 1991 рр. – судово-експертна діяльність за радянської доби; 5) 1991 – до сьогодні – розвиток і удосконалення судової експертизи у незалежній Україні, утвердження приватних судових експертів і реформування Міністерством юстиції України судово-експертної діяльності.

Комплексно аналізуються особливості розвитку судово-експертної діяльності в Україні з часу збройного вторгнення РФ від 24 лютого 2022 р. Наголошується, що основним завданням науково-дослідних установ судової експертизи Мін'юсту, Міністерства внутрішніх справ і ін. на сьогодні є формування, у взаємодії з експертами із держав-учасниць ЄС, надійної доказової бази для притягнення РФ до відповідальності в національних і міжнародних судах за скоєні в Україні воєнні злочини. Не менш важливим завданням для судової експертизи є й встановлення збитків і шкоди, завданих РФ приватній, комунальній і державній власності, для їх повного відшкодування державою-агресором.

Ключові слова: експертиза, генезис експертизи, обізнані люди, огляд обізнаних людей, судові експерти, судова експертиза, судово-експертна діяльність, військова агресія РФ.

Fedorenko Vladislav Leonidovich,

Doctor of Law, Professor, Director of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Kovalenko Valentin Vasilievich,

Doctor of Law, Professor, Doctor of Laws, Professor, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Scientific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; Kovalenko1505@icloud.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

Krawchuk Wolodymyr Mykolayowych,

Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Volyn National University named after Lesya Ukrainka, Vinnychenko St., 30, Lutsk, 43021, tel.: +38 050 5546754; e-mail: wolodar@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8332-3523>

GENESIS AND DEVELOPMENT OF FORENSIC EXPERTISE IN UKRAINE FROM RUSSIAN TRUTH TO THE MILITARY AGGRESSION

Abstract. The publication comprehensively examines the questions of formation and development in Ukraine of the institute of «knowledgeable people» and «reviews of knowledgeable people» and their transformation since the second half of the XIX century. The publication comprehensively researches the questions of development of «knowledgeable people» institute and their transformation from the second part of the XIXth century to the court experts and court expertise. The development of the system of Ukrainian judicial system and proceedings is analyzed and the tendency of approval of the conclusions of court experts and strengthening of their value in the system of evidence in criminal, civil, commercial and other types of processes.

The primary sources for the history of forensic expertise and expertology are analyzed systematically, including analysis of the relevant provisions of the conclusions of the laws and statutes of proceedings of the 19th century – early 20th century, which were in force on the Ukrainian lands, which were part of the Austro-Hungarian and Russian empires, documents about the organization of forensic expertise during the national liberation struggle of Ukraine, regulatory legal acts concerning forensic expertise in the Soviet period and, finally, the current Ukrainian legislation on forensic expertise and legal.

It is established that the main periods of genesis and development of forensic expertise in Ukraine: 1) XI-XIX centuries. – period of genesis of certain types of expertise in criminal proceedings from the times of «Russian Pravda» – to the Cossack time; 2) XIX – beginning of XX century – allocation and consolidation in legislation the status of «enlightened people» (experts), as independent subjects of criminal, civil and commercial process and formation of the first forensic institutions of Ukraine in Kiev and Odessa; 3) 1917 – 1922. – Development and institutionalization of forensic activities during the national liberation struggle in the Ukrainian state; 4) 1922 – 1991. – Forensic activities in Soviet times; 5) 1991 to the present – development and improvement of forensic expertise in independent Ukraine, approval of private forensic experts and reforming of forensic activities by the Ministry of Justice of Ukraine.

It is noted that the main task of forensic institutions of the Ministry of Justice, Ministry of Internal Affairs, etc. today is to form, in cooperation with experts from EU member states, a reliable evidence bases to hold the Russian Federation liable in national and international courts for war crimes committed in Ukraine. An equally important task of forensic expertise is to establish the losses and damage caused by the Russian Federation to private, communal and state property, in order to fully compensate them by the aggressor state.

Keywords: expertise, genesis of expertise, knowledgeable people, review of knowledgeable people, forensic experts, forensic examination, forensic expertise, military aggression of the Russian Federation.

Постановка питання в загальному вигляді. Судочинство здавна було однією з найважливіших функцій держави. Також М. Коркунов писав, що: «Давні царі були насамперед суддями, а не законодавцями ... Початковим проявом державного володарювання було *судове рішення*, а не закон» [1, с. 18]. То ж від справедливості, обґрунтованості та добросовісності судових рішень здавна залежав не лише результат спору, а власне і авторитет публічної влади в цілому.

Відомий український правник В. Старосольський стверджував, що «судівництво на українських землях мало від найдавніших часів у значній мірі публічний характер. У договорах руських князів з Візантією (особливо кн. Олега 911 р., та Ігоря 945 р.) бачимо виразне регулювання кар за різні злочинні дії, а це значить: обмеження самовілля розплати та судження винуватого судом» [2, с. 5]. З часом *судоустрій* і *судочинство* в Україні трансформуються та осучаснюються, а починаючи із позаминулого століття збагачуються процесуальною *постаттю експерта*.

Ще на початку минулого століття дослідник історії судової реформи І. Блінов писав про значення правосуддя та *судоустрою* для суспільства держави наступне:

«Правосуддя є однією з найважливіших умов нормального існування людських суспільств. Воно однаково потрібне кожній державі, незалежно від прийнятої в ній форми правління. Недосконалість судоустрою і негарні судові порядки викликають зазвичай дружне незадоволення народу, найближчим наслідком чого є негативне ставлення не лише до носіїв державної влади, але й до існуючого суспільного ладу. ... І, на-

впаки, чим краще організована судова влада, чим більше просвічені судді і чим більше незалежні суди, тим популярніша державна влада і тим спокійніше почуваються громадяни, усвідомлюючи, що їх особистість і власність належно забезпечені. Ця спокійна впевненість у правовій охороні безумовно необхідна для економічної і духовного розвитку людських суспільств» [3, с. 1].

Запит суспільства та держави на верховенство права та справедливе і правосуддя в розумні терміни мав своїм наслідком утвердження в 1679 р. *Habeas Corpus Act*. А з кін. XVIII ст., коли теорія поділу влад та балансів між ними почала втілюватися у перших конституціях, суди набувають незалежності, а діяльність суддів стає професійністю. У свою чергу, диференціація правовідносин, деліктів і юрисдикцій призводить до збільшення судових спорів і усталенню кримінального, цивільного та інших видів судочинства. На зміну середньовічним методам доказування (присяга, поєдинок, ордалії та ін.) приходять нові, безсторонні – покази свідків, огляди обізнаних людей і ін.

Починаючи із другої пол. XX ст. питання верховенства права, у першу чергу – судового захисту основоположних прав і свобод людини і обмеження будь-яких виявів свавілля держави щодо людини, справедливого судоустрою та судочинства, а також досконалості судового процесу, визначеності статусу його учасників і ін. стають універсальними цінностями. Так, відомий правник Т. Аллан писав: *«Незалежність судочинства втратить свою роль головного захисту проти сваволі виконавчої влади, якщо суди не зможуть дотримуватися принципів природної справедливості: зникне*

гарантія, що права громадян діятимуть на практиці. Таким чином, взаємопов'язаність стандартів судової процедури становить фундамент конституційності – фактично стійкий до законодавчих впливів та перекручень, окрім хіба що особливих випадків, у яких ті ж суди обґрунтовують можливість відступу від звичайної процедури» [4, с. 159].

У цей час відбувається розвиток та інституціоналізація судово-експертної діяльності, судовий експерт стає важливим суб'єктом у всіх видах проваджень. Водночас, генезис і розвиток правового та процесуального статусу «обізнаних людей» в судових експертів, а «оглядів обізнаних людей» у судові експертизи в Україні пройшов складний історичний шлях – від Руської правди – до самовідданої роботи судових експертів зі встановлення фактів і доказів воєнних злочинів окупантів під час військової агресії РФ в Україні. Напередодні професійного свята, – Дня судового експерта, – репрезентуємо нарис історії судової експертизи в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Генезис і розвиток судової експертизи в Україні, включаючи судову експертизу із питань інтелектуальної власності, продовжує привертати увагу істориків, правознавців, а також учених-експертологів [5; 6]. Відповідні наукові розвідки щодо цього питання, а також питання становлення та розвитку Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту здійснювалися й авторами цієї публікації [7; 8; 9; 10; 66].

При підготовці цієї публікації, виходячи зі змісту принципу академічної добросовісності, були використані первинні джерела історії судової ек-

пертизи і експертології, включаючи посилання на укладення законів і статуту судочинства XIX ст. – поч. XX ст., які діяли на Українських землях, що входили до складу Австро-Угорської та Російської імперій, документи про організацію судово-експертної роботи доби національно-визвольних змагань України, нормативно-правові акти стосовно судової експертизи за радянських часів і, врешті, чинне законодавство України про судову експертизу та правову охорону об'єктів права інтелектуальної власності.

При оцінці різних етапів історії судової експертизи аналізуються та наводяться оцінки процесуального статусу «обізнаних людей» (експертів) тогочасними ученими, у першу чергу, українськими правниками (українцями за походженням чи іноземцями, які тривалий час працювали в університетах Харкова, Одеси, Києва і ін. міст) і досліджували проблеми теорії, історії та практики судової експертизи («огляду обізнаних людей») за часів включення Українських земель до складу Австро-Угорської, Російської, а надалі й радянської імперій. Це, зокрема, роботи українських науковців Л. Владімірова [11], В. Линовського [12], С. Орнатського [13], О. Палюмбецького [14], С. Пахмана [15], О. Федорова [16], М. Чубинського [17], Д. Яворницького [18] і ін. Замовчування їх здобутків у дослідження судової експертизи сприятиме політиці рф щодо культивування меншовартості, другорядності української юридичної науки за часів перебування України в складі Російської імперії, а потім і радянського союзу. Натомість, вклад українських дослідників у формування теорії та іс-

торії експертології в XIX ст. – на поч. XX ст. є вагомим і фундаментальним.

Недооціненим залишається доробок плеяди українських учених-криміналістів, фахівців з процесуального права, істориків судового права України (С. Гик [19], Я. Падох [20; 21], Ю. Старосольський [2] і ін.), які після Другої світової війни потрапили у табори Ді-Пі (з англ. *Displaced Persons* (D.P.)) для переміщених осіб на території Західної Німеччини й Австрії, окупованих з 1945 р. американськими, британськими й французькими військами, а надалі поповнили науковий цвіт українську діаспору в Західній Європі, США, Канаді та інших державах Західної демократії.

Основна ж увага дослідження приділяється становленню та розвитку судової експертизи саме в незалежній Україні. Зокрема, особливостям розвитку вітчизняної судової експертизи в умовах військової агресії РФ в Україні.

Загальна мета цього дослідження полягає в формуванні теоретико-методологічних основ генезису та розвитку судової експертизи, включаючи і судову експертизу об'єктів права інтелектуальної власності в Україні з часів Руської правди – до військової агресії РФ, розпочатої 24 лютого 2022 року, а також виокремленні та характеристиці основних періодів вітчизняної історії законодавства, науки і практики у сфері судово-експертної діяльності.

Викладення основного матеріалу. Судова експертиза є відносно новим, але на сьогодні вже добре відомим видом спеціальної професійної юридичної діяльності. Генезис судової експертизи сягає своїми витокami юності людської цивілізації, коли судочинство

стає необхідною умовою гармонійного розвитку прадавніх суспільств і держав. У державах-деспотіях Давнього Сходу спеціальні чиновники були зобов'язані «розслідувати та розкривати окремі види злочинів, установлювати істину (наприклад, у стародавньому Єгипті – чиновники писці, ... у Вавилоні – писці та судді)» [5, с. 11]. Але, очевидно, що у цьому випадку йдеться про передісторію виникнення судової експертизи.

Витоки вітчизняної судової експертизи в цілому досить повно досліджені в вітчизняній юридичній науці. Українські дослідники генезису експертології схиляються до думки, що прототипи судової експертизи уперше описані іще в «Руській Правді» (1016 р.) [6, с. 8]. Так, В. Старосольський писав, що публічний характер судівництва виявився саме у Руській Правді, яка «управильнює криваву помсту, визначає «виру» в користь князя та відшкодування (головництво) для потерпілого або його родини за різні злочини» [2, с. 5].

У свою чергу А. Камінський пише: «... роль судді та судового експерта з самого початку не розмежовувалась, наприклад, встановлення слідів побоїв по «Руській Правді» покладалося на самого суддю» [23, с. 132]. Відсутність розмежування функцій судді та судового експерта цілком логічно пояснюється відсутністю останніх. До того ж, як стверджували дослідники «... за часів князів іще не було між слов'янами судових установ відокремлених від управління, між тим як у нас тіуни були власне чиновниками уряду – князів і бояр» [24, с. 11].

За часів раннього середньовіччя судові докази у Київському Князівстві за Руською Правдою були різноманітні-

ми, але відповідали характеру своєї епохи. Судочинство за Руською Правдою була подібним до судочинства за Салічною правдою та іншими т.з. «варварськими правдами» – *Lex Burgundiorum, Lex Salica et Ripuariorum, Formulae, Capitularia, Assises de Jerusalem, Couyumes, Ordonances, Arrets Repertoires etc* [25].

До того ж, як писав С. Пахман, вплив варязького (норманського) чинника державотворення в Київській Русі, очевидно, приніс і новий *германський* елемент у судочинство слов'ян. Він виявився у схожості окремих положень Руської Правди (зі збереженням нашарування елементів Візантійського права) з германськими правдами. Це, зокрема, стосувалось і системи доказів (обряди клятви, способи випробування вогнем і водою і ін.). Водночас внутрішня сторона судочинства – «значення, сила, цінність, взаємні відносини судових доказів – все це встановлювалось характером туземного юридичного побуту» [15, с. 31, 27-33]. Ця думка С. Пахмана, звісно, не є постулатною. Зокрема, український історик І. Крип'якевич спростовував вплив варягів на управління та судочинство за часів Руської правди. Він писав, що «варяги вже цілком утратили значення – востаннє вони згадуються в нашому літописі 1036 р.» [26, с. 49].

Водночас, Руській Правді, як і т.з. «варварським правдам», були властиві простота, втілення народних звичаїв, звичаєвостей і традицій, закріплення цінностей свободи та рівності, а також відсутність процесуального права: санкції визначались і оголошувались не спеціальними чиновниками чи суддями, а народними зборами, публічно, але в усній формі.

Середньовічному судочинству також була притаманна відсутність розмежування на кримінальне та цивільне судочинство. Як писав ректор Харківського університету О. Палюмбецький, «Відмінним характером найдавніших законів майже у кожного народу було ототожнення приватного права з кримінальним, відповідно до якої всі постанови щодо приватних відносин осіб між собою по-суті були і законом кримінальним, який загрожував за їх порушення кримінальною відповідальністю» [14, с. 8]. Засобами доказування в середньовічних процесах були і покази свідків, і присяга, і випробування сторін через божі суди (ордалії), і двобій (поєдинок), і жереб [21, с. 12].

Достовірних даних про експертів, як самостійних учасників судового процесу, не знаходимо. Хоча, учені обґрунтовували думку, що германський *судебник «Кароліна»* передбачав спільний огляд мертвих тіл судами і лікарями, які запрошувались у судові процеси германців, як службові особи. У цих випадках, перед лікарями, які по-суті виступали судово-медичними експертами, ставились завдання: 1) надати судові доповідь про ознаки, виявлені ними при огляді чи освідченні тіл; 2) викладенні свого висновку чи думки, щодо причин смерті людини [27, с. 310].

Подібна система феодального судоустрою діяла пізніше й у Галицько-Волинському князівству в XII-XIV ст. ст., аж до його приєднання до Королівства Польського на підставі Кревської унії 1385 р. світські та церковні судді керувались Руською Правдою та забезпечували здійснення судочинства [9, с. 15-18]. Таким чином, до XIX ст. у Російській імперії, до складу якої з кін. XVIII ст. була

примусово включена значна частина Українських земель, судова експертиза забезпечувалася по-суті органами державного управління (князями, тиунами і ін.), а пізніше – власне судами. Подібні тенденції поєднання кримінального, цивільного й навіть церковного процесів мали місце і в державах Західної Європи.

Укріплення Римо-католицької церкви у Західній Європі сприяло розвитку її орденів і різних церковних інституцій. Однією з таких інституцій із кін. XII ст. постає й Свята Інквізиція (з лат. *inquisitio* – «розслідувати», «розшукувати»), покликана переслідувати ересі (катари і ін.) через спеціальні суди. Як писав український учений-кримінолог М. Чубинський про жахіття середньовічного процесу інквізиції, «звинуваченому не говорять суті звинувачення, для нього таємниця ім'я його звинувачувача і імена свідків, до нього, врешті, починають застосовувати *тортури*, які стають буденними *процесуальними* засобами» [17, с. 153].

За свідченням дослідника інквізиції Г. Лі, «експертами» для встановлення самого делікту в таких процесах виступали інквізитори, які мали «не лише установити факти, а й вивідати найбільш сакральні думки і погляди свого бранця», а також «*обізнані люди*» [28, с. 1009, 1019]. Утім, останні не були експертами у їх традиційному сенсі. Це були особи, освічені в богословській схоластиці, метою яких було доведення фактів ересі.

Починаючи із XIII-XVII ст. окремі функції судової експертизи почали здійснюватися також цеховими організаціями Західної Європи, які з 60-х років XIII ст. мали значний

вплив на міське життя в Італії, Франції, Німеччині й інших державах Європи. У Франції їх статус був легітимований у «Книзі ремесл (*Livre des métiers*)», до якої було включено 101 цеховий статут [13, с. 259-260]. Серед цих цехових організацій були й такі, що стосувались експертиз. Зокрема, Паризька Корпорація майстрів-писемників (1570 р.) досліджувала підписи на документах; Аптекарьський наказ (1620 р.) займався вивченням медичних питань щодо тілесних ушкодженнях та ін.

Цех, які поділялися «за *майстерністю та рукоділля на: 1) ремісничі; 2) службові та 3) робітничі*» [30, с. 1], були коліскою для перших експертів і в Україні під час включення її земель до складу Російської імперії. Функції обізнаних людей могли здійснювати майстри відповідних цехів.

З часом купці почали утворювати могутні торговельні гільдії, прикладом якої може бути Ганзейський союз, який був утворений у XII ст. та об'єднав понад 130 вільних міст Північно-Західної Європи (із них біля 100 – портових), які здійснювали морську торгівлю. При цьому, середньовічні торговельні гільдії та цехи, поза межами яких системна торгівля індивідуумів була неможливою, ставали важливими центрами формування політики щодо захисту законних інтересів своїх членів, а також щодо узагальнення та кодифікації звичаїв і правил торгівлі. У свою чергу, торговельні корпорації засновували власні торговельні суди [31, с. 35]. Судді залучали спеціалістів для перевірки ведення торговельної бухгалтерії, визначення авторства розписок тощо. Процеси у цих судах були набагато швидшими, порівня-

но з цивільними судами, без зайвого формалізму й користувались популярністю серед членів торговельних гільдій і цехів.

Помітний вплив на розвиток судочинства в Україні справило й зростання міст та запровадження в них Магдебурзького права. На теренах України Магдебургське право у XIV-XVIII ст. діяло у Житомирі, Кам'янець-Подільському, Києві, Кременці, Лохвиці, Львові, Лубнах, Луцьку, Мукачеві, Новгород-Сіверському, Пирятині, Полтаві, Прилуках і ін. містах. Як писав український історик права В. Антонович, *«місто було в державі окремою юридичною одиницею, міська громада управлялась особливими законами; жителі міста користувались окремими правами, відмінними від прав, присвоєним іншим жителям краю – вони склали окремих стан»* [32, с. 1009, 1].

Окрім міських судів, які існували у привілейованих місцях, іще з часів Кревської унії 1386 р. на Українських землях існували державні, громадські, домінальні та духовні суди. А уже за Литовським статутом 1566 р. в Україні з'являються земські, замкові і підкоморські суди. Основними доказами для судів Литовсько-Руської доби були признання, грамоти, оглядини і речові докази, свідки, присяга, жереб і «допити на муках» [21, с. 4-6, 16].

Дослідники історії судочинства в Україні називають і інші тогочасні види судів і юрисдикцій. Зокрема, за свідченням українського історика О. Єфіменко, важливу роль у суспільному житті українських міст у цей час відігравали тогочасні торговельні, церковні, старецькі та парубоцькі братства [33, с. 246]. У міському цеховому середовищі України також розглядались ремісничі спори.

Найчастіше спори між представниками цих ремісничих і торговельних корпорацій вирішувались судами за Магдебурзьким правом, канонічним правом, великокнязівським законодавством (загальноземські, обласні, міські), і навіть на основі латинського тексту Вірменського судєбника Міхитара Гоша [34], який використовувався громадою вірмен м. Львова й ін. Професор Університету Св. Володимира С. Орнатський згадував іще й про використання в цивільному судочинстві, поряд з Магдебурзьким правом, Саксонських Статутів. Названі джерела були спеціально перекладені й співставлені з Литовськими Статутами для потреб українців [13, с. 70-71].

Автентична система судоустрою та судочинства була властива в Україні й для доби Козацької держави. Тогочасне судочинство засновувалося, за словами Д. Яворницького, на *«стародавньому військовому звичаї, словесному праві та здоровому глузді»* [18, с. 237], а кошовий отаман *«поєднував у своїх руках військову, адміністративну та судову владу... був «конституційним володарем»* [18, с. 188].

Звісно, козацька старшина, писарі, довбиші і інші суб'єкти розслідування та судочинства керувались не лише традиціями, а й вищезгаданим Магдебурзьким правом і судєбниками. До того ж, у 1760-1763 рр. гетьманом К. Розумовським було проведено судову реформу та запроваджено нову систему судоустрою: Генеральний Військовий Суд, підкоморські суди, городські суди і земські суди. Окрема система судоустрою існувала на Запорозькій Січі. Вона була репрезентована паланковими і курінними судами, а також Січовим Судом [21, с. 9-10]. Водночас,

достовірних відомостей про існування в Козацькій державі судових експертів у цей час немає [66, с. 12].

Хоча, Я. Падох у своїй науковій розвідці окремо згадує про таких учасників судового процесу («розправи») у спорах про ґрунти як «старожили». Вони були швидше *знавцями*, ніж свідками, і виступали «*свідоцтвом постійної пам'яті*» на попередніх слуханнях, перед розпратою [21, с. 21]. Але, повністю ототожнювати статус знавців у ґрунтових спорах із експертами було б передчасно.

За часів боротьби Гетьманщини за автономію, за власні права і вольності у 1743 р. в резиденції гетьмана Лівобережної України у Глухові було завершено кодифікацію тогочасного українського судочинства, втілену в «Правах, за якими судиться малоросійський народ». У пункті 1 Артикулу 8 «Прав ...» йдеться про «людей огляду», які надавали «*достовірні довідки*» [35, с. 91]. Такими суб'єктами судового процесу були возні, на яких покладався, з поміж іншого, і обов'язок огляду місця злочину. Очевидно, що возні одночасно виконували функцію дізнавача, слідчого, помічника судді, діловода та освіченого (експерта) одночасно. На жаль, доля «Прав ...» склалася драматично: з 1743 р. до 1756 р. узгоджувалася їх остаточна редакція, надалі козацька старшина зволікала з їх прийняттям, а після втрати автономії України у складі Російської імперії їх актуальність втратилась. Хоча, «Права ...» залишились упродовж століть важливою пам'яткою та джерелом вивчення вітчизняного права.

Згадуване Магдебурзьке право проіснувало на теренах Лівобережної України до 1831 р. (у м. Києві – до

1834 р.) й було змінене Литовським Статутом, що діяв до 1842 р. На Правобережній Україні дія Магдебурзького права була скасована «*травневою*» Конституцією Польщі 1791 р., а після третього поділу Речі Посполитої в 1795 р. Українські землі, що входили до її складу, перейшли під юрисдикцію Російської імперії [20, с. 35]. Судочинство на цих землях здійснювалося системою *судових місць*, створеною Установленням Катерини II 1775 р. Ця система судоустрою та судочинства проіснувала фактично до проведення судової реформи 1864 р. [3, с. 6]. На сьогодні питання про залучення експертів до справ, які розглядалися судами в Україні за такою значною кількістю юрисдикцій, залишається малодослідженим.

Відомий вплив на генезис судової експертизи в Україні мало й упорядкування в першій пол. XIX ст. судоустрою та судочинства, а також кодифікація кримінального та цивільного судочинства в Російській імперії, до складу якої з кін. XVIII ст. входила значна частина Українських земель. Як писав на поч. XIX ст. О. Куніцин, у праві судової влади полягає право «1. установлювати порядок судівництва, його обряд і розшук, щоб винести правовий вирок; 2) у спірних випадках *отримувати належне освідчення*, аби обґрунтовано судити про них ...» [36, с. 77].

Для досягнення зазначених вище цілей судочинство потребувало реформування існуючої системи доказів. У зв'язку з цим у статутах Російської імперії з кримінального та цивільного судочинства 1832 і 1864 років, започаткували і закріпили відокремлення функції судової експертизи т.з. «обгля-

дів обізнаних людей» (*рос. мові* – «*сведущие люди*»), від функцій суддів.

Хоча, М. Михайлов у своєму дисертаційному дослідженні з проблем цивільного судочинства стверджував про більш раннє унормування статусу «обізнаних людей». На його думку, іще в Укладенні російського царя Алексея Михайловича зустрічається посилення за яким суд, в необхідних випадках, має звертатися переважно до таких людей, від добросовісних і істинних показів яких можна сподіватися на справедливе покарання. Але, Укладення не визначало процесуального статусу таких людей і лише в 1812 р. «Указом 17 червня були визначені випадки взагалі, коли суд має обґрунтовувати свої розсуди на показах *обізнаних*, тобто спеціалістів. Так узаконенням цим встановлено, щоб у всякій справі, яка за спеціальністю своєю обов'язково вимагає для точного встановлення обставин його особливих відомостей чи *досвідченості в якій-небудь науці, мистецтві чи ремеслі*, – суд вимагав показів або висновків обізнаних людей, – і на їх показах мав засновувати свої міркування при вирішенні справи» [37, с. 144].

Таким чином, у М. Михайловим і іншими правознавцями обґрунтовувалась позиція стосовно того, що іще в 1812 р. у цивільний процес запроваджувався такий суб'єкт, як освічені в науці, мистецтві чи ремеслі людини. Натомість відомості про порядок і результати їх діяльності достеменно не відомі. Хоча, тогочасні фахівці з цивільного процесу («обряду») наводять приклад процедури, коли при освідченні «*заповіт здається в якійсь частині сумнівним, то він відсилається для розгляду в Повітовий суд чи в Міський Магістрат, дивлячись за званням запо-*

віту» [38, с. 263-264]. Тобто, функцію «почеркознавчої експертизи» здійснювали фактично судді та/або працівники судів.

Кодифікація кримінального та процесуального законодавства в 1832 році сприяли виокремленню та чіткому унормуванню статусу обізнаних людей. Зокрема, ст. 1068, 1083 і 1192 Зводу законів Російської імперії про судочинство за злочинами 1832 р. закріплювався процесуальний статус «обізнаних людей», як свідків, котрі володіли спеціальними знаннями у галузі науки, мистецтва та ремесла. Ст. 1083 цього Зводу законів визначала: «Якщо точне дізнання обставини, яка зустрічається в справі передбачає особливі відомості чи досвідченість у якійсь науці, мистецтві чи ремеслі, то належно витребувати щодо цього покази і думки *обізнаних людей ...*» [39, с. 214]. До важливих доказів також відносились «свідчення медичних чиновників» (ст. 1192 Зводу законів). При цьому, «*сила свідчень обізнаних людей визначалась на основі правил про свідків*» [40, с. 48]. Таким чином, обізнані люди, відповідно до Зводу законів про судочинство та злочини, мали процесуальний статус подібний статусу свідків.

Після унормування статусу «обізнаних людей» у вище згаданому Зводі законів у навчальних виданнях з кримінального процесуального права з'являються підрозділи, присвячені процесуальному статусу «обізнаних осіб». При цьому, В. Лукін уже в 1851 р. чітко називає в своїх дослідженнях обізнаних людей «експертами» [41, с. 171]. Очевидно, що це слово було запозичене правознавцями із латини. У перекладі «*exertus*» означає «досвідчений», «обізнаний» [42, с. 3]. Тобто, саме слово

«експерт», по-суті, є перекладом на латину слова «обізнаний».

Відомі заслуги у дослідженні питань судової експертизи і науковцям імператорських університетів та ліцеїв в містах України – Одесі, Харкові, Києві та ін. Так, професор Рішельєвського ліцею в Одесі В. Ліновський у своїй роботі «Досвід історичних пошуків про слідче кримінальне судочинство в Росії» (Одеса, 1849 р.) писав: «Нерідко для дослідження предмету, що пізнається через почуття потрібні особливі пізнання в мистецтві, яких недостає в слідчих і суддів, тому закони визнають джерелом доказів, огляди *обізнаних людей*. ... До такого джерела доказування істини можна зарахувати існуючі в наших законах постанови про порівняння почерку руки, у випадку сумніві з боку секретарів присутніх місць ...» [12, с. 88].

Предметом наукових досліджень і відповідних навчальних курсів, підготованих і українськими правознавцями того часу, стають і відповідні положення Статуту цивільного судочинства 1832 року. Для прикладу, у параграфі 30 посібника І. Владіславлева «Загальні засади цивільного судочинства» (1857 р.) серед допустимих доказів у спірних справах називаються й «покази *обізнаних людей*». При цьому, одним із перших достовірно відомих типів експертизи у цивільному судочинстві стає почеркознавча експертиза. І. Владіславлев указував на особливості почеркознавчих експертиз, «зроблених на Єврейській мові на актах, листах і інших паперах», перевірка яких мала здійснюватися рабином і двома євреями, які заслуговують на довіру, після приведення їх усіх до

присяги, встановленої для свідків [43, с. 49, 52].

Пізніше у Статуті кримінального судочинства і Статуті цивільного судочинства, прийнятих за результатами судової реформи 1864 року в Російській імперії, було комплексно унормовано такі категорії, як «спеціальні знання» та «дослідження», які, на думку сучасних українських експертологів, безпосередньо стосуються судової експертизи [6, с. 9]. Дійсно, у цих статутах виокремлюються такі види експертизи, як судова-хімічна та «мікроскопічні дослідження» [44, с. 567].

Положення згаданих вище процесуальних статутів 1864 року, в тому числі й щодо *обізнаних людей*, поширилися на Українські землі та на Бессарабію, й застосовувалися в останній до її окупації Румунією, не зважаючи на прийняте в Бессарабії «Кримінальне укладення» 1903 року, що діяло виключно щодо переслідування за державну зраду та заколоти [45, с. 111].

Статут кримінального судочинства Російської імперії 1864 року у ст.ст. 112, 325-356, 690, 691, 692, 698 та ін. удосконалив нормативно-правове регулювання призначення та процесуального статусу *обізнаних людей* у кримінальних провадженнях. Зокрема, ст. 112 цього Статуту визначила: «У тих випадках, коли, для точного розуміння обставин, які зустрічаються в справі, необхідні спеціальні свідчення чи досвідченість у науці, мистецтві, ремеслі, промислі чи якому-небудь занятті, запрошуються *обізнані люди*» [46, с. 39].

При цьому у «Правилах і формах для здійснення слідства» (1870 р.) зазначається, що «в якості *обізнаних людей* можуть запрошуватись: лікарі, фармацевти, професори, учителі, тех-

ніки, художники, ремісники, казначеї та особи, які тривалими заняттями за якоюсь службою набули особливої досвідченості. Обізнані люди, які запрошуються для огляду та освідчення повинні мати всі якості достовірних свідків» [47, с. 37].

Після проведення судової реформи 1864 року обґрунтовувались і вимоги щодо власноруч складених обізнаними людьми висновків (за винятком неграмотних експертів, від ім'я яких висновок складали їх довірені люди). Учений у галузі кримінального процесу та голова Острозького окружного суду (1867-1870 рр.) О. Квачевський писав, що зміст висновку експерта повинен містити: «1) чіткий час огляду і осіб, що його проводили, причини, які стали приводом для залучення до огляду освічених людей; 2) детальний виклад обставин, помічених ними і 3) виклад самого висновку, тобто висновку із цих обставин; висновок може бути або загальний усіх обізнаних людей, за їх згоди, або кожного із них окремо, у випадку розбіжностей. Таким чином, висновок має форму рішення, а не протоколу. ... Висновок має бути складений ясно, чітко, зрозуміло, з усуненням по можливості слів і зворотів, що рідко застосовуються, є іноземними» [48, с. 263].

Такі висновки обізнаних людей (експертів) у кримінальних провадженнях не були беззаперечним доказом і могли піддаватися перевірці. Так О. Чебишов-Дмитрієв вказував, що «висновки експертів не мають обов'язкової сили для суду, який, вбачаючи за потрібне, перевірити здійснене ними дослідження, не соромиться ні в виборі обрядів і прийомів, ні в призначенні числа і вибору експертів, ні в визна-

ченні строків для дослідження ...» [44, с. 567].

У свою чергу, С. Щегловітов писав, що хоча експертиза, як і будь-який інший доказ, не має ніякої заздалегідь визначеної сили, але у справах, де «зустрічаються спеціальні наукові або технічні питання, експертиза має бути віднесена до найважливіших доказів, сила та значення яких може бути піддана сумнівам лише в виключних випадках, коли, наприклад, дослідження проводилось не спеціалістом з даного питання, або коли воно супроводжувалось відступом від визначених у відомих випадках правилах» [49, с. 132]. Хоча, об'єктивність цих доказів іноді також ставилась під сумнів у силу залежності обізнаних людей від осіб, які залучали їх до експертизи.

Так О. Левенстім, аналізуючи практику залучення експертів до кримінального судочинства писав наступне: «Закон вимагає від обізнаних людей бути такими ж об'єктивними, як і судді. Поміж тим, яку ж добросовісність можна очікувати від експерта, який не лише вказаний стороною, але й пов'язаний із нею своїми інтересами? Експертами у справах фіскальних бувають, дивлячись по роду занять, техніки акцизного правління, лісники Міністерства Державного Майна, працівники свічкових заводів духовних відомств і т.д. Але від цих людей навряд чи варто вимагати об'єктивності в оцінці фактів, коли вони за своїми поглядами і інтересами повністю солідарні з тим управлінням, яке вказало на них суду» [50, с. 206].

Професор Харківського університету Л. Владіміров у своїй роботі «Вчення про кримінальні докази. Особлива частина. Книга перша. Особистий судовий

огляд і висновки експертів» (м. Харків, 1886 р.) здійснив огляд всієї відомої на той час наукової літератури про судових експертів і їх процесуальний статус, відзначаючи бідність відповідних досліджень, і обґрунтовував особливості процесуального статусу експертів, які «... засновують свої висновки на будь-якій науці, по суті наукові судді, вирок яких є рішенням спеціального питання в справі» [11, с. 12]. При цьому, Л. Владіміров чітко визначав, що судові експерти є «... не свідками, а людьми науки, покликаними для вирішення спеціальних питань», а саму судову експертизу називав «самостійним видом кримінальних доказів» [11, с. 53].

Також Л. Владіміров підкреслював, що іще більше ніж висновок експерта, на розгляд справи впливає оцінка суддею цього доказу, яка полягає «в логічних операціях щодо визначення існування умов, які переконують у думці експерта» [11, с. 57]. Тобто, Л. Владіміров досліджував призначення судового експерта та його висновків для розгляду судами справи і винесення рішення.

Відомим послідовником харківського дослідника судово-експертної діяльності став уродженець м. Гомеля, вихованець Чернігівської гімназії, а надалі відомий правознавець І. Фойницький. У своїй відомій праці «Курс кримінального судочинства», що витримала декілька перевидань, він присвячує самостійний підрозділ експертизі. В ньому він визначає судових експертів – обізнаних людей (*periti, experts, scientific, witnesses, sachverständige*), як «осіб, запрошених до слідства чи суду для спостереження та встановлення обставин, з'ясування яких передбачає спеціальні знання в науці, мистецтві, ремеслі чи

іншій галузі, та надання суду про такі обставини свого висновку чи думки, похідних від відомих їм с спеціальних знань. Це – найновіший вид судових доказів, що з'являються пізніше всіх інших, і продовжує розвиватися на наших очах» [27, с. 309-310].

І. Фойницький також відзначав важливість застосування спеціальних знань судового експерта, який мав відповідати технічним і юридичним вимогам. Під першою з цих вимог учений розумів саме технічні знання та досвід, а бажано й наявність відповідної посади і звання в сфері своєї діяльності. Адже, предметом експертизи є питання про конкретні обставини, що підлягають розгляду за допомогою спеціальних знань і досвіду. Експертиза дає не остаточне вирішення цього питання, а лише вказівку, яка слугує для його вирішення. Призначення експертизи полягає в тому, щоб надати експертові можливість пізнати досліджуване з точки зору конкретної спеціальності й із застосування її прийомів. Тому, експертиза має бути побудована відповідно до вимог такої спеціальності, до її законів, «перед якими в інтересах самого правосуддя мають схилитися навіть закони процесуальні» [27, с. 320-322, 322].

Особливості правового та процесуального статусу судових експертів обґрунтовувались і правознавцями, що спеціалізувались на цивільному процесі. Так, К. Малишев писав, що «обізнаними людьми або експертами називаються ті сторонні люди, які допомагають суду досліджувати фактичну сторону справи, надаючи йому свої висновки про предмети, оцінка яких особливих технічних знань» [51, с. 323]. Застосування до експертів си-

ноніму «посторонні люди» К. Малишев пояснює тим, що вони досліджують теперішній стан об'єкту та робить відповідні дослідження, тоді як свідки дають відомості про події в минулому, яким вони були очевидцями.

Водночас, судові експерти в Україні за доби царату отримували незначні відшкодування за свою діяльність, а їх залучення судами нерідко перешкоджало основній професійній діяльності. Це мало своїм наслідком видання циркулярів Мін'юсту № 19559/1878 і № 10529/1886, якими учителів чистописань заборонялось залучати як експертів-почеркознавців у робочий час і надавався дозвіл для залучення до такого виду експертиз також діловодів, секретарів, столоначальників, чинів поліцейських управлінь, власників типографій і ін. О. Левенстім приводить і інші приклади, зокрема, коли слідство не знає кого залучити до проведення експертизи в якості обізнаної людини, або ж не може залучити експерта, через його завантаженість за основним місцем роботи.

У зв'язку з цим, О. Левенстімом пропонувалось, ґрунтуючись на досвіді Німеччини і Франції, складати для суду та слідства списки обізнаних людей для залучення їх до різних видів експертиз. При цьому, О. Левенстім наводив приклади, коли особливо талановиті експерти Європи (д-р Езеріх з Берліну – експертиза фотографії; Гейн із Лейпцігу – почеркознавство; Флері з Парижу – бухгалтерська експертиза) відмовлялись від інших робіт і обґрунтовано вважали судову експертизу своєю основною професією [50, с. 207-210]. Дієвість цих пропозицій О. Левенстіма (професіоналізація діяльності судових експертів, запровадження списків (ре-

єстрів) судових експертів та ін.) була доведена часом в процесі подальшого розвитку судово-експертної діяльності в світі.

На межі XIX і XX століть з'являються перші методичні розробки проведення криміналістичних експертиз. Зокрема, це ґрунтовна розробка Є. Буринського «Судова експертиза документів, її провадження й користування нею» (1903 р.) [52] і ін. Розвиток судово-балістичної експертизи пов'язаний з постаттю відомого вченого та лікаря-хірурга М. Пирогова, який уперше встановлював місце розташування стріляючого та жертви і інші обставини застосування вогнепальної зброї. Саме у цей період австрійським ученим Г. Гроссом, який викладав у Чернівецькому університеті, запроваджується термін «криміналістика» (з лат. *crimen* – «злочин»), який змінив популярні до того позначення «поліцейська техніка» чи «наукова поліція» [5, с. 13].

Участь «наукових суддів» – обізнаних людей (експертів) у цивільних провадженнях і основи їх процесуального статусу також передбачалась статтями 122-124, 515-533 і ін. Статуту цивільного судочинства від 20 листопада 1864 р. Зокрема, ст. 20 зобов'язувала *«прийняти на себе дослідження, які за своїм званням, ремеслом чи зайняттям вважаються такими, що мають особливі відомості»* [53, с. 238]. Положення тогочасного законодавства про «освічених людей» і практика залучення їх висновків до цивільного судочинства спонукали учених-правознавців досліджувати особливості їх процесуального статусу та зміст і порядок їх досліджень.

Зокрема, у 6-томному коментарі до Статуту цивільного судочинства К.

Анненков подав розгорнуте роз'яснення положень Статуту цивільного судочинства 1864 р. щодо обізнаних людей, які прямо називаються експертами, а їх процесуальний статус розмежує зі статусом свідків у цивільному процесі. Особлива увага звертається на висновки таких експертів. Коментуючи зміст ст. 525 Статуту цивільного судочинства А. Анненков обґрунтовує комісійні висновки судової експертизи, переконуючи, що «висновок має бути складений *один загальний*, скільки б не було закликано експертів до проведення дослідження» [54, с. 381]. При цьому, в випадку розбіжностей думок експертів, суд має призначати нове експертне дослідження, яке мають проводити нові експерти.

У свою чергу, в «Курсі російського цивільного судочинства» (1912 р.) почесний член Імператорських університетів Св. Володимира (м. Київ) і Юріївського, заслужений проф. І. Енгельман вміщує підрозділ «Висновки обізнаних людей». Їх процесуальний статус учений характеризує наступним чином: *«Обізнані люди з'являються на суд в подвійній ролі: як свідки, і як помічники судді. Як свідки, вони допитуються стосовно своїх спостережень над запропонованими їм увазі об'єктами. Їх висновки (покази) слугують матеріалом для обговорення справи. Різниця їх показів від показів свідків полягає в тому, що перші заявляють про безпосереднє сприйняття ними враження під час самого здійснення суперечливого факту, а обізнані люди доходять до цього явища шляхом висновку на підставі якихось матеріальних слідів, що залишаються від нього. Як помічники судді, обізнані люди оцінюють значення відомих фактів для розв'язання спірних*

питань, на основі своїх особливих наукових, технічних чи господарських знань» [55, с. 318]. Зі змісту цієї цитати не складно зробити висновок, що згадані «освічені люди» стали прототипом судових експертів. Але відомостей щодо їх висновків у справах, які стосуються інтелектуальної власності на сьогодні науковцями не знайдено.

Отже, поч. із другої пол. XIX ст. «обізнані люди», яких учені також називали «експертами» або ж «науковими суддями», стали самостійними учасниками кримінального та цивільного процесів. Хоча, на межі століть серед правників виникали численні наукові дискурси щодо запровадження в чинне на той час законодавство категорій «судова експертиза» та «судовий експерт» на заміну унормованим у судових статутах 1864 р. категоріям «огляд освічених людей» і «освічені люди». У першу чергу, в кримінальному судочинстві [56, с. 73-86]. Утім, очікувані законодавчі новели так і не були впроваджені з різних причин.

Новим етапом в історії судової експертизи в Україні стало створення спеціалізованих судово-експертних установ. Їх появі передувала самовіддана діяльність А. Бертильона у Франції, Г. Фулдса в Японії, Ф. Гальтона і Е. Генрі в Англії та ін. [57, с. 17-119], яка мала своїм результатом створення перших експертних інституцій. Останні з'явилася в світі іще в кін. XIX ст., коли в 1896-1897 рр. при столичних префектурах поліції в Європі, Аргентині, британській Індії, Бразилії, Чилі, Японії та інших державах і регіонах створювалися *бюра ідентифікації*. В Україні перший дактилоскопічний відділ було створено в 1904 р. у м. Києві [5, с. 13].

Відповідно до Закону 4 липня 1913 року «Про створення кабінетів науково-судової експертизи в містах Москва, Київ і Одеса», схваленого Державною Думою та Державною Радою Російської імперії, в Україні були утворені перші державні спеціалізовані експертні установи: кабінети науково-судової експертизи (НСЕ) при прокурорах Київської та Одеської судових палат [58]. На початку 1914 року ці кабінети НСЕ почали свою роботу й продовжували її й після 1917 року: за доби Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, а також за часів встановлення більшовицької влади в Україні.

Так, у ст. 8 Декрету про суди № 2 від 7 березня 1918 р. йшлося про те, що судочинство здійснюється за правилами уже згадуваних попередньо судових статутів 1864 року, оскільки вони не відмінені декретами Центрального Виконавчого Комітету Робітничих, Солдатських і Козацьких депутатів і Раднаркомом [59]. А вже 23 липня 1918 року Народний комітет юстиції затверджує наказ «Про організацію та дію місцевих народних судів», ст. 24 якого містяться чіткі вказівки на експертів, як учасників судового процесу, які можуть допитуватися судами нарівні зі свідками, й попереджаються про відповідальність за неправдиві свідчення [60, с. 37-38].

З прийняттям в 1922 р. Кримінально-процесуального кодексу були унормовані підстави для створення органів попереднього розслідування та судів. У ст. 62 цього КПК було передбачено такі докази, як висновок експерта [5, с. 15]. У 1923 році мережа судово-експертних установ (окрім Києва та Одеси) примножується кабінетом у м. Харкові, становленням і діяльністю якого керує

М. Бокаріус. За часів колишнього СРСР змінюється й організаційно-правовий статус кабінетів: а) в 1923 р. було затверджено Інструкцію про діяльність кабінетів науково-судової експертизи [5, с. 15]; б) у 1925 році вони трансформуються в інститути науково-судової експертизи, а у в) 1944 році – в науково-дослідні інститути судової експертизи [6, с. 10-11].

Тим самим, за радянської доби судова експертиза в Україні отримала своє подальше науково-методологічне, нормативно-правове та інституційне забезпечення. З'являються ґрунтовні теоретико-методологічні та методичні розробки у сфері судової експертизи (Л. Ароцкер, В. Бахін, Р. Белкін, О. Васильєв, Г. Грановський, В. Коновалова, М. Костицький, В. Личенко, М. Салтевський, М. Сегай, О. Шляхов і ін.), які стали науковою основою для розвитку судово-експертної діяльності і в незалежній Україні. Не зважаючи на орієнтування судово-експертної діяльності у колишньому СРСР переважно на криміналістичні види судових експертиз, у 70-80 роках минулого століття експертні дослідження почали активно використовуватися й у цивільних провадженнях.

Так, до прикладу, один із відомих радянських учених-експертологів О. Шляхов визначав, що «судова експертиза – процесуальна дія, що полягає в вивченні обставин справи, що проводиться за дорученням слідчих і судів у передбаченому законом порядку обізнаними у науці, техніці, мистецтві чи ремеслі особами для встановлення фактичних даних, що слугують у формі висновку експерта засобом судового доказування, а в кінцевому результаті – встановлення істини в кримінальних і цивільних справах» [42,

с. 6]. Хоча, потенціал судової експертизи зміцнюється уже після розпаду радянської федерації та переходу до ринкової економіки.

Заслуговує на увагу та подальшого дослідження й цікава наукова спадщина українських правників у екзилі, про яку згадувалось на початку цієї статті, в огляді наукової літератури. Так доцент Вільного Українського Університету в Мюнхені Ю. Старосольський у своїй роботі «Нариси кримінального процесу» (1947 р.) пише про «знавців (експертів)», які «по істоті скоріше помічники судді, що допомагають йому своїм спеціальним знанням зрозуміти та оцінити досліджуване питання чи доказовий матеріал. ... Суд також може звернутися по експертизу до відповідного спеціального інституту» [2, с. 39]. Ця позиція Ю. Старосольського щодо «знавців» (експертів) співзвучна з сучасною судово-експертною діяльністю в Україні.

Після Другої світової війни відповідна модель реалізація цієї функції через систему державних науково-дослідних інститутів судової експертизи, у різних інтерпретаціях, усталилась і в державах т.з. «соціалістичного табору» (Польща, Румунія, СФРЮ, Чехословаччина та ін.). У модернізованому вигляді вона продовжує діяти у пострадянських і постсоціалістичних державах Європи, включаючи і Україну. На сьогодні у більшості цих країн діють державні науково-дослідні установи. При цьому, поряд з традиційними поліцейськими експертно-криміналістичними службами, за кордоном діють і науково-дослідні установи при міністерствах юстиції (Інститут судових експертиз ім. проф. Я. Сехна в Кракові Міністерства справедливості Польщі)

чи/та національних академіях наук (Бюро судових експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія) [66, с. 24].

Відзначимо також, що в Нідерландах із 1999 р. діє один із найбільш відомих у світі Нідерландський інститут судової експертизи (*Netherlands Forensic Institute*) (м. Гаага), підпорядкований Міністерству безпеки і юстиції. У *NFI* зосереджено біля 600 експертів, які проводять понад 40 видів судової експертизи [61]. Висновки цього Інституту неодноразово забезпечували діяльність і винесення рішень Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, що був утворений у 1991 р. і почав діяти з 1993 р., а на сьогодні – Міжнародного кримінального суду в Гаазі, який діє з 2002 р. По-суті, *NFI* формує новаторські кейси доказів, встановлених проведенням судової експертизи, у воєнних злочинах. Залучення Міжнародним кримінальним трибуналом *NFI* до розслідування воєнних злочинів, скоєних РФ в Україні в 2022 р., є важливим чинником справедливого покарання злочинців.

Нині в світі існують різні моделі інституціоналізації судово-експертної діяльності, яка складно уніфікувати, привести до єдиного еталону. Сутність і зміст цих моделей зумовлена особливостями національних правових систем, характером судоустрою та судочинства, історичним досвідом експертиз etc. Тому, на сьогодні в світі відсутні єдині стандарти із судово-експертної діяльності, правового і процесуального статусу судових експертів, порядку їх професійної діяльності тощо.

Разом із тим, єдиними і подільними більшістю демократичних дер-

жав світу є такі цінності та принципи судової експертизи, як незалежність, об'єктивність, професійність, зумовлена спеціальними знаннями експерта, добросовісність і ін. Відповідні цінності та принципи сформульовані в міжнародних документах, наприклад, у «Вказівках щодо ролі призначених судом експертів у судовому процесі держав-членів ЄС», прийнятих 11-12 грудня Європейською Комісією з ефективності правосуддя в м. Стразбурзі (CAPEJ (2014)14) та ін. Також вони знаходять своє відображення в Рішеннях Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) [66, с. 24].

Для прикладу, у Рішенні ЄСПЛ «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland), в якій наголошено, що «хоча п. 1 статті 6 ЄКПЛ чітко не передбачає правової допомоги в цивільному процесі, держави можуть бути зобов'язані її надавати, якщо така допомога необхідна для забезпечення ефективного доступу до суду. у. Це не стосується всіх справ щодо цивільних прав та обов'язків. Багато залежить від конкретних обставин кожної справи. У цій справі відповідними факторами на користь безоплатного надання правової допомоги були: складність процедури та питань права; *необхідність встановлення фактів на основі експертних свідчень* та допиту свідків...» [62]. Тобто, висновки експертів визнаються ЄСПЛ важливими інструментами судового захисту прав людини і держави зобов'язані забезпечувати доступ до експертизи, як безоплатну правову допомогу. Насамперед у кримінальних провадженнях.

Правовий статус судових експертів і науково-дослідних установ судової експертизи в Україні був закріплений

у спеціальному Законі «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р., який діє до сьогодні. У 1996 році Конституція України у пункті 15 ст. 92 визначила, що виключно законами України визначаються «*засади судової експертизи*» [63]. Зазначене конституційне положення передбачає, що принципи, порядок призначення і проведення судової експертизи, вимоги до висновку експерта, а також процесуальний статус судового експерта, правові та соціальні гарантії його діяльності, встановлюються виключно законами України.

У силу зазначеного, порядок призначення і проведення судових експертиз унормовано в чинному процесуальному законодавстві – Кримінальному процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України, Цивільному процесуальному кодексі України, Господарському процесуальному кодексі України.

У 2019-2021 рр. Міністерство юстиції України розпочало реформу судової експертизи: було скасовано «монополію» науково-дослідних установ судової експертизи (НДУСЕ) на окремі види криміналістичних експертиз (комп'ютерно-технічні і ін.), на сьогодні вони проводяться й атестованими судовими експертами, які не являються працівниками НДУСЕ (їх іще називають «приватними судовими експертами»). Також було впроваджено єдині підходи до стажування та атестації осіб, які мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта: розроблено (оновлено) програми підготовки судових експертів; розроблено тести і тестові завдання, які мають бути покладені в основу відповідної електронної програми атестації судових експертів, започатковано діяльність єдиної

для всіх судових експертів Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України. Ці та інші позитивні новели реформи судової експертизи були втілені в проекті Закону про судово-експертну діяльність, підготовленого за активної участі судово-експертної громадськості.

Військова агресія РФ проти України, розпочата 24 лютого 2022 р., стала серйозним викликом і для всіх судових експертів України [64]. Багато судових експертів влилися до лав Збройних Сил України і Територіальної оборони і зі зброєю в руках чинять героїчний опір окупантам, займаються волонтерською діяльністю та допомагають внутрішньо переміщеним особам.

22 квітня 2022 року у своєму зверненні напередодні свята Великодня Президент України відзначив: *«Збройні Сили України блискуче виконують свої завдання. Розвідка, Національна гвардія, тероборона, поліція, прикордонники – всі на сто відсотків працюють на перемогу. Але на перемогу також має працювати й кожен громадянин – у тому, чим займається, і там, де перебуває»*. Нині усі державні НДУ-СЕ Міністерства юстиції України зберігають свій потенціал і продовжують здійснювати судово-експертну, науково-дослідну діяльність, готують нових судових експертів і працюють, у взаємодії з правоохоронними органами задля забезпечення перемоги над державою-агресором і притягнення до відповідальності РФ за порушення міжнародних законів і звичаїв ведення війни і злочини проти людяності.

Так, діяльність Офісу Генерального Прокурора, Національної поліції України, а також українських і зарубіжних (Франція, Нідерланди, Словаччина

і ін.) судових експертів (судово-медична, балістична, вибухово-технічна, будівельна, автотоварознавча і ін.), спрямована на забезпечення доказової бази для Міжнародного кримінального суду про скоєння РФ воєнних злочинів в Україні, є важливою умовою невідворотності покарання воєнних злочинців [65, с. 53].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вище викладене, можемо дійти висновку, що основними періодами генезису та розвитку судової експертизи в Україні є:

1) XI-XIX ст. – період генезису окремих видів експертизи у кримінальному судочинстві від часів «Руської правди» – до Козацької доби;

2) XIX ст. – поч. XX ст. – виокремлення та закріплення в законодавстві статусу «освічених людей» (експертів), як самостійних суб'єктів кримінального, цивільного та торговельного процесу та утворення перших судово-експертних установ України у м. Києві та Одесі;

3) 1917 – 1922 рр. – розвиток і інституалізація судово-експертної діяльності за часів національно-визвольних змагань в Українській державі;

4) 1922 – 1991 рр. – судово-експертна діяльність за радянської доби;

5) 1991 – до сьогодні – розвиток і удосконалення судової експертизи у незалежній Україні, утвердження приватних судових експертів і реформування Міністерством юстиції України судово-експертної діяльності, а також експертне забезпечення судових доказів для відповідальності за воєнні злочини РФ, скоєні в 2022 році в Україні [66, с. 9].

На час завершення цієї статті Україна отримала 23 червня 2022 р. на саміті Європейської Ради у Брюсселі

статус держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу. При цьому, ЄС поставив вимогу щодо проведення Україною масштабних реформ у сфері утвердження верховенства права та протидії корупції. Ефективне завершення цих реформ вбачається неможливим без модернізації судово-експертної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коркунов Н.М. Русское государственное право. Том I. Введение и общая часть. Изд. седьм. Под ред. и с дополн. З.Д. Авалова, М.Б. Горенберга и К.Н. Соколова. С.-Петербург: Типогр. М.М. Стасюлевича, 1909. 623 с.

2. Старосольський В. Нарис Карного Процесу (на правах рукопису). Мюнхен: б.в., 1947. 151 с.

3. Блинов И. Судебная реформа 20 ноября 1864 г. Историко-юридический очерк. Петроград: Сенатская типография, 1914. [2], 234 с.

4. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права Пер. з англ. Р. Семківа. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 385 с.

5. Основи судової експертизи: навч. посібн. Автори-уклад.: Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків: «Право», 2016. 928 с.

6. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посібн. За заг. ред. О.Г. Рувіна. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2019. 424 с.

7. Федоренко В.Л. Становлення та розвиток Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (2004-2017 рр.). *Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності*: Матер. науково-практ. конф. (21 грудня, 2017 р., м. Київ); за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. С. 8-14.

8. Федоренко В.Л. Становлення та розвиток судової експертизи об'єктів ін-

телектуальної власності в Україні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5.11.2019 р.) / За заг. ред. О.Г. Рувіна, В.В. Нестор; уклад. О.І. Жеребко, А.О. Полтавський, О.В. Юдіна. Київ: КНДІСЕ Мін'юсту України, 2019. С. 557-561.

9. Кравчук В.М. Конституційні основи правового статусу суддів в Україні: монограф. Київ: Ліра-К, 2019. 640 с.

10. Федоренко В.Л., Коваленко В.В. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності як важлива функція Української держави: генезис і перспективи розвитку. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2. С. 11-28.

11. Владимиров Л. Учение об уголовных доказательствах. Особенная часть. Книга первая. Личный судебский осмотр и заключения экспертов. Харьков: Изд. книжн. магаз. Д.Н. Полуехтова, 1886. 136 с.

12. Линовский В. Опыт исторических разысканий о следственном уголовном судопроизводстве в России. Одесса: В типографии Л. Нитче, 1849. 262 с.

13. Орнатский [С.Н.]. Речь Об отношении между общим и частным в законодательстве и законоведении, читанная в торжественном собрании Императорского Университета Св. Владимира 15 июля 1836 г. Киев: В Университ. Типогр., 1840. 90 с.

14. Палюмбецкий А. О системе судебных доказательств древнего германского права сравнительно с Русской правдою и позднейшими русскими законами, находящимися с ними в ближайшем соотношении: Рассужд. для получ. степени Доктора Права. Харьков: Печат. В Университ. типогр., 1844. 76 с.

15. Пахман С. О судебных доказательствах по древнему Русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии. Рассуждение. Москва: В Университ. типограф., 1851. VI, 212 с.

16. Федоров А.Ф. Введение в курс торгового права. Одесса: «Экономическая» типограф. и литограф., 1901. 152, VI.

17. Чубинский М.П. Очерки уголовной политики (Понятие, история и проблемы уголовной политики, как составного элемента науки уголовного права). I-III. Харьков: Тип. «Печатное Дело», 1905. IV, 535 с.
18. Эварницкий Д.И. История запорожских козаков. Том первый. С 22 рисунками. С.-Петербург: Типограф. И.Н. Скороходова. 1892. VIII, 542 с.
19. Гик С. Криміналістика. Регенсбург: Накладом Михайла Борецького, 1948. 221 с.
20. Падох Я. Міські суди в Україні після 1648 р. Мюнхен, 1948. 47 с., [9].
21. Падох Я. Давнє Українське судове право: конспект викладів. На правах рукопису. Мюнхен-Париж: Український Вільний Університет, 1949. 49 с.
22. Старосольський В. Нарис Карного Процесу (на правах рукопису). Мюнхен: б.в., 1947. 151 с.
23. Камінський А.М. Теорія судової експертизи в Україні. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. 36. матер. III Всеукр. науково-практ. Конфер. (м. Київ, 27 лютого 2020 р.). Київ-Маріуполь, 2020. С. 132 (С. 132-136).
24. Троцин К. История судебных учреждений в России. Санктпетербург: В Типограф. Э. Веймара, 1851. VIII, 387 с., 3 с.
25. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы (Государство древних франков, Англо-Саксонское государство, Англия, Германия, Испания, Италия, Франция, Албания, Болгария, Венгрия, Польша, Румыния, Чехия, Югославия). Под ред. В.М. Корецкого. Москва: Госюриздат, 1961. 950 с.
26. Холмський (Крип'якевич) І. Історія України. Мюнхен: Наклад. Тов-а ім. Шевченка, 1949. 360 с., VI, [4].
27. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Том II. Изд-е второе переработанное. С. Петербург: Типогр. М.М. Стасюлевича, 1899. 697 с.
28. Бемер Г. Иезуиты.; Ли Г.Ч. Инквизиция. С.-Петербург: ООО «Изд-во ПОЛИГОН», 1999. 1248 с.
29. Социальная история Средневековья. Под ред. Е.А. Косминского и А.Д. Удальцова. Том второй. Деревня и город позднего Средневековья. Москва; Ленинград: Госуд. изд-во, 1927. 439 с.
30. Устав цехов.: Часть первая.: [Утвержден: г. Гатчина. Ноября в 12 день 1799 года]. [Санктпетербург]: [Сенат. тип.], [1799]. [3], 35 с.
31. Федоров А.Ф. Введение в курс торгового права. Одесса: «Экономическая» типограф. и литограф., 1901. 152, VI.
32. Антонович В. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432-1798 (*Предисловие к 1 тому V части Архива Юго-Западной России*). Киев: В Университ. типограф., 1870. 94 с.
33. Ефименко А. Южная Русь. Очерки, исследования и заметки. Том I. С.-Петербург: Книгопечатня Шмидт, 1905. 439 с.
34. Армянский судебник Мхитара Гоша. Ред. вступ. стат. и примеч. Б.М. Арутюняна. Пер. с древнеарм. А.А. Паповяна. Ереван: Изд-во Академ. наук. Армянской ССР, 1954. 269 с.
35. Права за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. / Відп ред. і передмов. Ю.С. Шемшученка. Упорядн. та автор нарису К.А. Вислобоков. Київ: АТ «Книга», 1997. 547 с.
36. Куницын А. Право естественное. Часть II. Право прикладное. Санктпетербург: В Типограф. Иос. Иоанессова, 1820. 164 с.
37. Михайлов М.М. Русское гражданское судопроизводство в историческом его развитии от Уложения 1649 года до издания Свода Законов. Рассуждение на степень доктора юрид. наук. С.-Петербург: Печат. в Типографии II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1856. VIII; 202 с.
38. Кукольщик В. Российское частное гражданское право. Часть II. Обряд гражданского судебного делопроизводства. В Санктпетербурге: В Типогр. Департамента Внешней торговли, 1815. 12 с., 287 с., 1 с., 11 с.

39. Свод законов Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича составленный. Законы уголовные. Том 15. Изд. 1842 г. Санктпетербург: В Типограф. Второго Отдел. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1842. 383 с., 12, 41, 40, IV.

40. Стояновский Н. Практическое руководство к русскому уголовному судопроизводству. Санктпетербург: В Типограф. Карла Крайя, 1852. XXX., 311 с., 2 с.

41. Лукин В. Опыт практического руководства, к производству уголовных следствий и уголовного суда по русским законам, составленный для следователей, судей и стряпчих. Санктпетербург: В Типографии Э. Праца, 1851 г. XX., 475 с.

42. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. Москва: «Юрид. лит-ра», 1979. 168 с.

43. Владиславлев И. Общие основания гражданского судопроизводства. Санктпетербург: В Типогр. Якова Трея, 1857. 121 с.

44. Чебышев-Дмириев А. Русское уголовное судопроизводство по судебным уставам 20 ноября 1864 г. С.-Петербург: Изд-е В.П. Печаткина, 1875. IX; 756 с.

45. Новосівський І. Нариси історії права Буковини і Басарабії. Передмов. Я. Падоха. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1986. 180 с.

46. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. С разъяснением их по решениям кассационных департаментов Правительствующего Сената 1866-1871 и приложениями: Дополн. узаконений и Городового положения. Под ред. О. Новомейского. С.-Петербург; Москва: В Типогр. К.Э. Вульфа, 1871. XXXI, 76; 267; 53; 264; 476 с.

47. Правила и формы для производства следствий по судебным уставам 20 ноября 1864 года. Настольная книга для судебных следователей, прокуроров, судебных врачей, полиции и частных лиц, привлекаемых к предварительному следствию. С приложением Устава судебной медицины. С.-Петербург: Типограф. и Литограф. А.И. Траншеля, 1870. VIII, 312 с., 32 с.

48. Квачевский А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по Судебным уставам 1864 года. Теоретическое и практическое руководство. Часть третья. О предварительном следствии. Выпуск первый и второй. Санктпетербург: В Типогр. Ф.С. Сушинского, 1869. 597 с., XXVI, VII, V.

49. Щегловитов С.Г. Судебные уставы Императора Александра II с законодательными мотивами и разъяснениями. Устав уголовного судопроизводства. Девятое изд-е, исправл. и дополн. С.-Петербург: Типограф. А.С. Суворина, 1910. IV, 992 с., VI.

50. Левентсим А. Экспертиза на суд и желательные улучшения в этой области. *Журнал Министерства юстиции*. 1899. № 4. С. 205-211.

51. Малышев К. Курс гражданского судопроизводства. Том первый. Второе, исправл. и дополн. изд. С.-Петербург: Типогр. М.М. Стасюлевича, 1876. VIII, 444 с.

52. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, произведение ее и пользование ею. Пособие для гг. судей, судебных следователей, лиц прокурорского надзора, поверенных, защитников, судебных врачей и графических экспертов-графологов. С.-Петербург: Типогр. СПб. Товарищ. Печати, 1903. 352 с.

53. Рошковский Л.П. Устав гражданского судопроизводства. Выпуск второй. Производство в общих судебных местах. С.-Петербург: Типогр. М.М. Стасюлевича, 1884. [III], С. 103-312.

54. Анненков К. Опыт комментария к Уставу гражданского судопроизводства. Том II. О доказательствах. Втор. изд., исправл. и допол. С.-Петербург: Типогр. М.М. Стасюлевич, 1888. I., 479 с.

55. Энгельман И.Е. Курс русского гражданского судопроизводства: учебн.; изд. третье, исправ. и доп. Юрьев: В комиссии у И.Г. Крюгера, 1912. XVI, 632 с.

56. Годлевский С. О судебной экспертизе (К вопросу о значении «сведущих людей» в уголовном судопроизводстве). *Журнал Юридического общества при*

Санкт-Петербургском Университете. Год двадцать четвертый. 1894. Книга седьмая. Сентябрь. С. 73-86.

57. Торвальд Ю. Сто лет криминалистики. Пути развития криминалистики. Под ред. Н.С. Алексеева. Пер. с нем. М.Б. Колдаевой. Москва: Изд-во «Прогресс», 1975. 441 с.

58. Богатырь В. Судебная экспертиза: вчера и сегодня. *Судебно-юридическая газета*. 22.02.2010. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/35721-sydebnaya-ekspertiza-vchera-i-segodnya>

59. Гринюк В.О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер. «Право». 2012. № 2(6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf>.

60. Рахунов Р.Д. Теория и практика экспертизы в Советском уголовном процессе / Всесоюзный институт юридических наук Министерства юстиции СССР Изд. 2-е, перераб. и дополн. Москва: Госуд. изд-во Юрид. лит., 1953. 263 с.

61. Netherlands Forensic Institute. URL: <https://www.forensicinstitute.nl/>

62. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя / Рада Європи, Агенція Європейського Союзу з основних прав, Європейський Суд з прав людини і ін. С. 61. URL: <https://rm.coe.int/handbook-access-to-justice-ukr/1680a216af>

63. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

64. Fedorenko V., Fedorenko M. Russia's Military Invasion of Ukraine in 2022: Aim, Reasons, and Implications. *Krytyka Prawa, Niezależne studia nad prawem*. tom 14, nr 1/2022. S. 7-42.

65. Федоренко В.Л., Юхимюк О.М., Адлер О.Г. Порушення основоположних прав людини внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України у 2022 року та механізми притягнення військових злочинців до юридичної відповідальності. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 2 (20). С. 32-59.

66. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності в Україні: навч.-метод. вид.; В.Л. Федоренко (кер.), О.Г. Адлер, Л.П. Тимошик, Н.М. Ковальова, О.В. Голюкова, Т.М. Чабанець та ін.; за ред. проф. В.Л. Федоренка, вид. 2-ге, розшир. і доп. / НДЦСЕ судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022, 196 с.

REFERENCES:

1. Korkunov, N.M. (1909). *Russkoe gosudarstvennoe pravo [Russian state law]*. (vol. 1-7). S.-Peterburg: Tipogr. M.M. Stasjulevicha [in Russian].

2. Starosol's'kij, V. (1947). *Naris Karnogo Procesu [Essay on the Criminal Procedure]*. Mjunhen: b.v. [in Ukrainian].

3. Blinov, I. (1914). *Sudebnaja reforma 20 nojabrja 1864 g. Istoriko-juridicheskij ocherk [Judicial reform November 20, 1864. Historical and legal essay]*. Petrograd: Senatskaja tipografija [in Russian].

4. Allan, T.R.S. (2008). *Konstitucijna spravodlivist'. Liberal'na teorija verhovenstva prava [Constitutional justice. Liberal theory of the rule of law]*. Kiiv: Vid. dim «Kievo-Mogiljans'ka akademija» [in Ukrainian].

5. Golovchenko, L.M., Lozovij, A.I., Simakova-Gfremjan, E.B. ta in (2016). *Osnovi sudovoi ekspertizi [Fundamentals of forensic examination]*. Harkiv: «Pravo» [in Ukrainian].

6. Ruvyn, O.H. (Eds.). (2019). *Sudovi ekspertyzy v protsesualnomu pravi Ukrainy [Judicial expertise in procedural law of Ukraine]*. Kyiv: Vyd-vo «Lira-K» [in Ukrainian].

7. Fedorenko, V.L. (2017). Stanovlennja ta rozvitok Naukovo-doslidnogo centru sudovoi ekspertizi z pitan' intelektual'noi vlasnosti Ministerstva justicii Ukraïni (2004-2017 rr.) [Formation and development of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine (2004-2017)]. Proceedings from: *Naukovo-praktychna konferentsiia «Problemi teorïi ta praktiki sudovoi ekspertizi z pitan' intelektual'noi vlasnosti» – The Scientific and Practical Conference*

«Problems of theory and practice of forensic examination on intellectual property». (pp. 8-14). Kiiv: Vidavnictvo Lira-K [in Ukrainian].

8. Fedorenko, V.L. (2019). Stanovlennia ta rozvytok sudovoi ekspertyzy obektiv intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Formation and development of forensic examination of intellectual property objects in Ukraine]. O.H. Ruvin, V.V. Nestor (Eds.). *Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kryminalnogo protsesu – Current issues of forensic expertise, forensics and criminal process* : Proceedings of all-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (pp. 557-561). Kyiv: KNDISE Miniustu Ukrainy [in Ukrainian].

9. Kravchuk, V.M. (2019). *Konstitucijni osnovi pravovogo statusu suddiv v Ukraini [Constitutional bases of the legal status of judges in Ukraine]*. Kiiv: Lira-K [in Ukrainian].

10. Fedorenko, V.L., Kovalenko, V.V. (2020). Sudova ekspertyza obektiv prava intelektualnoi vlasnosti yak vazhlyva funktsiia Ukrainskoi derzhavy: henezys i perspektyvy rozvytku [Forensic examination of intellectual property rights as an important function of the Ukrainian state: genesis and prospects of development]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnogo upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 2, 11-28 [in Ukrainian].

11. Vladimirov, L. (1886). *Uchenie ob ugovolnykh dokazatel'stvakh. Osobennaya chast. Kniga pervaya. Lichnyy sudeyskiy osmotr i zaklyucheniya ekspertov [The doctrine of criminal evidence. The special part. Book 1. Personal judicial examination and expert opinions]*. Kharkov: Izd. knizhn. magaz. D.N. Poluekhtova [in Russian].

12. Linovskiy, V. (1849). *Opyt istoricheskikh razyskaniy o sledstvennom ugovolnom sudoproizvodstve v Rossii [Experience of historical research on investigative criminal proceedings in Russia]*. Odessa: V tipografii L. Nitche [in Russian].

13. Ornatskij, S.N. (1840). *Rech' Ob otnoshenii mezhdru obshhim i chastnym v zakonodatel'stve i zakonoveden'e, chitannaja v torzhestvennom sobranii Imperatorskogo Universiteta*

Sv. Vladimira 15 ijulja 1836 g. [Speech On the Relationship between the Public and the Private in Legislation and Jurisprudence, read at the solemn meeting of the Imperial University of St. Vladimir on July 15, 1836. Kyiv]. Kiev: V Universit. Tipogr. [in Russian].

14. Paljumbeckij, A. (1844). *O sisteme sudebnyh dokazatel'stv drevnego germanskogo prava stravnitel'no s Russkoj pravdoju i poznejshimi russkimi zakonami, nahodjashhimisja s nimi v blizhajschem sootnoshenii: Rassuzhd. dlja poluch. stepeni Doktora Prava [On the system of judicial evidence of ancient German law digestible with the Russian truth and the later Russian laws, which are in the closest relationship with them: Reason. to receive. Doctor of Laws degrees]*. Har'kov: Pechat. V Universit. tipogr. [in Russian].

15. Pakhman, S. (1851). *O sudebnykh dokazatel'stvakh po drevnemu Russkomu pravu, preimushchestvenno grazhdanskomu, v istoricheskom ikh razvitii. Rassuzhdenie [On judicial evidence on the ancient Russian law, mainly civil, in their historical development. Reasoning]*. Moscow: V Universit. tipograf. [in Russian].

16. Fedorov, A.F. (1901). *Vvedenie v kurs togovogo prava [Introduction to the course of commercial law]*. Odessa: «Jekonomicheskaja» tipograf. i litograf. [in Russian].

17. Chubinskij, M.P. (1905). *Ocherki ugovolnoj politiki (Ponjatie, istorija i problemy ugovolnoj politiki, kak sostavnogo jelementa nauki ugovolnogo prava) [Essays on criminal policy (The concept, history and problems of criminal policy as an integral part of the science of criminal law)]*. (vol. 1-3). Har'kov: Tip. «Pechatnoe Delo» [in Russian].

18. Jevarnickij, D.I. (1892). *Istorija zaporozhskih kozakov [History of the Zaporozhian Cossacks]*. S.-Peterburg: Tipograf. I.N. Skorohodova [in Russian].

19. Gik, S. (1948). *Kriminalistika [Forensics]*. Rerensburr: Nakladom Mihajla Borec'kogo [in Ukrainian].

20. Padoh, Ja. (1948). *Mis'ki sudi v Ukraini pislja 1648 r. [City courts in Ukraine after 1648]*. Mjunhen [in Ukrainian].

21. Padoh, Ja. (1949). *Davne Ukraïns'ke sudove pravo [Ancient Ukrainian judicial law]*. Mjunhen-Parizh: Ukraïns'kij Vil'nij Universitet [in Ukrainian].
22. Starosol's'kij, V. (1947). *Naris Karnogo Procesu [Essay on the Criminal Procedure]*. Mjunhen: b.v. [in Ukrainian].
23. Kaminskyi, A.M. (2020). *Teoriia sudovoi ekspertzy v Ukraini [Forensic Theory in Ukraine]. Teoriia i praktyka sudovoi ekspertzy i kryminalistyky – Theory and Practice of Forensic Science and Forensic Examination: Proceedings of 3rd All-Ukrainian scientific practical conference.* (pp. 132-136). Kyiv-Mariupol [in Ukrainian].
24. Trotsin, K. (1851). *Istoriya sudebnykh uchrezhdeniy v Rossii [History of judicial institutions in Russia]*. Saint Petersburg: V Tipograf. E. Veymara [in Russian].
25. Koretskyi, V.M. (Eds.). (1961). *Khrestomatiya pamyatnikov feodalnogo gosudarstva i prava stran Evropy (Gosudarstvo drevnikh frankov, Anglo-Saksonskoe gosudarstvo, Angliya, Germaniya, Ispaniya, Italiya, Frantsiya, Albaniya, Bolgariya, Vengriya, Polsha, Rumuniya, Chekhiya, Yugosloviya) [Chrestomathy of the monuments of the feudal state and law of European countries (the State of the ancient Franks, the Anglo-Saxon state, England, Germany, Spain, Italy, France, Albania, Bulgaria, Hungary, Poland, Rumunia, Czech Republic, Yugoslavia)]*. Moscow: Gosyurizdat [in Russian].
26. Holms'kij (Krip'jakevich), I. (1949). *Istoriya Ukraïni [History of Ukraine]*. Mjunhen: Naklad. Tov-a im. Shevchenka [in Ukrainian].
27. Foyntskiy, I.Ya. (1899). *Kurs ugolovnogo sudoprizvodstva [The course of criminal justice]*. (Vols. 2). (2nd ed., rew.). Saint Petersburg: Tipogr. M.M. Stasyulevicha [in Russian].
28. Bemer, G. (1999). *Iezuity.; Li G.Ch. Inkvizicija [Jesuits.; Lee G.Ch. Inquisition]*. S.-Peterburg: OOO «Izd-vo POLIGON» [in Russian].
29. Kosminskiy, E.A., Udal'cov, A.D. (1927). *Social'naja istorija Srednevekov'ja [Social history of the Middle Ages]*. (vol. 1-2). Moskva; Leningrad: Gosud. izd-vo [in Russian].
30. *Ustav cehov. [Charter of shops]: Chast' pervaja.* [Utverzhden: g. Gatchina. Nojabrja v 12 den' 1799 goda]. [Sanktpeterburg]: [Senat. tip.], [1799]. [3] [in Russian].
31. Fedorov, A.F. (1901). *Vvedenie v kurs torgovogo prava [Introduction to the course of commercial law]*. Odessa: «Jekonomicheskaja» tipograf. i litograf. [in Russian].
32. Antonovich, V. (1870). *Issledovanie o gorodah v Jugo-Zapadnoj Rossii po aktam 1432-1798 (Predislovie k 1 tomu V chasti Arhiva Jugo-Zapadnoj Rossii) [Research on cities in South-Western Russia under the acts of 1432-1798 (Preface to Volume 1 of Part V of the Archives of South-Western Russia)]*. Kiev: V Universit. tipograf. [in Russian].
33. Efimenko, A. (1905). *Juzhnaja Rus'. Oчерki, issledovanija i zametki [Southern Russia. Essays, research and notes]*. S.-Peterburg: Knigopechatnja Shmidt [in Russian].
34. Arutjunjan, B.M. (1954). *Armjanskij sudebnik Mhitara Gosha [Armenian judge Mkhitar Gosha]*. Erevan: Izd-vo Akadem. nauk. Armjanskoj SSR [in Russian].
35. Vislobokov, K.A. (1997). *Prava za jakimi sudit'sja malorosijs'kij narod, 1743 r. [The rights of the people of Little Russia, 1743]*. Kiïv: AT «Kniga» [in Russian].
36. Kunicyn, A. (1820). *Pravo estestvennoe. Chast' II. Pravo prikladnoe [Natural law. Part II. Applied law]*. Sanktpeterburg: V Tipograf. Ios. Ioanessova [in Russian].
37. Mihajlov, M.M. (1856). *Russkoe grazhdanskoe sudoproizvodstvo v istoricheskom ego razvitii ot Ulozhenija 1649 goda do izdaniija Svoda Zakonov. Rassuzhdenie na stepen' doktora jurid. nauk. [Russian civil proceedings in its historical development from the Code of 1649 to the publication of the Code of Laws. Reasoning for the degree of Doctor of Laws. Science]*. S.-Peterburg: Pечат. v Tipografii II Otd. Sobstvennoj E.I.V. Kanceljarii [in Russian].
38. Kukol'shhik, V. (1815). *Rossijskoe chastnoe grazhdanskoe pravo. Chast' II. Obrjad gradanskogo sudebnogo deloproizvodstva [Russian private civil law. Part II. Rite of civil court proceedings]*. Sanktpeterburg: Tipogr. Departamenta Vneshnej torgovli [in Russian].

39. Svod zakonov Rossijskoj imperii, povelieniem Gosudarja Imperatora Nikolaja Pavlovicha sostavlennyj. Zakony ugovnyje. Tom 15. Izd. 1842 g. [Code of laws of the Russian Empire, by order of the Emperor Nikolai Pavlovich compiled. Criminal laws. Volume 15. Ed. 1842]. Sanktpeterburg: V Tipograf. Vtorogo Otdel. Sobstvennoj E.I.V. Kanceljarii [in Russian].

40. Stojanovskij, N. (1852). *Prakticheskoe rukovodstvo k russkomu ugovnomu sudoproizvodstvu* [A practical guide to Russian criminal proceedings]. Sanktpeterburg: V Tipograf. Karla Krajja [in Russian].

41. Lukin, V. (1851). *Opyt prakticheskogo rukovodstva, k proizvodstvu ugovnyh sledstvij i ugovnogo suda po russkim zakonom, sotavlennyj dlja sledovatelej, sudej i strjapchih* [Experience of practical guidance, to the production of criminal investigations and criminal court under Russian law, compiled for investigators, judges and solicitors]. Sanktpeterburg: V Tipografii Je. Praca [in Russian].

42. Shljahov, A.R. (1979). *Sudebnaja jekspertiza: organizacija i provedenie* [Forensic examination: organization and conduct]. Moskva: «Jurid. lit-ra» [in Russian].

43. Vladislavlev, I. (1857). *Obshhie osnovanija grazhdanskogo sudoproizvodstva* [General grounds of civil proceedings]. Sanktpeterburg: V Tipogr. Jakova Treja [in Russian].

44. Chebyshev-Dmiriev, A. (1875). *Russkoe ugovnoe sudoproizvodstvo po sudebnym ustavam 20 nojabrya 1864 g.* [Russian criminal proceedings according to judicial statutes November 20, 1864]. Saint Petersburg: Izd-e V.P. Pechatkina [in Russian].

45. Novosivskij, I. (1986). *Narysy istorii prava Bukovyny i Basarabii* [Essays on the history of law in Bukovyna and Basarabia]. New York, Paris, Sydney, Toronto [in Ukrainian].

46. Novomejskij, O. (1871). *Sudebnye ustavy 20 nojabrya 1864 g. S raz'jasneniem ih po reshenijam kasacionnyh departamentov Pravitel'stvujushhego Senata 1866-1871 i prilozhenijami: Dopoln. uzakonenij i Gorodovogo polozhenija.* [Judicial statutes of November 20, 1864. With their explanation by decisions of the cassation departments of the Governing

Senate 1866-1871 and annexes: Supplement. legalizations and City regulations]. S.-Peterburg; Moskva: V Tipogr. K.Je. Vul'fa [in Russian].

47. *Pravila i formy dlja proizvodstva sledstvij po sudebnym ustavam 20 nojabrya 1864 goda. Nastol'naja kniga dlja sudebnyh sledovatelej, prokurorov, sudebnyh vrachej, policii i chastnyh lic, privilekaemyh k predvaritel'nomu sledstvu. S prilozheniem Ustava sudebnoj medicyny* [Rules and forms for the investigation of judicial charters on November 20, 1864. Desktop book for forensic investigators, prosecutors, forensic doctors, police and individuals involved in the preliminary investigation. With the application of the Charter of Forensic Medicine]. S.-Peterburg: Tipograf. i Litograf. A.I. Transhelja [in Russian].

48. Kvachevskij, A. (1869). *Ob ugovnom presledovanii, doznanii i predvaritel'nom issledovanii prestuplenij po Sudebnym ustavam 1864 goda. Teoreticheskoe i prakticheskoe rukovodstvo. Chast' tret'ja. O predvaritel'nom sledstvii* [On the criminal prosecution, inquiry and preliminary investigation of crimes under the Judicial Statutes of 1864. Theoretical and practical guidance. Part three. About the preliminary investigation]. (vol. 1-2). Sanktpeterburg: V Tipogr. F.S. Sushhinskogo [in Russian].

49. Shheglovitov, S.G. (1910). *Sudebnye ustavy Imperatora Aleksandra II s zakonodatel'nymi motivami i raz'jasnenijami. Ustav ugovnogo sudoproizvodstva* [Judicial statutes of Emperor Alexander II with legislative motives and explanations. Charter of criminal proceedings]. S.-Peterburg: Tipograf. A.S. Suvorina [in Russian].

50. Leventsim, A. (1899). *Jekspertiza na sud i zhelatel'nye uluchshenija v jetoj oblasti* [Court expertise and desirable improvements in this area]. *Zhurnal Ministerstva justicii – Journal of the Ministry of Justice*, 4, 205-211 [in Russian].

51. Malyshev, K. (1876). *Kurs grazhdanskogo sudoproizvodstva* [Course of civil proceedings]. S.-Peterburg: Tipogr. M.M. Stasjulevicha [in Russian].

52. Burinskij, E.F. (1903). *Sudebnaja jekspertiza dokumentov, proizvedenie ee i pol'zovanie eju* [Forensic examination of documents, its production and use]. S.-Peterburg: Tipogr. Spb. Tovarishh. Pechati [in Russian].
53. Roshkovskij, L.P. (1884). *Ustav grazhdanskogo sudoproizvodstva. Vypusk vtoroj. Proizvodstvo v obshhiih sudebnyh mestah* [Charter of civil proceedings. Issue two. Proceedings in common courts]. S.-Peterburg: Tipogr. M.M. Stasjulevicha [in Russian].
54. Annenkov, K. (1888). *Opyt kommentarija k Ustavu grazhdanskogo sudoproizvodstva* [Experience of commentary on the Charter of civil proceedings]. (vol. 1-2). S.-Peterburg: Tipogr. M.M. Stasjulevich [in Russian].
55. Engelman I.E. (1912). *Kurs ruskogo grazhdanskogo sudoproizvodstva* [The course of the Russian civil proceedings]. (3rd ed., rew.). Yuryev: V komissii u I.G. Kryugera [in Russian].
56. Godlevskij, S. (1894). O sudebnoj jekspertize (K voprosu o znachenii «svedushhiih ljudej» v ugovnom sudoproizvodstve) [On forensic examination (On the importance of «knowledgeable people» in criminal proceedings)]. *Zhurnal Juridicheskogo obshhestva pri Sankt-Peterburgskom Universitete – Journal of the Law Society at St. Petersburg University*, 73-86 [in Russian].
57. Torval'd, Ju. (1975). *Sto let kriminalistike. Puti razvitija kriminalistiki* [One hundred years of criminology. Ways of development of criminology]. Moskva: Izd-vo «Progress» [in Russian].
58. Bogatyr, V. (2010). Sudebnaya ekspertiza: vchera i segodnya [Forensic examination: yesterday and today]. *sud.ua*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/publication/35721-sudebnaya-ekspertiza-vchera-i-segodnya> [in Russian].
59. Grinjuk, V.O. (2012). Sud radjans'koï dobi [The court of the Soviet era]. *Chasopis Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademija». Ser. «Pravo» – Journal of the National University «Ostroh Academy». Ser. «Right», 2(6)*. Retrieved from <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf> [in Ukrainian].
60. Rahunov, R.D. (1953). *Teorija i praktika jekspertizy v Sovetskom ugovnom processe* [Theory and practice of examination in the Soviet criminal process]. (vol. 1-2). Moskva: Gosud. izd-vo Jurid. lit. [in Russian].
61. Netherlands Forensic Institute. *www.forensicinstitute.nl* Retrieved from <https://www.forensicinstitute.nl/> [in English].
62. Posibnik z evropejs'kogo prava z pitan' dostupu do pravosuddja [Handbook on European Law on Access to Justice]. *rm.coe.int* Retrieved from <https://rm.coe.int/handbook-access-to-justice-ukr/1680a216af> [in Ukrainian].
63. Konstitucija Ukraïni, prijnjata na p'jatij sesii Verhovnoi Radi Ukraïni 28 chervnja 1996 roku [The Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996]. *Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
64. Fedorenko V., Fedorenko M. Russia's Military Invasion of Ukraine in 2022: Aim, Reasons, and Implications. *Krytyka Prava, Niezalezne studia nad pravem*. tom 14, nr 1/2022. S. 7-42 [in English].
65. Fedorenko, V.L., Juhimjuk, O.M., Adler, O.G. (2022). Porushennja osnovopolozhnyh prav ljudini vnaslidok vijs'kovoï agresii Rosijs'koï Federacii proti Ukraïni u 2022 roku ta mehanizmi pritjagnennja vijs'kovih zlochinciv do juridichnoi vidpovidal'nosti [Violation of fundamental human rights as a result of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2022 and mechanisms for bringing war criminals to justice]. *Ekspert: paradigmi juridichnih nauk i derzhavnogo upravlinnja – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 2 (20), 32-59 [in Ukrainian].
66. Fedorenko, V.L. (ker.), Adler, O.G., Timoschik, L.P., Kovalova, N.M., Gollkova, O.V., Chabanets, T.M. ta in. (2022). Sudova ekspertiza ob'ektiv prava intelektualnoyi vlasnosti v Ukrayini: [Forensic examination of objects of intellectual property law in Ukraine] Kyiv: Lira-K. [in Ukrainian].

Белкін Леонід Михайлович,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, адвокат індивідуальної практики, 04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 26, кв. 32 тел.: (067) 624-21-31, e-mail: belkinleonid@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>

Юринець Юлія Леонідівна,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права, Національний авіаційний університет, м. Київ, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03680, тел.: (044) 406-79-01, e-mail: iurynetsjulia@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>

Сопілко Ірина Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Національний авіаційний університет, м. Київ, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03680, тел.: (044) 406-79-01, e-mail: sopilko_i@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9594-9280>

Белкін Марк Леонідович,

кандидат юридичних наук, старший адвокат, адвокатське об'єднання «Моріс Груп», м. Київ, вулиця Московська, 8-Б, м. Київ, 01010, тел.: (097) 742 26 75, e-mail: advokat@etalon.co.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. В статті досліджені проблеми відповідальності в сучасній Україні за колабораційну діяльність. Зазначається, що сьогодні ці проблеми набувають особливої значущості в Україні, враховуючи триваючу досі окупацію частини її суверенних територій, що відбулася з початком російської агресії, поєднаної з використанням гібридних методів ведення війни. Наголошується, що прийняття законів про колабораційну діяльність тривалий час не вирішувалося, і тільки широкомасштабне збройне вторгнення Російської Федерації в Україну, у ході якої (війни) велика ставка зроблена на схилення громадян України до колабораційної змови із загарбником, сприяла прискореному прийняттю вказаних законів. Відповідальність за колабораційну діяльність запроваджена законами України від 03.03.2022 року № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» та від 14.04.2022 року № 2198 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність...». Встановлено, що закони запровадили у Кримінальний кодекс України 8 видів колабораційної діяльності. Наголошується на особливій суспільній небезпеці діяльності в публічній сфері, оскільки це умисна діяльність, вчинювана з метою зашкодити національній безпеці України. Крім кримінальної відповідальності, Верховна Рада України, шляхом прийняття закону України від 03.03.2022 року № 2107-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення відповідальності осіб, які здій-

снювали колабораційну діяльність», запровадила обмеження на здійснення певних видів діяльності для осіб, які мають судимість за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111-1 КК України, що не погашена або не знята в установленому законом порядку.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, добровільне заняття посади, пропаганда у закладах освіти, передача матеріальних ресурсів, окупаційна адміністрація, підтримка держави-агресора

Belkin Leonid Mikhailovich,

Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, Lawyer of Individual Practice, 04209, Kyiv, st. Heroes of the Dnieper, 26, apt. 32 tel.: (067) 624-21-31, e-mail: belkinleonid@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>

Iurynets Juliya Leonidivna,

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law, National Aviation University, Kyiv, 1 Lyubomyr Husar Avenue, Kyiv, 03680, tel.: (044) 406-79-01, e-mail: iurynetsjulia@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>

Sopilko Iryna Mykolayivna,

Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law, National Aviation University, Kyiv, 1 Lyubomyr Husar Avenue, Kyiv, 03680, tel. : (044) 406-79-01, e-mail: [sopilko_i @ ukr.net](mailto:sopilko_i@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0002-9594-9280>

Belkin Mark Leonidovych,

Candidate of Law, Senior Lawyer, Moris Group Law Firm, Kyiv, 8-B Moskovska Street, Kyiv, 01010, tel. : (097) 742 26 75, e-mail: advokat@etalon.co.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

PROBLEMS OF RESPONSIBILITY IN MODERN UKRAINE FOR COLLABORATIVE ACTIVITIES

Abstract. The article examines the problems of responsibility in modern Ukraine for collaborative activities. It is noted that today these problems are of particular importance in Ukraine, given the ongoing occupation of part of its sovereign territories, which occurred with the beginning of Russian aggression, combined with the use of hybrid methods of warfare. It is noted that the adoption of laws on collaboration has not been decided for a long time, and only a large-scale armed invasion of Ukraine, during which (war) a large bet was made to persuade Ukrainian citizens to collude with the aggressor, accelerated the adoption of these laws. Responsibility for collaborative activities was introduced by the laws of Ukraine of 03.03.2022 № 2108-IX «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Establishment of Criminal Liability for Collaborative Activities» and of 14.04.2022 № 2198 «On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure codes of Ukraine on improving the responsibility for collaboration...». It is established that the laws introduced 8 types of collaboration activities into the Criminal Code of Ukraine. Emphasis is placed on the special public danger of activities in the public sphere, as these are intentional activities committed to harm the national security of Ukraine. In addition to criminal liability, the Verkhovna Rada of Ukraine, by adopting the Law of Ukraine of

03.03.2022 № 2107-IX «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Ensuring the Liability of Persons Carrying Out Collaborative Activities», introduced restrictions on certain activities for persons, who have a criminal record for committing a criminal offense against the foundations of national security of Ukraine, provided for in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, which is not repaid or removed in the manner prescribed by law.

Key words: collaborationism, collaboration activities, voluntary holding office, propaganda in educational institutions, transfer of material resources, occupation administration, support of the aggressor state

Постановка проблеми. У новітній історії України склалася ситуація, коли значна частина громадян була вимушена залишитись проживати в анексованому Російською Федерацією Криму та в окремих районах Донецької та Луганської областей, які тимчасово не контролюються Україною. Аналіз повідомлень в засобах масової інформації, розповідей очевидців, матеріалів судового розгляду кримінальних проваджень та інших джерел свідчить про неоднакове сприйняття ними окупаційної влади [1, с. 236]. Водночас явище колабораціонізму, досить ретельно розглянуте у працях учених-істориків, у юридичній науці дотепер залишається недостатньо вивченим [2, с. 116]. Разом із тим, 03.03.2022 року Верховна Рада України (далі – ВРУ) прийняла Закони України щодо відповідальності за колабораційну діяльність: № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» (далі – ЗУ № 2108-IX) та № 2107-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність» (далі – ЗУ № 2107-IX). Набрання чинності обома законами відбулось 15.03.2022 року. В подальшому ВРУ прийняла ЗУ № 2198 від

14.04.2022 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» (далі – ЗУ № 2198). Набрання чинності цим законом відбулось 23.04.2022 року. Таким чином, проблематика відповідальності в сучасній Україні за колабораційну діяльність стала практично значущою. Отже, поставлена проблема є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначено вище, в українській науковій літературі явище колабораціонізму цікавило переважно в історичному аспекті щодо подій Другої світової війни [3-5 та ін.]. Натомість сьогодні питання колабораціонізму, його поняття, ознаки та види, межі юридичної відповідальності колаборантів тощо набувають особливої значущості в Україні, враховуючи триваючу досі окупацію частини її суверенних територій, що відбулася з початком російської агресії, поєднаної з використанням гібридних методів ведення війни [2, с. 116]. На думку українського правника Г. Друзенка, грань між колабораціонізмом та державною зрадою дуже тонка... Напевно, саме тому, що термін «колабораціо-

нізм» такий розмитий, його дуже рідко використовують у юридичних актах» [6]. Очевидно, із цим пов'язана досить складна «доля» в Україні законів про відповідальність за колабораційну діяльність, перші спроби прийняти які розпочалися з 2017 року. І тільки широкомасштабне збройне вторгнення Російської Федерації в Україну, у ході якої (війни) велика ставка зроблена на схилення громадян України до колабораційної змови із загарбником, сприяла прискореному прийняттю вказаних законів. У статті [7, с. 198-204] здійснено кримінально-правовий аналіз (у форматі науково-практичного коментаря) складів правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність», що набрала чинності 15.03.2022 року. Разом із тим, після виходу у світ цієї статті законотворча діяльність ВРУ у цій сфері була продовжена. Крім того, з'явилися певні практичні напрацювання у цій сфері.

Мета роботи – дослідження особливостей відповідальності в сучасній Україні за колабораційну діяльність.

Окремі питання цієї проблематики розглянуті співавтором у статті [8].

Виклад основного матеріалу. Універсальне визначення «колабораціонізму» надається в Американському словнику англійської мови: а person who collaborates with an enemy¹ (людина, яка співпрацює з ворогом). Україномовний сектор Вікіпедії надає таке визначення колабораціонізму у широкому сенсі: співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників і участь у переслідуванні патріотів країни, громадян-

нином якої є колаборант. У роки Другої світової війни колабораціонізм був явищем розповсюдженим і мав місце практично в кожній окупованій країні².

Прийнятий в Україні ЗУ № 2108-IX доповнює Кримінальний кодекс (далі – КК) України новою статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» Розділу 1 «Злочини проти основ національної безпеки України». Закон криміналізує 7 видів діянь, які законодавчо визнані як «колабораційна діяльність». Для кожного з цих діянь визначений різний ступінь суспільної небезпеки і відповідно покарання різної жорсткості: від «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років» до довічного позбавлення волі [8]. В подальшому ВРУ прийняла ЗУ № 2198 від 14.04.2022 року, яким (законом) КК України доповнений новою статтею 111-2 «Пособництво державі-агресору» того ж Розділу 1. Види визначеної колабораційної діяльності та встановлені покарання за їх здійснення наведені у таблиці (по ст. 111-1 – у порядку збільшення їх суспільної небезпеки і відповідно тяжкості покарання).

Наведені відомості свідчать про те, що найбільш суспільно небезпечними визнані діяння, передбачені частинами 5-7 прийнятої статті 111-1, а саме: добровільне зайняття (як внаслідок призначення, так і внаслідок обрання) громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (ча-

¹ <https://www.dictionary.com/browse/collaborationist?src=2446>

² <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>

стина 5), а також добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Сил оборони України (частина 6), а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів

на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (частина 5). За такі дії передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (частина 5) або на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років (частина 7). Близькою за тяжкістю покарання визнане кримінальне правопорушення за прийнятою новою статтею 111-2 КК України (позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років).

Таблиця

Склад злочину	Передбачуване покарання
Стаття 111-1 КК України	
1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України	позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років
2. Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора	позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої
3. Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти	виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років
4. Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або	штраф до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до

<p>провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора</p>	<p>п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна</p>
<p>5. Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території</p>	<p>позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої</p>
<p>6. Організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах</p> <p>Примітка: державна зрада карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої, а вчинена в умовах воєнного стану – на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна.</p>	<p>позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої</p>
<p>7. Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України</p>	<p>позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.</p>
Стаття 111-2 КК України	
<p>Умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою</p>	<p>позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк</p>

завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора	від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої
---	---

Звертає на себе увагу, що норми ч. 5 та ч. 7 ст. 111-1 КК України у якості складу кримінального правопорушення передбачають саме добровільні дії. З одного боку, це надає можливості не притягати до відповідальності осіб, які були примушені здійснювати відповідні дії шляхом погроз, але, з іншого боку, є велика небезпека уникнення відповідальності, прикриваючись тим, що дії зроблені під примусом. Разом із тим, є законна можливість уникнути відповідальності тим особам, які, дійсно, були примусово мобілізовані на територіях так званих «ДНР» та «ЛНР», якщо тільки ці особи не встигли вбити українських воїнів. Тож цим мобілізованим воякам «ДНР» та «ЛНР» слід поквартитися зі здачею у полон.

Наприклад, 22.03.2022 року Міністр оборони України звернувся до мешканців окупованого Донбасу, де, зокрема, закликав: «Намагайтеся будь-яким способом ухилитися від насильницької мобілізації. Це збереже вам життя. Якщо вас все одно забрали до російських військ, *намагайтеся якнайшвидше перейти на бік української армії*. Усі, хто вже здав зброю – у безпеці. Ми розберемося з усіма формальностями. Головне – уникнути непоправного та зберегти життя». «Якщо ви вчинили злодіяння, але хочете врятуватися – біжіть. Або здайтеся. Тільки дуже швидко. Каяття буде враховано. Якщо ви здастесь з технікою або допоможете

полонити російського офіцера, можете розраховувати на пом'якшення покарання. І це буде справедливий суд, а не судилище...», – наголосив Міністр [9].

Слід зазначити, що тяжким злочинном визнана організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією та в їх інтересах (ч. 6 ст. 111-1 КК України). Відповідно до примітки 2 до цієї статті КК України, у частині шостій цієї статті під заходами політичного характеру розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо. При цьому тут не йдеться про «добровільність», оскільки дії, перелічені у ч. 6 ст. 111-1 КК України, можна здійснювати тільки добровільно. Строк покарання у цьому випадку – від десяти до дванадцяти років позбавлення волі, якщо тільки у діяннях винної особи не будуть встановлені ознаки державної зради. Згідно ч. 1 ст. 111 КК України, державна зрада – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведен-

ні підривної діяльності проти України. Як зазначено у таблиці, державна зрада карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої, а вчинена в умовах воєнного стану – на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна. При цьому, як також зазначено вище, «грань між колабораціонізмом та державною зрадою дуже тонка» [6]. Не виключено, що у майбутньому обвинувачені чи їх адвокати будуть прагнути перекваліфікувати відповідні діяння у державній зраді як колабораціонізм за ч. 6 ст. 111-1 КК України, щоб уникнути загрози довічного ув'язнення.

Разом із тим слід зазначити, що новоприйнята стаття 111-1 КК України передбачає особливо кваліфікуючу ознаку за частиною 8 цієї статті, а саме: вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або **довічним** позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої. Відповідно до примітки 4 до цієї статті КК України, тяжкими наслідками у частині восьмій цієї статті вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [8].

Слід також зазначити, що як і у частині 5 новоприйнятої статті 111-1 КК України, кримінально карані є добровільне зайняття громадянином України посади, **не пов'язаної** з виконанням організаційно-розпорядчих

або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (частина 2), але такий злочин не вважається тяжким і карається «лише» позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. При цьому про підходи до розмежування осіб, що здійснюють організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції, та не здійснюють такі функції, надано у відповідних роз'ясненнях Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво».

Варто також зазначити, що частина 2 і частина 5 статті 111-1 КК України передбачають зайняття відповідних посад саме «у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території», тобто органах влади, створених окупаційною владою. Продовження роботи в органах влади, легітимно створених у порядку, передбаченому законодавством України, не може розглядатися як колабораційна діяльність.

Так, Заступниця міністра юстиції України Валерія Коломієць наголошує, що «колаборант – це той, хто співпрацює або очолює органи якоїсь новоствореної квазіреспубліки. Якщо ж людина навіть в окупації просто **продовжує належно виконувати свої обов'язки, покладені на неї державою Україна**, – тут про колабораціонізм не йдеться» [10].

Протилежним прикладом можна назвати так зване делегування повно-

важень міського голови захопленого російськими окупаційними військами міста Херсона, згідно з наказом обласного військового коменданта Росії, Кобцу Олександрю, який у свою чергу підпорядковується новому голові Херсонської обласної адміністрації Володимиру Сальдо. Цих посадових осіб законно призначений українською владою голова Херсонської ОВА Геннадій Лагута визначив як колаборантів [11], оскільки призначення відбулося не у відповідності із законодавством України.

Запроваджена стаття 111-1 КК України відмежовує у якості колабораційної діяльності у сфері освіти (частина 3). Безумовно кримінально караною є діяльність громадян України, спрямована на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти. Варто припустити, що мова тут не йде про рядових вчителів, але про різноманітних чиновників від освіти, які розробляють і запроваджують антиукраїнські програми навчання, методичні рекомендації, проводять навчання вчителів та їх атестацію. Можливо, буде вважатися кримінально караною антиукраїнська так звана позакласна робота, спрямована на виховання учнів у дусі «вірності» агресору. Разом із тим, викладання згідно з програмою, особливо природних предметів, не буде вважатися колабораційною діяльністю.

З цього приводу згадана вище Валерія Коломієць вважає, що «якщо вчитель в окупації продовжує навчати дітей за українською освітньою програмою, він не вважатиметься колабораціоністом». «Водночас понесуть покарання педагоги, які умисно пропагують російські наративи у закладах освіти, підтримують тимчасову окупа-

цію та навчають дітей за російською програмою» [10].

При цьому частина 3 статті 111-1 КК України не зазначає такої ознаки кримінального правопорушення, як виключно добровільність. Тобто, кримінально караними можуть бути ці діяння і при здійсненні їх під примусом. **Валерія Коломієць** вважає, що «освітяни самі несуть відповідальність за свої дії, і, якщо вони почнуть вести пропаганду в закладах освіти, розповідати, що, мовляв, жодної окупації немає, то, звісно, порушать закон. Що значить «підневільні»? ... в окупації ти можеш звільнитися зі школи, якщо тебе примушують викладати за російською програмою».

Разом із тим, Донецька обласна прокуратура проінформувала, що заочно повідомлено про підозру директора Волноваського опорного закладу загальної середньої освіти I – III ступенів у здійсненні пропаганди у закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також у вчиненні дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України). Досудовим розслідуванням встановлено, що у квітні 2022 року директор зрадила Україні та добровільно погодилась співпрацювати з окупаційною владою РФ і представниками так званої «ДНР»,

¹ https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3464564-valeria-kolomiec-zastupnicaministra-usticii-ukraini.html?fbclid=IwAR25UorpuYXDtRcoHXF_hKjdn5pHqYx-niVmvG-0XfjvAvVm5hzQ80aVCiM

які тимчасово захопили м. Волноваху. Перебуваючи на посаді директора навчального закладу, підозрювана пропагує збройну агресію РФ проти України та в процесі навчання українських дітей активно впроваджує стандарти освіти держави-окупанта¹.

Запроваджена стаття 111-1 КК України кримінально караним визначає публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (частина 1). Відповідно до примітки 1 до цієї статті КК України, у частині першій цієї статті публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації. При цьому так звана «свобода слова» до таких закликів та висловлювань не застосовується.

Важливо проаналізувати часові рамки застосування прийнятих ЗУ № 2108-IX та ЗУ № 2198.

З одного боку, слід наголосити, що, як зазначено вище, ці закони набрали чинності відповідно з 15.03.2022 року

¹ <https://www.facebook.com/100064700647939/posts/359420119558007>; <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/26/248415/>

та з 23.04.2022 року. Тобто, кваліфікувати за статтями 111-1 та 111-2 КК України можна тільки діяння, які вчинені після відповідних дат.

Разом із тим, слід мати на увазі, що відповідно до українського законодавства агресивна війна Російської Федерації проти України розпочалася 20.02.2014 року. Так, у Заяві Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків», схваленій Постановою від 21.04.2015 року № 337-VIII, вказано, що збройна агресія Російської Федерації проти України розпочалася 20 лютого 2014 року, коли були зафіксовані перші випадки порушення Збройними Силами Російської Федерації всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням Російської Федерації порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання нею своїх військових формувань, дислокованих у Криму ..., для блокування українських військових частин.

Друга фаза збройної агресії Російської Федерації проти України розпочалася у квітні 2014 року, коли контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами Російської Федерації озброєні бандитські формування проголосили створення «Донецької народної республіки» (07.04.2014 року) та «Луганської народної республіки» (27.04.2014 року).

Третя фаза збройної агресії Російської Федерації розпочалася 27 серпня 2014 року масовим вторгненням на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації, зокрема, військовослужбовців 9-ї окремої мотострілецької бригади, 76-ї

та 98-ї дивізії повітряно-десантних військ Збройних Сил Російської Федерації. Задіяння регулярних Збройних Сил Російської Федерації у збройній агресії проти України супроводжувалося поширенням серед населення України агітаційних листівок, в яких, зокрема, був такий заклик: «За жодних обставин не чиніть перепон пересуванню російських військ (техніка та особовий склад)».

Таким чином, усі дії, заклики, висловлювання та заперечення, згадані у статтях 111-1 та 111-2 КК України, стосовно окупованих територій України (Крим, окремі райони Донецької та Луганської областей – ОРДЛО) підпадають під дію цих статей, якщо ці дії, заклики, висловлювання та заперечення здійснені або продовжуються після 15.03.2022 року та 23.04.2022 року відповідно.

Крім кримінальної відповідальності, ВРУ, шляхом прийняття ЗУ № 2107-IX, запровадила обмеження на здійснення певних видів діяльності для осіб, які мають судимість за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 111-1 КК України, що не погашена або не знята в установленому законом порядку. Відповідні зміни внесені у наступні законодавчі акти: Виборчий кодекс України, Закони України «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про державну таємницю», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», «Про політичні партії в Україні», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні орга-

нізації». Внесені зміни обмежують доступ таких осіб до участі у виборчому процесі, до доступу до військової служби та/або державної таємниці. Засудження уповноважених осіб певних юридичних осіб за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 111-1 КК України, може бути підставою для припинення діяльності цих юридичних осіб, зокрема: громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, політичних партій, профспілок та/або їх об'єднань, громадських об'єднань, благодійних організацій, релігійних організацій [8].

Разом із тим слід зазначити, що хоча законодавство про колабораціонізм спрямоване на захист держави і суспільства, відповідні кримінальні процеси повинні враховувати і особисті особливості потенційного обвинуваченого. Так, у статті [1], з урахуванням міжнародного досвіду притягнення до відповідальності за колабораціонізм, зазначається, що варто чітко розділяти вимушену співпрацю (коли людина з міркувань фізичного виживання змушена встановлювати стосунки з ворогом) та свідому, добровільну. При цьому, підлягає обов'язковому врахуванню форма вини та можливі дії осіб у стані крайньої необхідності, тобто може бути встановлена наявність відповідної обставини, що виключає чи пом'якшує відповідальність за злочинне діяння (при вирішенні цього питання варто брати до уваги вік та стан здоров'я особи, роль, яку особа виконувала у структурах незаконно створених органів влади, наявність родичів, які потребують піклування та інші обставини). Натомість поведінка громадян,

які свідомо беруть участь в публічному секторі, не може оцінюватись за правилами крайньої необхідності, оскільки це умисна діяльність з метою зашкодити національній безпеці України [1, с. 242].

Висновки. Досліджені проблеми відповідальності в сучасній Україні за колабораційну діяльність. Встановлено, що така відповідальність запроваджена законами України від 03.03.2022 року № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» та від 14.04.2022 року № 2198 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність...». Встановлено, що закони запровадили у Кримінальний кодекс України 8 видів колабораційної діяльності. Наголошується на особливій суспільній небезпеці діяльності в публічній сфері, оскільки це умисна діяльність, вчинювана з метою зашкодити національній безпеці України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ¹:

1. Головкін О.В., Сказко І.Р. Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти. Держава і право. Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 78. С. 235-247.

2. Письменський Є. Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема. Право України. 2020. № 12. С. 116-128.

3. Штефан В.Л. Колабораціонізм у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.

Інтелігенція і влада. Серія : Історія. 2010. Вип. 19. С. 152-164.

4. Польова З. Порівняння методологічних підходів до осмислення проблем колабораціонізму та опору. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2014. Вип. 24. С. 247-254.

5. Суховерська І. Проблеми трактування колабораціонізму в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії. Східноєвропейський історичний вісник. 2018. Вип. 6. С. 147-155.

6. Друзенко Г. Граждани? Предатели? Коллаборанты... Зеркало недели. 05.03.2021. – URL: <https://zn.ua/internal/hrazhdane-predатели-kollaboranty.html>

7. Кравчук О.О., Бондаренко М.С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове фахове видання. 2022. № 3. С. 198-204.

8. Белкін Л. Закони України про відповідальність за колабораційну діяльність. Руський Єврей – Українська газета. 23.03.2022. – URL: <http://rusjev.net/2022/03/23/zakoni-ukra%20d1%20ni-providovalnist-za-kolaboracijnu-diyalnist/>

9. Министр обороны Украины обратился к жителям оккупированного Донбасса. ОстроВ. 22.03.2022. – URL: <https://www.ostro.org/general/world/news/630726/>

10. Кречетова Д. У Мін'юсті уточнили, кого з педагогів в окупації каратимуть за колабораціонізм. Українська правда. Життя. 25.04.2022. – URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/25/248395/>

11. Романенко В. Херсон: оккупанты назначили своих «председателя ОГА» и «мэра». Українська правда. 26.04.2022. – URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/04/26/7342209/>

REFERENCES:

1. Holovkin, O.V., Skazko, I.R. (2017). Kolaboratsionizm v Ukraini: diskusiiini aspekty [Collaborationism in Ukraine:

¹ Дата звернення до електронних ресурсів – 29.04.2022

debatable aspects]. *Derzhava i pravo. Seriiia : Yurydychni nauky – State and law. Series: Legal Sciences*, 78, 235-247 [in Ukrainian].

2. Pysmenskyi, Ye. (2020). Kolaboratsionizm u suchasni Ukraini yak kryminalno-pravova problema [Collaborationism in modern Ukraine as a criminal law problem]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 12, 116-128 [in Ukrainian].

3. Shtefan, V.L. (2010). Kolaboratsionizm u roky Velykoi Vitchyznianoi viiny 1941-1945 rr. [Collaborationism during the Great Patriotic War of 1941-1945]. *Intelihentsiia i vlada. Seriiia : Istoriia – Intellectuals and power. Series: History*, 19, 152-164 [in Ukrainian].

4. Polova, Z. (2014). Porivniannia metodolohichnykh pidkhodiv do osmyslennia problem kolaboratsionizmu ta oporu [Comparison of methodological approaches to understanding the problems of collaborationism and resistance]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 24. S. 247-254 [in Ukrainian].

5. Sukhovska, I. (2018). Problemy traktuvannia kolaboratsionizmu v roky Druhoi svitovoi viiny u suchasni rosiiskii istoriohrafii [Problems of interpretation of collaborationism during the Second World War in modern n historiography]. *Skhidnoieuropeiskyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin*, 6, 147-155 [in Ukrainian].

6. Druzenko, G. (2021). Grazhdane? Predateli? Kollaboranty... [Citizenship? Traitors? Collaborators...]. *Zerkalo nedeli – Mirror of the week*, Retrieved from <https://zn.ua/internal/hrazhdane-predateli-kollaboranty.html> [in Russian].

7. Kravchuk, O.O., Bondarenko, M.S. (2022). Kolaboratsiina diialnist: nauko-

praktychnyi komentar do novoi statti 111-1 KK [collaborative activities: scientific and practical commentary on the new article 111-1 of the Criminal Code]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. Elektronne naukove fakhove vydannia – Legal scientific electronic journal. Electronic scientific professional publication*, 3, 198-204 [in Ukrainian].

8. Bielkin, L. (2022). Zakony Ukrainy pro vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist [Laws of Ukraine on responsibility for collaborative activities]. *Ruskyi Yevrei – Ukrainska hazeta – Russian Jew – Ukrainian newspaper* Retrieved from <http://rusjev.net/2022/03/23/zakoni-ukra%d1%97ni-providpovidalnist-za-kolaboraczijnu-diyalnist/> [in Ukrainian].

9. Ministr oborony Ukrainyi obratilsya k zhitelyam okkupirovannogo Donbassa. OstroV. [The Minister of Defense of Ukraine addressed the residents of the occupied Donbass. ОстроВ]. www.ostro.org Retrieved from <https://www.ostro.org/general/world/news/630726/> [in Russian].

10. Krechetova, D. (2022). U Miniusti utochnyly, koho z pedahohiv v okupatsii karatymut za kolaboratsionizm [The Ministry of Justice clarified which of the teachers in the occupation will be punished for collaborationism]. *Ukrainska pravda. Zhyttia – Ukrainian Pravda. Life* Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/25/248395/> [in Ukrainian].

11. Romanenko, V. (2022). Herson: okkupanty naznachili svoih «predsedatelya OGA» i «mera» [Kherson: the occupiers appointed their «chairman of the YEAH» and «mayor»]. *Ukrayinska Pravda – Ukrainian Pravda* Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/04/26/7342209/> [in Russian].

Германюк Ірина Володимирівна,

науковий співробітник, судовий експерт, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України; бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, +38 044 2211245, м. Київ, 01133; e-mail: info@intellect.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7401-9359>

АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМАТИКА СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО

Анотація. Розвиток держави забезпечується нормальним функціонування економіки, яка в свою чергу залежить від діючого механізму захисту прав та інтересів кредиторів, інвесторів. Одним з інструментів такого механізму є інститут банкрутства.

Гостре питання сьогодення, стосовно захисту інтересів кредиторів, інвесторів та боржників, актуально як в Україні так і в світі. Прийнятий Кодекс України з процедур банкрутства повинен сприяти підвищенню ефективності процедури банкрутства в Україні, наблизити її до світових стандартів та забезпечити належний рівень захищеності прав кредиторів та боржників. Новелою, запровадженою Кодексом з процедур банкрутства, стала можливість визнавати банкрутами фізичних осіб, що не є підприємцями.

Тому розглянута актуальність та проблематика застосування судово-економічної експертизи як одного із джерел доказів у злочинах у сфері господарської діяльності, а саме: при вирішенні питань у справах про банкрутство щодо аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання, щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, ознак дій з доведення до банкрутства, ознак дій з приховування банкрутства, а також у справах про банкрутство фізичних осіб, що не є підприємцями.

Ключові слова: банкрутство, судова експертиза, фізична особа, неплатоспроможність, боржник, фіктивне банкрутство, приховування банкрутства, доведення до банкрутства.

Germanyuk Irina Volodimirivna,

researcher, forensic expert, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, L. Ukrainian Boulevard, 26, office 501, Kyiv, 01133; tel.: +38 044 221145, e-mail: info@intellect.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7401-9359>

RELEVANCE AND PROBLEMS OF FORENSIC AND ECONOMIC EXAMINATION IN BANKRUPTCY CASES

Abstract. The development of the state is ensured by the normal functioning of the economy, which in turn depends on the existing mechanism for protecting the rights and

interests of creditors and investors. One of the tools of such a mechanism is the institution of bankruptcy.

Today's acute issue of protecting the interests of creditors, investors and debtors is relevant both in Ukraine and in the world. The adopted Bankruptcy Code of Ukraine should help increase the efficiency of the bankruptcy procedure in Ukraine, bring it closer to world standards and ensure an adequate level of protection of the rights of creditors and debtors. The novelty introduced by the Bankruptcy Procedure Code was the possibility of declaring bankrupt individuals who are not entrepreneurs.

Therefore, the relevance and problems of forensic economic examination as one of the sources of evidence in crimes in the field of economic activity, namely: in resolving issues in bankruptcy cases to analyze the financial and economic condition of economic entities, the presence of signs of fictitious bankruptcy, signs actions to bring to bankruptcy, signs of actions to conceal bankruptcy, as well as in cases of bankruptcy of individuals who are not entrepreneurs.

Key words: bankruptcy, forensic examination, individual, insolvency, debtor, fictitious bankruptcy, concealment of bankruptcy, bringing to bankruptcy.

Постановка проблеми. Наявна судова практика показала, що висновки судових експертиз активно використовуються судами у справах про банкрутство.

Євроінтеграційний вектор розвитку України здійснюється шляхом реформування законодавства України, триває робота щодо імплементації західноєвропейських норм та принципів у чинне законодавство. Однією зі сфер законодавства, що реформується, є інститут банкрутства. З 21.10.2019 набрав чинності Кодекс України з процедур банкрутства. Його прийняття повинно сприяти підвищенню ефективності процедури банкрутства в Україні, наблизити її до світових стандартів та забезпечити належний рівень захищеності прав кредиторів та боржників. Також Кодексом запроваджено процедуру банкрутства фізичної особи, що не є підприємцем, якої донедавна в Україну не існувала.

На сьогодні, якісне розслідування справ щодо економічної злочинності потребує допомоги відповідних фахівців, експертів-економістів. В судовій

практиці виникає чимало питань, що потребують спеціальних знань, пов'язаних з аналізом фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання, з наявності ознак фіктивного банкрутства, ознак дій з доведення до банкрутства, ознак дій з приховування банкрутства у справах про банкрутство.

Тому актуальним є застосування судово-економічної експертизи як одного із джерел доказів у злочинах у сфері господарської діяльності.

Аналіз дослідження і публікацій. Над проблемами дослідження судовою економічною експертизою питань у сфері банкрутства працювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені та експерти : Бондарь М.Е., Горлачук О.А., Кривцова Т.О., Паєнтко Т.В., Пиріг І.В., Слободян Я.І., Чеберяк П.П., Алферов В. Н., Белякова Є. Г., Григорьєва Н. В., Євдокіменко С. В., Єрмолаєва М. А., Мельникова О. В., Мещеряков В. О., Понікаров В. Д., Росинська О. Р., Сидорчук В. М., Соколова Н. В., Столяренко О. М. та інші.

Мета статті – є розкриття актуальності та проблематики застосування

судово-економічної експертизи при вирішенні питань щодо аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання, щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, ознак дій з доведення до банкрутства, ознак дій з приховування банкрутства у справах про банкрутство, а також у справах про банкрутство фізичних осіб, що не є підприємцями.

Виклад основного матеріалу. Негативні тенденції притаманні сучасним умовам господарювання пов'язані з ростом кількості злочинів економічного характеру. Розкрити їх доволі складно без здійснення економічної експертизи, яку вважають важливим інструментом економіки будь-якого суспільства [1, с.151].

Однією з умов нормального функціонування економіки є розвиток підприємницької діяльності, та відповідно її захист.

Згідно ст.6 Господарського кодексу України [2], господарська діяльність здійснюється відповідно до загальних принципів господарювання, що розповсюджується на всіх учасники від-

носин у сфері господарювання. Одним з принципів є забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання.

Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [2, ст. 42].

Враховуючи економічну, політичну ситуацію в країні, макроекономічні фактори, конкуренцію, обмеженість інвестиційних ресурсів, у суб'єкта господарювання може погіршитися стан фінансово-господарської діяльності та підприємство, як наслідок, може отримати збитки за результатами своєї діяльності.

Згідно із статистичними даними, питома вага підприємств, які отримали збиток, у загальній кількості підприємств, за видами економічної діяльності у розрізі регіонів за 2014–2020 роки [3] наведена у таблиці 1

Таблиця 1

Аналіз питомої ваги підприємств, які отримали збиток, у загальній кількості підприємств, за видами економічної діяльності у розрізі регіонів за 2014–2020 роки (%)

Регіони	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Україна	33,7	26,3	26,6	27,2	25,7	26,0	28,6
Вінницька область	28,9	22,4	20,8	22,7	22,2	23,8	26,4
Волинська область	33,5	25,5	25,9	27,3	24,2	24,5	26,7
Дніпропетровська область	34,3	25,8	26,6	26,9	25,0	24,3	25,9
Донецька область	36,6	26,5	24,0	23,3	21,9	22,0	22,9
Житомирська область	35,4	27,0	27,8	28,8	25,8	27,9	29,3
Закарпатська область	26,2	20,8	22,0	23,9	22,1	23,1	25,8
Запорізька область	31,8	22,7	22,7	22,4	23,0	23,5	25,0
Івано – Франківська область	26,2	19,6	21,1	21,1	18,6	20,4	22,9

Київська область	32,7	25,7	23,6	24,6	22,0	23,2	26,2
Кіровоградська область	22,2	16,3	16,5	19,4	18,3	19,1	22,7
Луганська область	31,9	23,9	20,5	21,1	21,7	21,9	21,1
Львівська область	34,0	25,5	26,3	27,9	26,3	26,7	29,9
Миколаївська область	26,9	20,2	20,0	21,8	21,3	21,0	24,3
Одеська область	30,8	24,4	23,9	24,4	23,8	26,6	32,4
Полтавська область	29,0	23,4	23,6	25,1	23,3	24,3	24,2
Рівненська область	34,6	28,2	28,5	30,2	28,4	28,7	28,0
Сумська область	32,6	26,1	25,7	27,3	26,5	27,7	27,8
Тернопільська область	28,7	22,3	23,3	23,0	23,2	25,4	26,8
Харківська область	35,3	27,7	29,6	30,0	27,8	28,1	29,0
Херсонська область	30,7	22,3	22,9	23,3	23,7	22,3	22,0
Хмельницька область	30,5	22,6	23,5	23,3	22,6	24,0	24,7
Черкаська область	27,6	20,7	19,7	22,3	21,1	22,5	25,0
Чернівецька область	35,0	28,4	30,7	30,1	30,1	30,5	30,1
Чернігівська область	31,0	24,8	25,1	26,4	26,1	26,1	27,6
м. Київ	39,8	32,6	33,9	33,4	31,3	30,1	34,0

Джерело: за даними [10].

Згідно статистичних даних [4], частка збиткових підприємств за січень–березень 2021 р. становила 27,8%.

Це може свідчити про великий відсоток підприємств з незадовільним фінансовим станом та зменшенням платоспроможності та, відповідно, високу ймовірність банкрутства.

Неспроможність підприємства у майбутньому відновити платоспроможність та фінансову стабільність внаслідок реальних втрат активів та недостатності ресурсів може призвести до банкрутства.

Причини банкрутства підприємств можна поділити на дві групи: зовнішні та внутрішні. Зовнішні – об'єктивні по відношенню до підприємства-банкрута, їх дуже важко врахувати. Внутрішні – суб'єктивні, безпосередньо залежать від форм, методів та організації роботи на самому підприємстві. Настання банкрутства є результатом впливу всіх чинників [5 с.47].

Проте, є таке явище як умисні, з корисливих мотивів, дії, вчинені громадянином – засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, нанесення економічного збитку в особистих інтересах або інтересах інших осіб. Такі явища є суспільно небезпечними діями, що завдають матеріальної шкоди державі чи кредиторю.

З економічної точки зору банкрутство є неспроможністю суб'єкта продовжувати свою підприємницьку діяльність внаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості. Тобто, суб'єкт підприємництва має стільки боргів перед кредиторами і зобов'язань перед бюджетом, що коли їхні вимоги будуть пред'явлені у визначені для цього строки, то майна суб'єкта – активів у ліквідній формі – не вистачить для їх задоволення [6, с. 346].

Тобто, реальне банкрутство суб'єкта господарювання виникає в результаті неефективної, ризикової діяльності або внаслідок нестабільної, складної макроекономічної ситуації, що призводить до збитковості підприємства та неможливості у подальшому відновити платоспроможність внаслідок втрат активів та, як наслідок, неможливість здійснювати господарську діяльність.

Згідно з Кодексом України з процедур банкрутства, банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури [7, ст.1].

Неплатоспроможність – неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених цим Кодексом [7, ст.1].

Фіктивним банкрутством визнається завідомо неправдива заява суб'єкта підприємництва до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою. Встановивши факт фіктивного банкрутства, тобто фактичну платоспроможність боржника, суд відмовляє боржникові у задоволенні заяви про визнання банкрутом і застосовує санкції, передбачені законом [2, ч.2 ст.215].

Умисним банкрутством визнається стійка неплатоспроможність суб'єкта підприємництва, викликана цілеспрямованими діями власника майна або посадової особи суб'єкта підприємництва, якщо це завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави, суспільства або інтересам

кредиторів, що охороняються законом [2, ч.3 ст.215].

Приховування банкрутства, фіктивне банкрутство або умисне доведення до банкрутства, а також неправомірні дії у процедурах неплатоспроможності, пов'язані з розпорядженням майном боржника, що завдали істотної шкоди інтересам кредиторів та держави, тягнуть за собою кримінальну відповідальність винних осіб відповідно до закону [2, ч.4 ст.215].

Згідно статті 219 Кримінального кодексу України, карається доведення до банкрутства, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення громадянином – засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору [8, с.219].

Без економічної експертизи неможливе належне функціонування не тільки судової системи, а й застосування відповідних статей кримінального кодексу, законодавчих актів, які регулюють діяльність економічних суб'єктів [1, с.151].

Аналіз загальної кількості господарських справ місцевими судами (за категоріями), зокрема справ про банкрутство, у 2018-2020 рр. наведено у таблиці 2.

Як свідчать дані таблиці 2 питома вага справ про банкрутство у загальній кількості справ, що знаходяться на розгляді місцевими господарськими судами становить 21,52% у 2020 році, 21,67% у 2019 році та 26,84 % у 2018 році. Кількість справ про банкрутство у 2020 році становило 21263 справ, що на 0,1% менше ніж у 2019 році (21284 справи).

Аналіз загальної кількості господарських справ місцевими судами (за категоріями), зокрема справ про банкрутство, у 2018-2020 рр.

Категорії справ	Знаходилося в провадженні справ							
	2018	пи-тома вага %*	2019	пи-тома вага %	2020	пи-тома вага %	Дина-міка 2019 до 2018, %	Дина-міка 2020 до 2019, %
Б	1	2	3	4	5	6	7	8
Справи наказного провадження	5 539	6,09	8 076	8,22	10 756	10,89	45,8	33,18
Справи позовного провадження, з них	85 456	93,91	90 127	91,78	88 032	89,11	5,5	-2,32
Справи про банкрутство	24 426	26,84	21 284	21,67	21 263	21,52	-12,9	-0,10
УСЬОГО	90 995	х	98 203	х	98 788	х	0,6	0,60

Джерело: складено за даними [9, 10].

Кількість закінчених проваджень у справах про банкрутство у 2018-2020 рр. наведено у таблиці 3.

Аналіз кількості закінчених проваджень у справах про банкрутство у 2018-2020 рр.

Категорії справ	Закінчено провадження у справах					Відсоток закінчених проваджень справ, %			Розглянуто із задоволенням позову (заяви)		
	2018	2019	2020	Дина-міка 2019 до 2018, %	Дина-міка 2020 до 2019, %	2018	2019	2020	2018	2019	2020
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Справи наказного провадження	5 396	7 808	10 603	44,7	35,80	72,59	96,68	98,58	3 538	6 211	8 543
Справи позовного провадження, з них:	59 048	66 768	62 524	12,6	-6,36	75,85	74,08	71,02	37 427	41 559	32 291

Справи про банкрутство	14 450	14140	13414	-2,1	-5,13	66,50	66,43	63,09	9 713	10 565	991
УСЬОГО	64 444	74 576	73 127	15,3	-1,94	75,49	75,94	74,02	40 965	47 770	40 834

Джерело: складено за даними [9, 10, 11, 12].

Як свідчать дані таблиці 3 кількість розглянутих справ про банкрутство у 2020 році становить 13414 справ (63,09% від загальної кількості, що знаходились в провадженні), що на 5,13% менше ніж у 2019 році (14140 справ). Питома вага розглянутих справ про банкрутство у загальній кількості розглянутих справ, що знаходяться на розгляді місцевими господарськими судами становить 18,34% у 2020 році, 18,96% у 2019 році та 22,42 % у 2018 році.

Визнаючи боржника банкрутом, суд має встановити його неоплатність, тобто недостатність майна для задоволення вимог кредиторів, у зв'язку з чим з'ясувати його актив і пасив та зіставити відомості щодо обох величин. Рішення суду не може ґрунтуватись лише на клопотанні комітету кредиторів [13].

В судовій практиці виникає чимало питань, пов'язаних з аналізом фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання, з наявності ознак фіктивного банкрутства, ознак дій з доведення до банкрутства, ознак дій з приховування банкрутства у справах про банкрутство.

Такі питання потребують використання спеціальних знань, та відповідно актуальним є призначення та проведення судово – економічної експертизи як одного із джерел доказів у злочинах у сфері господарської діяльності, а саме: при вирішенні питань у справах про банкрутство щодо

аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання, щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, ознак дій з доведення до банкрутства, ознак дій з приховування банкрутства.

Аналіз фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства (далі – Аналіз) проводиться згідно з Методичними рекомендаціями щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затвердженими наказом Міністерства економіки України від 19 січня 2006 року № 14 (у редакції наказу Міністерства економіки України від 26 жовтня 2010 року № 1361) (далі – Методичні рекомендації). [14, п.1].

Під час проведення аналізу визначаються:

- стан фінансово-господарської діяльності підприємства, структура його балансу (задовільна чи незадовільна) та обґрунтованість визнання підприємства неплатоспроможним;
- тенденції щодо динаміки основних показників ефективності діяльності підприємства;
- можливість використання національних процедур для поліпшення

фінансово-господарського стану підприємства та виведення його з неплатоспроможного стану;

- наявність економічних ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства [15, п.5 р.І].

Об'єкти судової економічної експертизи — це документи, котрі у своїй сукупності містять інформацію, яка формує предмет дослідження [16].

Отже, при проведенні судово – економічних експертиз щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, ознак дій з доведення до банкрутства, ознак дій з приховування банкрутства, об'єктами дослідження є, зокрема, фінансова звітність підприємства.

Основними джерелами інформації для проведення аналізу є:

- установчі документи підприємства (засновницький договір, статут), а також довідка про включення до ЄДРПОУ, свідоцтво про державну реєстрацію, реєстр власників акцій (за наявності);

- баланс підприємства (форма N 1), для суб'єктів малого підприємництва – форма N 1-м);

- звіт про фінансові результати (форма N 2, для суб'єктів малого підприємництва – форма N 2-м) ;

- звіт про рух грошових коштів (форма N 3);

- звіт про власний капітал (форма N 4);

- примітки до річної фінансової звітності ;

- звіт про наявність та рух основних фондів, амортизацію (знос) (форма N 1-ОЗ);

- обстеження технологічних інновацій промислового підприємства (форма N 1-інновація);

- звіт про фінансові результати і дебіторську та кредиторську заборгованість (форма N 1-Б);

- звіт з праці (форма N 1-ПВ);

- звіт про стан умов праці, пільги та компенсації за роботу зі шкідливими умовами праці (форма N 1-ПВ (умови праці));

- звіт про використання робочого часу (форма N 3-ПВ);

- звіт про виробництво промислової продукції (форма N 1П-НПП) ;

- інша інформація, необхідна для проведення аналізу та виявлення резервів виробництва [15, п.1 р.ІІ].

Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства. Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством [17, ч.1 ст.3].

Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку [17, ч.2 ст.3].

Оцінка змін фінансового стану підприємства здійснюється за попередні три календарні роки для формування загального уявлення та загальних тенденцій його розвитку. За результатами аналізу показників складається висновок про спрямованість змін та їх вплив на стан платоспроможності підприємства [15, п.2.1 р.ІІІ].

Аналіз показників фінансової звітності базується на одержанні відповідних коефіцієнтів і співвідношень, які характеризують різні аспекти діяльності суб'єкта господарювання. Та-

кий аналіз дає можливість користувачам цієї звітності оцінити фінансову стійкість підприємства, його ліквідність й ефективність діяльності, узагальнювати показники й порівнювати результати діяльності підприємства як у динаміці, так і з результатами діяльності інших підприємств. Це дає можливість побачити зміни у фінансовому стані й результатах діяльності підприємства й допомагає користувачам звітності визначити тенденції й структуру можливих змін, що у свою чергу може вказати зацікавленим особам на ризики й можливості, пов'язані з аналізованим підприємством.

Юридичні особи (крім банків та бюджетних установ), які зобов'язані подавати фінансову звітність згідно із законодавством, застосовують форми фінансової звітності, визначені Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до складання фінансової звітності», затвердженим цим наказом, починаючи із звітності за I квартал 2013 року і в наступних звітних періодах [18, п.3].

Також слід зазначити, що відповідно до розділу III Методичних рекомендацій № 14 [12] звіт щодо проведення аналізу фінансово-господарської діяльності неплатоспроможного підприємства розроблений відповідно до Закону України № 2343–XII, Положення (стандарту) бухгалтерського обліку №1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 31.03.99 № 871, та інших нормативно-правових актів.

Таким чином, для забезпечення єдиного підходу та належного рівня якості аналізу фінансово-господарської діяльності неплатоспроможного підприємства, необхідно приведення Методичних рекомендацій щодо ви-

явлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затвердженими наказом Міністерства економіки України від 19 січня 2006 року № 14 (у редакції наказу Міністерства економіки України від 26 жовтня 2010 року № 1361) у відповідність до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до складання фінансової звітності».

Для детального дослідження економічних показників підприємства у судовій експертизі застосовується Методика проведення судово-економічних експертиз з питань банкрутства, фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства підприємств», зареєстровану в реєстрі методик проведення судових експертиз (реєстраційний номер 11.2.47).

Донедавна, в Україні не існувало процедури банкрутства фізичної особи, що не є підприємцем. Тобто, з прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства з'явилась можливість визнавати банкрутом фізичну особу, що не є підприємцем.

Відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства, боржник – юридична особа або фізична особа, у тому числі фізична особа – підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав [7, ст.1].

Проведення у справі про неплатоспроможність боржника – фізичної особи або фізичної особи – підприємця може бути відкрито лише за заявою боржника. [7, ч.1 ст.115].

Слід зазначити, що у кредитора відсутня можливість звертатися з заявою

про визнання фізичної особи банкрутом, що апріорі обмежує права кредиторів до боржника фізичної особи.

Боржник має право звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність у разі, якщо :

1) розмір прострочених зобов'язань боржника перед кредитором (кредиторами) становить не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати;

2) боржник припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців;

3) ухвалено постанову у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке може бути звернено стягнення;

4) існують інші обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі (загроза неплатоспроможності) [7, ч.2 ст.115].

До заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність додаються [7, ч.3 ст.116]:

1) довіреність чи інший документ, що засвідчує повноваження представника, якщо заяву підписано представником;

2) документи, що підтверджують наявність (відсутність) у боржника статусу фізичної особи – підприємця;

3) конкретизований список кредиторів і боржників із зазначенням загальної суми грошових вимог кредиторів (боржників), а також щодо кожного кредитора (боржника) – його імені або найменування, його місцезнаходження або місця проживання, ідентифіка-

ційного коду юридичної особи або реєстраційного номера облікової картки платника податків та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті), суми грошових вимог (загальної суми заборгованості, за основним зобов'язанням та суми неустойки (штрафу, пені) окремо), підстав виникнення зобов'язань, а також строку їх виконання згідно із законом або договором;

4) опис майна боржника, що належить йому на праві власності, із зазначенням місцезнаходження або місця зберігання майна;

5) копії документів, що підтверджують право власності боржника на майно;

6) перелік майна, що перебуває у заставі (іпотеці) або є обтяженим в інший спосіб, його місцезнаходження, вартість, а також інформація про кожного кредитора, на користь якого вчинено обтяження майна боржника, – ім'я або найменування, місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті), сума грошових вимог, підстава виникнення зобов'язань, а також строк їх виконання згідно із законом або договором;

7) копії документів про вчинені боржником (протягом року до дня подання заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність) правочини щодо належного йому нерухомого майна, цінних паперів, часток у статутному капіталі, транспортних засобів та угоди на суму не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати;

8) відомості про всі наявні рахунки боржника (у тому числі депозитні рахунки), відкриті в банках та інших фінансово-кредитних установах в Україні та за кордоном, їх реквізити, із зазначенням сум грошових коштів на таких рахунках;

9) копія трудової книжки (за наявності);

10) відомості про роботодавця (роботодавців) боржника;

11) декларація про майновий стан боржника за формою, затвердженою державним органом з питань банкрутства;

12) докази авансування боржником на депозитний рахунок суду винагороди керуючому реструктуризацією за три місяці виконання повноважень;

13) інформація про наявність (відсутність) непогашеної судимості за економічні злочини;

14) інші документи, що підтверджують наявність підстав, визначених статтею 115 цього Кодексу.

Враховуючи складні економічні умови в Україні, на сьогодні, заборгованість фізичних осіб за споживчими кредитами та іпотекою зростає. Переважна частина цієї заборгованості виникла у зв'язку з неповерненням валютних кредитів, які були отримані українцями ще до 2014 року.

Справи про банкрутство розглядаються господарськими судами за місцем проживання фізичної особи.

Об'єктом дослідження економічної експертизи виступають документи бухгалтерського, податкового обліку і звітності; документи про економічну діяльність підприємств і організацій. [19]

Разом з документом про призначення експертизи (залучення експерта) експерту слід надати документи бухгалтерського та податкового обліку, які містять вихідні дані для вирішення поставлених питань. [20]

Отже, абсолютно новим є введення такого інституту, як банкрутство фізичної особи, що не є підприємцем. На сьогодні відсутня методика щодо визначення економічних ознак банкрута фізичної особи, що не є підприємцем.

Таким чином, дуже актуальними наразі є методологічне визначення об'єктів та послідовності проведення судовим експертом дослідження у справах про неплатоспроможність боржника – фізичної особи, боргові зобов'язання якої не пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності.

Висновки: Судово-економічна експертиза є інструментом підвищення ефективності та запобігання економічним зловживанням на етапі здійснення фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання та одним з доказів у економічних злочинах на етапі досудового чи судового розгляду.

На сьогодні, якісне розслідування кримінальних, господарських, цивільних справ щодо економічної злочинності потребує допомоги відповідних фахівців, експертів-економістів.

В судовій практиці виникає чимало питань, що потребують спеціальних знань, пов'язаних з аналізом фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання, з наявності ознак фіктивного банкрутства, ознак дій з доведення до банкрутства, ознак дій з приховування банкрутства у справах про банкрутство.

Доцільність призначення судово-економічної експертизи обумовлена спеціальними знаннями експерта щодо дослідження фінансової звітності, бухгалтерських документів, які мають інформацію про обставини справи, що підлягають дослідженню у суді та допомагають суду в прийнятті об'єктивних, обґрунтованих рішень.

Тому актуальним є застосування судово-економічної експертизи як одного із джерел доказів у злочинах у сфері господарської діяльності.

Враховуючи прийнятий Кодекс України з процедур банкрутства та запровадження процедур банкрутства фізичної особи, що не є підприємцем, необхідно розробити методикку щодо визначення об'єктів та послідовності проведення судовим експертом дослідження у справах про неплатоспроможність боржника – фізичної особи, боргові зобов'язання якої не пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності.

З метою забезпечення єдиного підходу та для забезпечення належного рівня якості аналізу фінансово-господарської діяльності неплатоспроможного підприємства, необхідно приведення Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до

банкрутства, затвердженими наказом Міністерства економіки України від 19 січня 2006 року № 14 (у редакції наказу Міністерства економіки України від 26 жовтня 2010 року № 1361) у відповідність до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до складання фінансової звітності».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лучко М. Економічна експертиза : теорія, методологія та організація. Монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 308 с.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/436-15> (дата звернення: 17.06.2022).
3. Питома вага підприємств, які отримали збиток, у загальній кількості підприємств, за видами економічної діяльності у розрізі регіонів за 2014–2020 роки / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. «Експрес-випуск» 25.05.2021р. / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2021/05/62.pdf>.
5. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні: підручник / Б. М. Поляков. – Київ.: Ін Юре, 2011. – 560 с.
6. Кравченко О.О. Динаміка банкрутства підприємств та рівень безробіття // Молодий вчений. 2017. №3(43). С.691-697.
7. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2597-19> (дата звернення: 15.06.2022).
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-III>

rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 16.06.2022).

9. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2019 рік. / офіційний веб-портал «Судова влада України». URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_19 (дата звернення: 17.06.2022).

10. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2020 рік / офіційний веб-портал «Судова влада України» URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/tabli_2020 (дата звернення: 17.06.2022).

11. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2019 році / офіційний веб-портал «Судова влада України». URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2019.pdf (дата звернення: 17.06.2022).

12. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2020 році / офіційний веб-портал «Судова влада України». URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2020.pdf (дата звернення: 17.06.2022).

13. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2021 у справі №904/1693/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96483387>.

14. Про затвердження Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства: Наказ Міністерства юстиції України від 10.09.2020 № 3105/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0872-20> (дата звернення: 17.06.2022).

15. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: Наказ Мінекономіки від 19.01.2006 № 14 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0014665-06> (дата звернення: 15.06.2022).

rada.gov.ua/go/v0014665-06 (дата звернення: 15.06.2022).

16. Хомутенко О. В., Кудряшова С.В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2010. – Вип. 10. – С. 553-561.

17. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-14> (дата звернення: 15.06.2022).

18. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0336-13> (дата звернення: 17.06.2022).

19. «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз». Міністерство юстиції України. ДНДІСЕ.- реєстраційний код 11.0.08.- 2003.- рішення про державну реєстрацію 03.03.2010р.

20. «Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» (затверджено Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998р. №53/5) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.06.2022).

REFERENCES:

1. Luchko M. (2021) Ekonomichna ekspertiza: teoriya, metodolohiya ta orhanizatsiya [Economic expertise: theory, methodology and organization]; Monohrafiia – Monograph. Ternopil. 308 [in Ukrainian].

2. Gospodarski kodeks Ukraïni [Economic Code of Ukraine]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/436-15> [in Ukrainian].

3. Pytoma vaga pidpriemstv, yaki otrymaly zbytok, u zagalnii kilkosti pidpriemstv, za

vydany ekonomichnoi diialnosti u rozrizi re- gionov za 201-2020 roky [The share of enter- prises that suffered a loss in the total number of enterprises, by type of economic activity by region for 2014–2020]. (n.d). www.ukrstat.gov.ua Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

4. «Ekspress- vypusk» 25.05.2021 [«Ex- press issue» 25.05.2021]. (n.d). www.ukrstat.gov.ua Retrieved from : [http://www.ukrstat.gov.ua/express/ expr2021 / 05 / 62.pdf](http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2021/05/62.pdf) [in Ukrainian].

5. Polyakov, B.M. (2011). Pravo nespro- moznosti bankrutstva v Ukraïni ([The right of insolvency (bankruptcy) in Ukraine]. Kyiv: In Ure [in Ukrainian].

6. Kravchenko O.O. (2017) Dynamika bankrutstva pidpriemstv ta riven bezrobittia [The dynamics of enterprise bankruptcy and unemployment level]. *Molodyi vchenyi-Young scientist*, 3(43), 691-697 [in Ukrainian].

7. Kodeks Ukraïni z protsedur bankrut- stva [Code of Ukraine on Bankruptcy Proce- dures]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from [https://zakon.rada.gov.ua/ go/2597-19](https://zakon.rada.gov.ua/go/2597-19) [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukraïni [Crimi- nal Code of Ukraine]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from [https://zakon.rada.gov.ua/ go/2341-14](https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14) [in Ukrainian].

9. Analitycyni tablytsi shchodo stanu zdi- isnennia pravosyddia za 2019 rik [Analytical tables on the state of justice in 2019]. (n.d). court.gov.ua Retrieved from [https://court.gov. ua/inshe/sudova_statystyka / analit_tabl_19](https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_19) [in Ukrainian].

10. Analitycyni tablytsi shchodo stanu zdiisnennia pravosyddia za 2020 rik [Ana- lytical tables on the state of justice in 2020]. (n.d). court.gov.ua Retrieved from [https:// court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka / tab- li_2020](https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/tabli_2020) [in Ukrainian].

11. Oyliad danykh pro stan zdiisnennia pravosyddia u 2019 rotsi [Review of data on the state of justice in 2019]. (n.d). court.gov.ua Retrieved from <https://court.gov.ua/us->

[erfiles/media/new_folder_for_uploads/main_ site/ogl_2019.pdf](https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2019.pdf) [in Ukrainian].

12. Oyliad danykh pro stan zdiisnennia pravosyddia u 2020 rotsi [Review of data on the state of justice in 2020]. (n.d). court.gov.ua Retrieved from [https://court.gov.ua/us- erfiles/media/new_folder_for_uploads/main_ site/ogl_2020.pdf](https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2020.pdf) [in Ukrainian].

13. Postanova Verkhovnoho Sudu [Reso- lution of the Supreme Court]. (2021, April 14), (vols. 904 /1693/19). Retrieved from: [https:// reyestr.court.gov.ua/ Review / 96483387](https://reyestr.court.gov.ua/Review/96483387) [in Ukrainian]

14. Nakaz Ministerstva yustytsii Ukraini «Pro zatverdzhennja Porjadku provedennia analizu finansovo-gospodarskogo stanu syb- iektiv gospodariuvannia shchodo naiavnosti oznak fiktyvnogo bankrutstva, dovedennia do bankrutstva, prykhovyvannia stiikoi fi- nansovoi nespromoznosti, nezakonnykh dii u razi bankrutstva» [Order of the Ministry of Justice of Ukraine «On approval of the Proce- dure for analyzing the financial and economic condition of economic entities for signs of fic- titious bankruptcy, bankruptcy, concealment of persistent financial insolvency, illegal ac- tions in case of bankruptcy»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from [https://zakon. rada.gov.ua/go/z0872-20](https://zakon.rada.gov.ua/go/z0872-20) [in Ukrainian].

15. Nakaz Minekonomiky «Pro zat- verdzhennja Metodychni rekomendatsii shchodo vyjavlennia oznak neplatospromoznosti pidpriemstva ta oznak dii z pry- khovyvannia bankrutstva, fiktyvnogo bankrut- stva chy dovedennia do bankrutstva» [Order of the Ministry of Economy «On approval of Methodical recommendations for identifying signs of insolvency of the enterprise and signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bankruptcy»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from [https://zakon. rada.gov.ua/go/v0014665-06](https://zakon.rada.gov.ua/go/v0014665-06) [in Ukrainian].

16. Khomutenko, O.V., Kudryashova, S.V. (2010). Pro predmet i obekt sudovoi eco- nomichnoi ekspertyzy [On the subject and object of forensic economic examination]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kry- minalistyky – Theory and practice of foren-*

sic science and criminology, 10, 553-561. [in Ukrainian].

17. Zakon Ukraini «Pro bukhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» [The law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine»] (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-14> [in Ukrainian].

18. Nakaz Ministerstva finansiv Ukraini «Pro zatverdzhennia Natsionalnogo polozhennia (standartu) bukhalterskogo obliku 1 «Zagalni vymogy do finansovo] zvitnosti» [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On approval of the National Regulation (Standard) of Accounting 1 «General requirements for financial reporting]. (n.d). zakon.

rada.gov.ua Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0336-13> [in Ukrainian].

19. Metody, sposoby ta pryioomy, yaki vykorystovuie pry provedenni sudovo-ekonomichynji ekspertyz [«Methods, methods and techniques used in forensic economic examinations.»] [in Ukrainian].

20. «Naukovo-metodichni rekomendacii z pitan' pidgotovki ta priznachennja sudovih ekspertiz ta ekspertnih doslidzhen'» [«Scientific and methodological recommendations for the preparation and appointment of forensic examinations and expert research»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text t> [in Ukrainian].

Хомутенко Віра Петрівна,

кандидат економічних наук, професор, судовий експерт, тел. 067-700-11-67, e-mail: homutenko-vera@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7204-7209>

Хомутенко Алла Віталіївна,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, вул. Преображенська, 8, тел. 048-722-59-97, e-mail: 24.06.alla@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-717>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНИХ ВТРАТ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТУ СУДОВО- ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність удосконалення понятійно-категоріального апарату, який дозволить однозначно тлумачити дефініцію терміну «економічний збиток», що, в свою чергу, сприятиме правильному визначенню експертом предмету дослідження та поставлених завдань. Встановлено, що російська агресія спричинила розробку та прийняття низки нормативно-правових актів, які врегульовують питання визначення завданої Україні шкоди. Проаналізовано тлумачення термінів «збиток», «упущена вигода», «економічні втрати», які розкриваються у вітчизняному законодавстві та в наукових працях. Розкрито положення Закону про бухгалтерський облік та Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку «Загальні вимоги до фінансової звітності», які регламентують сутність доходів і прибутку. Зроблено висновок, що перевищення витрат над доходами є збитком. Наведене авторське бачення сутності збитків як економічної категорії. Виявлено, що в діючих нормативно-правових актах відсутнє тлумачення понять «втрачене», «пошкоджене» та «знищене» майно. Розкриті положення зареєстрованого у Верховній Раді України Проекта закону про захист права власності та інших речових прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії. Встановлено, що поняття «збитків» розглядається науковцями з двох позицій: з юридичної та з економічної. Розкрито економічну природу збитку підприємства. Доведено, що різність підходів у трактуванні збитків та їх складу суттєво впливає на визначення предмету судово-економічної експертизи. Виявлено, що з приводу визначення предмету судово-економічної експертизи відмічається певна дискусійність наукових поглядів. Сформовано матрицю, в якій узагальнено погляди науковців та практиків на предмет судово-економічної експертизи.

Ключові слова: економічні втрати, збитки, предмет, судово-економічна експертиза, війська агресія.

Khomutenko Vira Petrivna,

Candidate of Economic Sciences, Professor, Judicial Expert, e-mail: 24.06.alla@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7176-9613>

Khomutenko Alla Vitaliivna,

Doctor of Economic Sciences Professor, Professor of the Department of Finance, Odessa National Economic University, Odessa, st. Preobrazhenskaya, 8, 0939644400, e-mail: homutenko-vera@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7204-7209>

THEORETICAL ASPECTS OF UKRAINIAN ENTERPRISES ECONOMIC WASTAGE AS A RESULT OF THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AS A SUBJECT OF COURT ECONOMIC EXPERTISE

Abstract. The article substantiates the need to improve the conceptual and categorical apparatus, which will unambiguously interpret the definition of the term «loss», which, in turn, will contribute to the correct definition of the research subject and tasks by experts. It has been established that the Russian aggression led to the development and adoption of a number of legal acts that will regulate the issue of determining the damage caused to Ukraine. The interpretation of the terms «loss», «lost profit», «economic wastage», which are disclosed in domestic law and scientific works, is analyzed. The provisions of the Law on Accounting and the National Regulation (Standard) of Accounting «General Requirements for Financial Reporting», which regulate the essence of income and profits, are disclosed. It is concluded that the excess of costs over revenues is a loss. The author's vision of the essence of losses as an economic category is given. It was found that in the current regulations there is no interpretation of the concepts of «lost», «damaged» and «destroyed» property. Provisions of the Draft Law on Protection of Property Rights and Other Real Rights of Persons Victims of Armed Aggression registered with the Verkhovna Rada of Ukraine have been examined. It is established that the concept of «losses» is considered by scientists from two positions: legal and economic. The economic nature of the company's loss is revealed. It is proved that the difference of approaches in the interpretation of losses and their composition significantly affects the definition of the subject of forensic economic examination. It is revealed that there is a certain debatability of scientific views on determining the subject of forensic economic examination. A matrix has been formed, which summarizes the views of scientists and practitioners on forensic economic expertise.

Key words: economic wastage, losses, subject, court economic expertise, military aggression.

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну призвело до трильйонних збитків, до яких належать не лише прямі збитки, нанесені вітчизняній інфраструктурі та втрати економіки, а й упущена вигода вітчизняних суб'єктів господарювання різних форм власності. Ні в кого не викликає сумнівів відносно того, що країна-агресор повинна компенсувати всі завдані економічні втрати. Водночас, для цього їй необхідно визначити та належним чином обґрунтувати. Саме тому виникає об'єктивна необхідність формування теоретичних, нормативно-правових і методичних засад проведення судово-економічної експерти економічних втрат українських підприємств внаслідок військової агресії Російської Федерації. З цією метою, перш за все, варто розробити понятійно-категоріальний апарат, який дозволить однозначно тлумачити дефініцію терміну «економічний збиток», що, в свою чергу, сприятиме правильному визначенню експертом предмету дослідження та поставлених завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та особливості збитків розглядали у своїх наукових публікаціях: К.Л. Бугайчук, Д.М. Корнієнко, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, М. П. Дончик, Й.С. Завадській, Т.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Л.О. Єсіпова, Т.Є. Крисань В.І. Новошицька, І.Ф. Коваль, С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Ксенко, С.І. Юрій, І.Ю. Поліщук. Незважаючи на значну кількість проведених досліджень, поняття «збитки» ще й досі чітко не визначене, що ускладнює визначення предмету судово-економічних експертиз. Щодо останнього як в науці, так

і в експертній практиці також односторонності розуміння. Саме тому ці питання досліджували: О.О. Ковальчук, М.Т. Білуха, А.М. Ужва, О.В. Аніщенко, О.Л. Данильченко, П.П. Чеберяк, Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. Водночас, військова агресія Російської Федерації внаслідок якої українські підприємства зазнали мільярдних збитків обумовила необхідність формування теоретичних, нормативно-правових і методичних засад проведення відповідних судово-економічних експертиз.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів та окреслення прикладних проблем, які виникають при визначенні судово-економічною експертизою розміру економічних втрат українських підприємств усіх форм власності внаслідок військової агресії Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виявлення й розкриття проблемних питань з визначення предмету судово-економічної експертизи щодо визначення розміру економічних втрат, завданих військовою агресією Росії, необхідно, перш за все, розглянути понятійно-категоріальний апарат і наявні підходи до видів економічних втрат та визначення їх розміру.

Слід зазначити, що в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20.03.2022 р. №326 наведено, що основними показниками економічних втрат суб'єктів господарювання є: 1) вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна; 2) упущена вигода; 3) втрати від неоплачених товарів, робіт та послуг, наданих та

спожитих на тимчасово окупованих територіях [1]. Разом з тим, у нормативно-правовому акті відсутнє визначення поняття економічних втрат.

У Словнику іншомовних слів наведено тлумачення поняття втрат як «зазнання збитків, втрата майна» [2]. Під збитками, відповідно до п. 2 ст. 224 Господарського кодексу України (далі – ГКУ), розуміють «витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною». Разом з тим, у п. 1 ст. 225 ГКУ до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна; додаткові витрати (штрафні санкції, вартість додаткових робіт та матеріалів), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати в разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [3]. А от у ст. 22 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) визначено, що збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [4]. Отже, у ГКУ та ЦКУ відсутня тотожність понять «упущеної вигоди». Крім того,

у ГКУ «втрачена вигода» розглядається у вигляді «неодержаного прибутку», разом з тим, це різні за своєю природою поняття. Так, згідно з положеннями Закону про бухгалтерський облік та Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку «Загальні вимоги до фінансової звітності»: «доходи – це збільшення економічних вигод у вигляді збільшення активів або зменшення зобов'язань, яке призводить до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників)» [5; 6]. З цього виходить, що зменшення активів та збільшення зобов'язань є втратами економічними вигод, а якщо «прибуток – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати» [6], то перевищення витрат над доходами є збитком.

Доцільно зазначити, що економічна вигода – це потенційна можливість отримання підприємством грошових коштів від використання активів (ст. 1 Закону про бухгалтерський облік) [5, ст. 1]. Водночас, під зменшенням економічних вигод, в міжнародних стандартах бухгалтерського обліку розуміють збитки. Згідно з п. 3 НП(С) БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» збиток визначається як перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати [6]. На думку В. І. Новошицької таке визначення «більшою мірою встановлює механізм самого розрахунку суми збитку при веденні бухгалтерського обліку, не відображаючи повною мірою правової природи та змісту такого поняття як негативного в юридичному плані» [7]. Отже, в нормативно-правових актах в недостатній мірі розкрита суть збитків як економічної категорії, які, на нашу думку, являють собою еко-

номічне явище у вигляді зменшення потенційної можливості отримання підприємством грошових коштів від використання активів підприємства внаслідок їх втрати, пошкодженням та знищення або неналежного виконання зобов'язання та/або не дотримання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Слід зазначити, що в діючих нормативно-правових актах відсутнє тлумачення понять «втрачене», «пошкоджене» та «знищене» майно. Разом з тим, у ч. 1 ст. 1 зареєстрованого у Верховній Раді України Проекті закону про захист права власності та інших речових прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії, наведено визначення цих понять. А саме «втраченим майном вважатиметься «майно, місцезнаходження якого та/або незаконного володільця якого встановити неможливо, зокрема в результаті можливого його знищення, крадіжки, недбалого ставлення, інших дій або бездіяльності третіх осіб, які не є законними власниками такого майна внаслідок обставин, пов'язаних із збройною агресією», пошкодженим є майно, що «внаслідок обставин, пов'язаних із збройною агресією, частково втратило свої споживчі властивості та економічну цінність, що обмежує його використання за призначенням (при цьому таке майно може бути відновлене і знову набути повністю або частково втрачених корисних якостей для використання його за призначенням)», а «майно, яке, внаслідок обставин, пов'язаних із збройною агресією, стало непридатним для використання за призначенням, повністю втратило споживчі властивості, економічну цінність або повністю припинило існування (при цьому втрачені майном вла-

стивості не можуть бути відновлені)» є знищеним [8].

Відповідно до п. 2 Пояснювальної записки до зазначеного законопроекту, його метою є «захист майнових прав осіб, порушених внаслідок збройної агресії ... у відповідності до міжнародних та європейських стандартів прав людини, зокрема практики ЄСПЛ». Відшкодування збитків у міжнародному праві – це зобов'язання суб'єкта міжнародного права, якому ставиться за провину вчинення міжнародно-протиправного акту, відшкодувати заподіяні збитки [8].

Сутність збитків широко висвітлена в наукових працях провідних вчених та практиків, як юристів так і економістів (табл. 1).

З наведених у табл. 1 визначень видно, що поняття «збитків» розглядається авторами з двох позицій: з юридичної – як підстава для настання юридичної відповідальності (цивільно-правової, майнової, кримінальної), а з економічної – збитками визнаються будь-які втрати, пов'язані зі зменшенням вартості майна (активів), незалежно від того з яких причин воно сталося. Тобто, судовим експертом-економістом при визначенні розміру збитків українських підприємств внаслідок військової агресії Російської Федерації не досліджуються причинно-наслідкові зв'язки між військовою агресією та її наслідками. Для практичного значення інтерпретації цієї дефініції з точки зору предмету судово-економічної експертизи із визначенням розміру збитків українських підприємств усіх форм власності внаслідок російської військової агресії набуває особливого значення економічна природа збитку та його склад.

Узагальнення результатів дослідження суті поняття «збитки»

Автори та джерело	Характерні особливості
К.Л. Бугайчук, Д.М. Корнієнко та ін. [9]	Збитками є грошова оцінка понесених втрат, що заподіяв боржник чи порушник
О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова [10]	Збитки це грошові вираження майнової шкоди
М. П. Дончик, І. Ф. Коваль [11]	Збитки – це вартісний грошовий вираз майнової шкоди, завданої особі у вигляді втрат, витрат, недоотриманих доходів, внаслідок порушення її цивільних прав та інтересів
Й. С. Завадській, Т. В. Осовська, О. О. Юшкевич [12]	Збитки (англ. Losses) – перевищення витрат над доходами (прибутками) госпрозрахункових підприємств, об'єднань чи організацій
Л. О. Єсіпова [13]	Під збитками у цивільному праві слід розуміти будь-яку майнову шкоду, майнові втрати особи, спричинення яких тягне виникнення встановлених законом правових наслідків
Т. Є. Крисань [14]	Під збитками розуміються ті негативні наслідки, які наступили в майновій сфері потерпілого в результаті вчиненого проти нього цивільного правопорушення, але, на момент відшкодування збитків вони представляють собою грошовий вираз зазнаних негативних наслідків
В.І. Новошицька [7]	Збитки це негативні наслідки в майновій сфері потерпілого, які завжди викликані неправомірною поведінкою іншого; відшкодування збитків повинно поставити позивача в таке становище, якщо б договір було виконано; збитки це завжди вартість втраченого, тобто грошовий вираз цих втрат
С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Ксенко, С.І. Юрій [15]	Збитки – це кошти, які безповоротно витрачені суб'єктами господарювання
І.Ю. Поліщук [16]	Економічне розуміння збитків – це зменшення вартості майна юридичної чи фізичної особи в результаті перевищення витрат цієї особи над отриманими нею доходами в одному часовому періоді, то юридичне – зменшення майна в результаті протиправного порушення права

Джерело: складено автором

На нашу думку, економічна природа збитку підприємства полягає в його економічних втратах у вигляді зменшенні вартості майна підприємства, вільного від боргових зобов'язань (чистих активів) та упущеної вигоди (очікуваного приросту чистих активів). Чисті активи, згідно національних стандартів бухгалтерського обліку, – це «активи підприємства за вирахуванням його

зобов'язань» [17]. У свою чергу, активи – це ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому, а зобов'язання – заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підпри-

емства, що втілюють у собі економічні вигоди відповідно до ст. 1 Закону про бухгалтерський облік [5].

Відмітимо, що різність підходів у трактуванні збитків та їх складу суттєво впливає на визначення предмету судово-економічної експертизи. Загалом, з приводу визначення предмету судово-економічної експертизи відмічається певна дискусійність наукових поглядів. Так, у словнику української мови предмет визначено як «те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь» [18]. Окремі науковці при визначенні предмету судово-економічної експертизи стверджують, що її предметом є дослідження явищ господарської діяльності, яка проводиться за конкретною справою [19], або «негативні зміни в господарській діяльності підприємств і організацій, які спричинені будь-якими деструктивними факторами» [20]. Змістовне та уточнююче визначення наводить О.О. Ковальчук, який стверджує, що «предметом судово-економічної експертизи загалом варто вважати документальне відображення господарських операцій підприємств, а предметом судово-економічної експертизи за конкретною справою – окремі питання, поставлені експерту предмет судово-бухгалтерської експертизи визначається завданнями, що поставлені перед експертом бухгалтером, та змістом питань, які вирішує судово-бухгалтерська експертиза» [21]. Натомість, М.Т. Білуха зазначає, що предметом судово-економічної експертизи є господарські операції та їх достовірність відображення у системі бухгалтерського обліку і звітності, які стали об'єктами розслідування і судового розгляду пра-

воохоронними органами і потребують спеціальних знань експерта-бухгалтера для встановлення істини [22]. Щодо необхідності володіння спеціальними знаннями зазначає науковець А.М. Ужва, який вважає, що «предметом судово-бухгалтерської експертизи є бухгалтерські операції, що відбивають фінансово-господарську діяльність і разом з тим є певною мірою її частиною та потребують спеціальних знань експерта-бухгалтера для встановлення істини у конкретній справі» [23]. А от судові експерти О. В. Аніщенко та О. Л. Данильченко визначають предмет експертизи як «встановлення документальної обґрунтованості економічної складової розрахунку збитків, проведеного відповідним контролюючим (уповноваженим) органом» [24].

Узагальнення поглядів науковців та практиків на предмет судово-економічної експертизи наведено у таблиці 2.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнення поглядів науковців та практиків на предмет судово-економічної експертизи дозволило нам прийти до висновку, що предметну сферу судово-економічної експертизи економічних втрат (збитків) українських підприємств унаслідок військової агресії Російської Федерації формують завдання, які поставлені перед судовим експертом-економістом для встановлення фактичних даних та обставин справи (провадження) щодо розміру зменшення вартості майна (чистих активів) та розміру недоотриманого прибутку (упущеної вигоди) українських підприємств внаслідок втрат від неоплачених товарів, робіт та послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях, пошкодження

та знищення їх активів, відображених в документах, що є об'єктами дослідження, із використанням спеціальних

знань, шляхом застосування відповідних методів, прийомів та способів.

Таблиця 2

Матриця наукових поглядів на визначення предмета судово-економічної експертизи

Автори	Характерні особливості предмету судово-економічної експертизи				
	Бухгалтерські та або господарські операції	Документальне відображення операцій явищ, процесів	Інформація про факти та обставини справи	Фактичні дані про відображені в документах інформацію щодо економічної діяльності	Конкретне завдання які поставлені перед судовим експертом-економістом
М. Т. Білуха [22]	+				
А.М Ужва [23]	+				
І. А. Волкова [25]	+				
О.О. Ковальчук [21]		+			
В.М. Шарманська, С. О. Шарманська, І. В. Головка [19]		+			
М.І. Камлик [20]		+			
П.П. Чеберяк[26]			+		
Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. [27]				+	
О. В. Аніщенко О. Л. Данильченко [24]					+
А.В. Свінцицький [28]					+
Е.Р. Россинская [29]					+

Джерело: складено автором

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> > 326-2022-п

2. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgibin/u/book/sis>.

[pl?Qry=%C2%F2%F0%E0%F2%E0&found=34&action=search](https://zakon.rada.gov.ua/pl?Qry=%C2%F2%F0%E0%F2%E0&found=34&action=search)

3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

5. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від

16.07.1999. №996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>

6. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>

7. Новошицька В. І. Щодо визначення поняття збитків у сфері господарювання. Правничий часопис Донецького університету. №2 (2019). URL: <https://jpch.donnu.edu.ua>

8. Про захист права власності та інших речових прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії: Проект Закону від 01.03.2022. № 5177. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI04504A>

9. Особливості призначення і проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням: науково-методичні рекомендації. Кол. авторів. Харків : ХНУВС, 2015. 60 с. URL: <https://cutt.ly/lnb0nbu>

10. Цивільне право України. Підручник. За ред. О.В. Дзера, Н.С. Кузнецової. К. Юрінком Інтер, 2021. 864 с.

11. Дончик М. П., Коваль І. Ф. Щодо поняття та складу збитків. Вісник наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. Том 1 № 10 (2018). URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5453>

12. Завадській Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник. Київ, 2006. 355 с.

13. Єсіпова Л.О. Цивільно-правова сутність понять збитки та шкода. Часопис цивілістики. Одеса: ОНЮА, 2015. Вип. 18. С. 33–36

14. Крисань Т.Є. Збитки як категорія цивільного права України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 21 с.

15. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Ксенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. / С.В. Мочерний (ред.). Світ, 2005. Т. 2. С. 563

16. Поліщук І.Ю. Збитки, їхній економічний зміст та відображення в бухгалтерському і податковому обліках. Незалежний аудитор № 2 (25), 2014. С. 128-132. URL: <http://nndes.org.ua/news/item/54-%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0>

17. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19: Наказ Міністерства фінансів України від 07.07.1999. № 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99#Text>

18. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/predmet>

19. Шарманська В.М., Шарманська С.О., Головка І.В. Судова бухгалтерія: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 454 с.

20. Камлик М.І. Судова бухгалтерія. Підручник. Вид. 4-те, доп. та перероб. К. Атіка. 2003. 592 с.

21. Ковальчук О.О. Судово-економічна експертиза: теоретичний аспект Управління розвитком. 2014. №12. С. 49-51. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/8199/1/%d0%9a%d0%be%d0%b2%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d1%87%d1%83%d0%ba.pdf>

22. Білуха М.Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник. Київ: Видавнича компанія «Воля», 2004. 656 с.

23. Ужва А.М. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. Миколаїв. 2019. 228 с. URL: http://dspace.mdu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/529/1/%D0%A3%D0%B6%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B1%D1%83%D1%85%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%82%D0%B5%D1%80%D1-%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0.pdf

24. Аніщенко О.В., Данильченко О.Л. Збитки як предмет судової економічної експертизи у кримінальному провадженні. Судова економічна експертиза. 2019. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/338/359>

25. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. І. А. Волкова. К. Центр учбової літератури, 2009. 84 с.

26. Чеберяк П.П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2013. Вип. 10. С. 83-88.

27. Головченко Л.М., Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е.Б. та ін. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта. авт.-уклад.: Х. Право, 2016. 928 с.

28. Свінцицький А.В. Поняття та значення судових експертиз у розкритті й розслідуванні організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування. Інформація і право. № 3(34). 2020. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/13_17.pdf

29. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе. Практ. пособие. М. Право и закон, 2006. 224 с.

REFERENCES:

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкody та збитків, завданих Україні внаслідок збройної аghresii Російської Федерatsii» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Procedure for determining the damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

2. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. (n.d.). *jnsm.com.ua*. Retrieved from <https://www.jnsm.com.ua/cgibin/u/book/sis.pl?Qry=%C2%F2%F0%E0%F2%E0&found=34&action=search> [in Ukrainian].

3. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.*

ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].

4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» [Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> [in Ukrainian].

6. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Natsionalnoho polozhennia (standartu) bukhhalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti» [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On approval of the National Regulation (Standard) of Accounting 1 «General requirements for financial reporting»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> [in Ukrainian].

7. Novoshytska V. I. (2019). Shchodo vyznachennia poniattia zbytkiv u sferi hospodarivannia [Regarding the definition of losses in the field of management]. *Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu – Law Journal of Donetsk University*, 2. Retrieved from <https://jpch.donnu.edu.ua> [in Ukrainian].

8. Proekt Zakonu «Pro zakhyst prava vlasnosti ta inshykh rechovykh prav osib, postrazhdalykh vnaslidok zbroynoi aghresii» [Draft Law «On protection of property rights and other property rights of victims of armed aggression»]. (n.d.). *ligazakon.net*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/JI04504A> [in Ukrainian].

9. Osoblyvosti pryznachennia i provedennia ekspertyzy shchodo vyznachennia rozmiru materialnykh zbytkiv, shkody nemainovoho kharakteru, shkody dovkilliu, zapodianoi kryminalnym pravoporushenniam: naukovo-metodychni rekomendatsii (2015) [Peculiarities of appointing and conducting an examination to determine the amount of material damage, non-pecuniary damage, environmental damage caused by a criminal of-

fense: scientific and methodological recommendations. Kharkiv : KhNUVS. (n.d.). cutt.ly. Retrieved from <https://cutt.ly/lnb0nbu> [in Ukrainian].

10. Dzera O.V., & Kuznetsovoi N.S. (2021). *Tsyvilne pravo Ukrainy. Pidruchnyk [Civil law of Ukraine. Textbook]*. K. Yurinkom Inter [in Ukrainian].

11. Donchuk M. P., & Koval I. F. (2018). *Shchodo poniattia ta skladu zbytkiv [On the concept and composition of losses]*. Visnyk naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa – Bulletin of the Vasyl Stus DonNU Scientific Society, Tom 1, 10. Retrieved from <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5453> [in Ukrainian].

12. Zavadskii Y.S., Osovska T.V., & Yushkevych O.O. (2006). *Ekonomichnyi slovnyk [Economic dictionary]*. Kyiv [in Ukrainian].

13. Iesipova L.O. (2015). Tsyvilno-pravo-va sutnist poniat zbytky ta shkada [Civil law essence of the concepts of damage and harm]. *Chasopys tsyvilistky – Civilist magazin*, Vyp. 18. 33–36 [in Ukrainian].

14. Krysan T.Ie. (2008). Zbytky yak katehoriia tsyvilnoho prava Ukrainy [Losses as a category of civil law of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa: ONUA. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/788> [in Ukrainian].

15. Mochernyi S.V., Larina Ya.S., Ksenko O.A., & Yurii S.I. (2005). *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk: U 2 t. [Economic encyclopedic dictionary: In 2 volumes]*. Svit, T. 2 [in Ukrainian].

16. Polishchuk I.Iu. (2014). Zbytky, yikhonii ekonomichniy zmist ta vidobrazhenia v bukhhalterskomu i podatkovomu oblikakh [Losses, their economic content and reflection in accounting and tax accounting]. *Nezaleznyi Audytor – Independent auditor*, 2 (25). Retrieved from <http://nndes.org.ua/news/item/54-%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0> [in Ukrainian].

17. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Natsionalnoho polozhennia (standartu) bukhhalterskoho obliku 19» [Order of the Ministry of Finance

of Ukraine «On approval of the National Regulation (Standard) of Accounting 19»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99#Text> [in Ukrainian].

18. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk (1970-1980) [Dictionary of the Ukrainian language. Academic Interpretive Dictionary (1970-1980)]. (n.d.). *sum.in.ua*. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/predmet> [in Ukrainian].

19. Sharmanska V.M., Sharmanska S.O., & Holovko I.V. (2008). *Sudova bukhhalteria: navch. posib. [Forensic accounting: textbook]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

20. Kamlyk M.I. (2003). *Sudova bukhhalteria. Pidruchnyk [Forensic accounting. Textbook]*. Vyd. 4-te, dop. ta pererob. K. Atika [in Ukrainian].

21. Kovalchuk O.O. (2014). Sudovo-ekonomichna ekspertyza: teoretychnyi aspekt [Court economic expertise: theoretical aspect]. *Upravlinnia rozvytkom – Development management*, 12, 49-51. Retrieved from <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/8199/1/%d0%9a%d0%be%d0%b2%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d1%87%d1%83%d0%ba.pdf> [in Ukrainian].

22. Bilukha M.T. (2004). *Sudovo-bukhhalterska ekspertyza: pidruchnyk [Forensic accounting examination: a textbook]*. Kyiv: Vydavnycha kompaniia «Volia» [in Ukrainian].

23. Uzhva A.M. (2019). *Sudovo-bukhhalterska ekspertyza : navch. posib. [Forensic accounting examination: textbook]*. Mykolaiv. Retrieved from http://dspace.mdu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/529/1/%D0%A3%D0%B6%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B1%D1%83%D1%85%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%82%D0%B5%D1%80%D1-%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0.pdf [in Ukrainian].

24. Anishchenko O.V., & Danylchenko O.L. (2019). Zbytky yak predmet sudovoi ekonomichnoi ekspertyzy u kryminalnomu

provadzheni [Losses as a subject of forensic economic expertise in criminal proceedings]. *Sudova ekonomichna ekspertyza – Forensic economic expertise*. Retrieved from <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/338/359>. [in Ukrainian].

25. Volkova I. A. (2009). *Sudovo-bukhhalterska ekspertyza: navch. posib. [Losses as a subject of forensic economic expertise in criminal proceedings]*. K. Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

26. Cheberiak P.P. (2013). *Zavdannia sudovykh ekspertyz pry rozkrytti y rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh v ekonomichnii sferi Ukrainy [Tasks of forensic examinations in the detection and investigation of crimes committed in the economic sphere of Ukraine]*. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava – Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, Vyp. 10, 83-88. [in Ukrainian].

27. Holovchenko L.M., Lozovyi A. I., & Simakova-Yefremian E.B. (2016). *Osnovy sudovoi ekspertyzy: navchalnyi posibnyk dlia*

fakhivtsiv, yaki maiut namir otrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiiu sudovoho eksperta [Fundamentals of forensic science: a training manual for professionals who intend to obtain or confirm the qualification of a forensic expert]. avt.-uklad.: Kh. Pravo [in Ukrainian].

28. Svintsytskyi A.V. (2020). *Poniattia ta znachennia sudovykh ekspertyz u rozkrytti y rozsliduvanni orhanizovanoi zlozhyvanoi diialnosti u sferi opodatkuvannia [The concept and importance of forensic science in the disclosure and investigation of organized taxable activities in the field of taxation]*. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 3 (34). Retrieved from http://ippi.org.ua/sites/default/files/13_17.pdf [in Ukrainian].

29. Rossynskaia E.R. (2006). *Sudebnaia ekspertyza v uholovnom, hrazhdanskom y arbytrazhnom protsesse [Forensic examination in criminal, civil and arbitration proceedings]*. Prakt. posobye. M. Pravo y zakon [in Russian].

Холодова Ольга Юріївна,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник лабораторії економічних та товарознавчих досліджень Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, e-mail: kholodova1984@ukr.net, тел.: +38-095-174-60-66, вул. Січеславська Набережна, 17, офіс 801 м. Дніпро, 49000, <https://orcid.org/0000-0001-8678-3955>

Архіпов Віктор Віталійович,

кандидат технічних наук, науковий співробітник Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, e-mail: exavv@ukr.net, тел.: +38-044-592-14-01, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133, <https://orcid.org/0000-0001-9594-6314>

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ МЕБЛЕВОГО ГАРНІТУРУ ПРИ ПРОВЕДЕНІ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Анотація. На сьогодні величезною популярністю користуються меблі, що виготовляються на замовлення, адже такі меблі точно підійдуть до приміщення будь-яких габаритів і будь-якого планування, до того ж замовник має можливість підібрати ідеальний і оригінальний дизайн меблів, які стануть надбанням інтер'єру.

Оскільки на теперішній час дуже часто постає питання щодо невідповідної якості виробів, коли виробник відмовляється від виконання своїх обов'язків – реалізації товарів належної якості. При вирішенні конфліктної ситуації через суд нагальним питанням є проведення судової товарознавчої експертизи з метою встановлення наявності дефектів та відповідності меблевих товарів вимогам діючої нормативно-технічної документації.

Обґрунтовано необхідність застосування положень методичного посібника «Судово-товарознавча експертиза меблевих виробів, який зареєстровано у Реєстрі методик проведення судових експертиз а наказом МЮ України № 1666/5 від 03.03.2010, ДСТУ 4414:2005 «Меблі за індивідуальним замовленням. Загальні технічні умови», ДСТУ ГОСТ 16371:2016. «Меблі. Загальні технічні умови» у рамках проведення даної товарознавчої експертизи.

Запропоновано приклад з експертної практики, що стосується експертного завдання: визначити чи відповідає меблевий гарнітур для кухні «Лілія» вимогам стандартів, технічних умов та умовам договору та встановити чи є істотні недоліки у товарі.

Ключові слова: істотний недолік, якість, меблевий гарнітур, судова експертиза, товарознавчі дослідження.

Kholodova Olga Yurievna,

Candidate of Technical Sciences, Senior Research Fellow, Laboratory of Economic and Commodity Research, Dnipropetrovsk Research Institute of Forensic Science, Ministry of Justice of Ukraine, 49000, Dnipro, 17 Sicheslavskya Naberezhna Lesi Ukrainky Blvd; e-mail: kholodova1984@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8678-3955>

Arkhipov Viktor Vitaliiovich,

Candidate of Technical Sciences, Research fellow, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, 26 Lesi Ukrainky Blvd; (044) 592-14-01, Email: exavv@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9594-6314>

FEATURES OF THE RESEARCH OF THE QUALITY OF THE FURNITURE SET WHEN CONDUCTING FOR JUDICIAL COMMODITY EXAMINATION

Abstract. Today, custom-made furniture is very popular, because such furniture is suitable for any size and any layout, in addition, the customer has the opportunity to choose the perfect and original design of furniture that will become the property of the interior.

Because at present, the question of inadequate quality of products often arises when the manufacturer refuses to fulfill its responsibilities – the sale of goods of proper quality. When resolving a conflict situation through the court, the urgent issue is to conduct a forensic examination in order to establish the presence of defects and compliance of furniture products with the requirements of current regulatory and technical documentation.

The necessity of applying the provisions of the methodical manual «Forensic examination of furniture, which is registered in the Register of methods of forensic examinations and the order of the Ministry of Justice of Ukraine № 1666/5 from 03.03.2010, DSTU 4414: 2005» Furniture to individual order. General technical conditions «, DSTU GOST 16371: 2016. «Furniture. General technical conditions «in the framework of this commodity examination.

An example from expert practice related to the expert task is offered: to determine whether the furniture set for the kitchen «Lily» meets the requirements of standards, specifications and contract conditions and to determine whether there are significant defects in the product.

Keywords: significant shortcoming, quality, furniture set, forensic examination, commodity research.

Постановка проблеми. Якісні меблі – це запорука комфорту та затишку на довгі роки, адже купується такий товар на довгий термін. До того ж дизайн меблів грає зовсім не останню роль, адже будь-який предмет меблів повинен гармонійно вписуватися в загальну атмосферу, доповнюючи та освіжаючи інтер'єр.

На сьогодні величезною популярністю користуються меблі, що виготовляються на замовлення, адже такі меблі точно підійдуть до приміщення будь-яких габаритів і будь-якого планування, до того ж замовник має можливість підібрати ідеальний і оригінальний дизайн меблів, які стануть надбанням інтер'єру.

Оскільки на теперішній час дуже часто постає питання щодо невідповідної якості виробів, коли виробник відмовляється від виконання своїх обов'язків – реалізації товарів належної якості. При вирішенні конфліктної ситуації через суд нагальним питанням є проведення судової товарознавчої експертизи з метою встановлення наявності дефектів та відповідності меблевих товарів вимогам діючої нормативно-технічної документації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття 42 Конституції України гарантує, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає

механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів, є прийнятий 12 травня 1991 року Закон України «Про захист прав споживачів».

ЗУ «Про захист прав споживачів» чітко визначає, що захист прав споживачів, передбачених законодавством, здійснюється судом. Далі, стаття 8 Закону України «Про захист прав споживачів» чітко та послідовно визначає послідовність дій споживача у разі придбання ним товару неналежної якості.

Мета статті. Навести алгоритм дій експерта при проведенні судової товарознавчої експертизи меблевих товарів на прикладі експертної практики, що стосується експертного завдання: визначити чи відповідає меблевий гарнітур для кухні «Лілія» вимогам стандартів, технічних умов та умовам договору та встановити чи є істотні недоліки у товарі.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом меблеві товари виготовляються за індивідуальним замовленням споживачів. І коли постає питання щодо невідповідної якості виробів, виробник відмовляється від виконання своїх обов'язків – реалізації товарів належної якості. При вирішенні конфліктної ситуації через суд постає питання проведення судової товарознавчої експертизи з метою встановлення наявності дефектів та відповідності меблевих товарів вимогам діючої нормативно-технічної документації.

Необхідно зазначити, що у рамках проведення даної товарознавчої експертизи при визначенні концепції дослідження судовий експерт-товарознавець користується методичним посібником «Судово-товарознавча експертиза меблевих виробів, який зареє-

стровано у Реєстрі методик проведення судових експертиз а наказом МЮ України № 1666/5 від 03.03.2010, ДСТУ 4414:2005 «Меблі за індивідуальним замовленням. Загальні технічні умови», ДСТУ ГОСТ 16371:2016. «Меблі. Загальні технічні умови».

Усі меблі мають бути виготовлені відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 16371:2016. «Меблі. Загальні технічні умови». Це стосується і меблів, виготовлених на замовлення. Нормативний документ передбачає багато вимог до зовнішнього вигляду та якості меблів будь-якого виду.

Також якість меблів повинна відповідати технічній документації та ескізам замовника.

В якості прикладу наведено експертну практику стосовно виготовленої на замовлення меблевого гарнітуру для кухні «Лілія». У статті наведено експертна практика, що стосується експертного завдання: визначити чи відповідає меблевий гарнітур для кухні «Лілія» вимогам стандартів, технічних умов та умовам договору та встановити чи є істотні недоліки у товарі.

В даному випадку перемет дослідження – показники якості та недоліки (невідповідності умовам договору, вимогам стандартів та технічних умов) побутової меблі (їх частин), поставленої фізичною особою-підприємцем покупцю за договором купівлі-продажу №2/06/21 від 30 червня 2021 року.

За експлуатаційним призначенням меблевий гарнітур для кухні «Лілія» відноситься до побутових меблів. За функціональним призначенням – корпусні меблі для зберігання. За конструкційними ознакам – секційні модульні меблі. За технологією виго-

товлення та матеріалами – меблі з деревини (деревинних матеріалів).

Відповідно до договору купівлі-продажу №2/06/21 від 30 червня 2021 року, предмет договору – корпусні меблі модель кухонний гарнітур «Лілія» виробництва фабрики «Рода».

Для визначення показників якості кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва фабрики «Рода» експерт застосує вимірювальний, реєстраційно-розрахунковий, органолептичний методи. Для дослідження зовнішніх властивостей меблів застосує органолептичний метод, тобто безпосереднє сприйняття ознак виробів, та інструментальний метод, з застосуванням вимірювальних приладів та інструментів:

При оцінці якості корпусної меблі модель кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва фабрики «Рода» експертом враховано три групи показників споживчих властивостей виробів: функціональні; естетичні; рівень застосованих матеріалів.

Габаритні та функціональні розміри кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва фабрики «Рода» виміряно металевою рулеткою та штангенциркулем з погрішністю до 1 мм, повіреними у органах Держстандарту.

Матеріали, що застосовуються при виробництві кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва фабрики «Рода», комплектність виробів перевірялися за додатком до договору № 2/06/2021 від 30.06.2021 року.

Зовнішній вигляд, у тому числі, якість личкування та обробки, комплектуючих: фурнітури, визначено оглядом виробу без застосування приладів. Рівність робочого столу для встановлення стільниці перевірено будівельним рівнем.

Вологість дерев'яних деталей та деталей з деревинних матеріалів та показники якості лакофарбового покриття та облицювання деталей виробів експертом не перевірялися.

При проведенні товарознавчої експертизи кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва фабрики «Рода» усі представлені вироби гарнітуру досліджено суцільним методом, тобто в повному обсязі проведено дослідження кожного виробу.

В статті наведено порядок дослідження рівня якості кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва фабрики «Рода»:

- огляд виробів та упаковки;
- вивчення нормативних матеріалів;
- вибір критеріїв (базових характеристик або заданих у вихідних матеріалах) та методів дослідження, що визначаються поставленими завданнями;
- вивчення властивостей виробів;
- зіставлення отриманих результатів з характеристиками, зазначеним в нормативно-технічній документації, для встановлення збігів (розходжень) властивостей;
- оцінка сукупності властивостей кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва фабрики «Рода» (визначення рівня якості).

У статті наведено результати огляду виробів, їх пакування та умов зберігання. Так, експерт починає дослідження з огляду наданих виробів, їх пакування, а також умов в яких знаходяться вироби. Маркування кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва ТОВ «Торговий дім «Рода» виконано українською мовою на паперовому ярлику та нанесено: на верхній лівий кут задньої стінки виробів, призначених для

розміщення біля стіни, на поверхню, не видиму при експлуатації виробів, що не мають задньої стінки та кришки. Нанесено, що товар виготовлений за ГОСТ 16371-93.

Слід зазначити, що дію ГОСТ 16371-93 «Меблі. Загальні технічні умови» згідно з наказом від 26.04.2016 № 122 скасовано 01.10.2016. Діючим є ДСТУ ГОСТ 16371:2016 (ГОСТ 16371-2014, IDT) «Меблі. Загальні технічні умови».

За вимогами ДСТУ ГОСТ 16371:2016 (ГОСТ 16371-2014, IDT) «Меблі. Загальні технічні умови» та ДСТУ 4414:2005 «Меблі за індивідуальним замовленням. Загальні технічні умови» до меблів пред'являють ряд вимог, що обумовлюють задоволення певних потреб споживачів у відповідності з їх призначенням. Ці вимоги класифікуються таким чином:

1 Функціональні вимоги передбачають проектування та виготовлення меблів, які по номенклатурі, формі, розмірам, ступеню забезпечення необхідними зручностями, взаємозв'язку виробів у інтер'єрі задовольняли б сучасні вимоги людини. В основу функціональних вимог покладені дані антропометрії, фізіології та гігієни.

Розміри меблів повинні відповідати розмірам приміщення, де вона встановлюється, зросту людини, розмірам предметів, для розміщення яких вона призначена, забезпечувати можливість уніфікації.

Конструкція виробів меблів повинна забезпечити їх стійкість та міцність, технологічність, експлуатаційну надійність, можливість трансформації, взаємозамінність, окремих елементів тощо. Міцність конструкції, її довговічність залежать від вибору матеріалів, якості виготовлення.

2 Естетичність меблів визначається функціональною доскональністю виробів, єдністю форм, конструкції, матеріалу та залежить від текстури деревини, кольору та обробки, які додають виробу закінчений вид, виявляють достоїнства матеріалів, забезпечують цілісність сприйняття форми та її гармонічність.

3 Ергономічні вимоги припускають відповідність меблевих виробів антропологічним, фізіологічним, гігієнічним та психологічним особливостям людини.

4 Гігієнічні вимоги. Виділення токсичних речовин не повинно перевищувати гранично допустимих концентрацій в повітрі житлових приміщень. Меблі повинні якнайменше забруднюватись та легко очищуватись, мати якнайменше ділянок, де осідає та затримується пил. Найбільш гігієнічні меблі з гладкою та рівною поверхнею.

5 Вимоги до міцності та довговічності меблів. Меблі є предметом довготривалого користування, отже вони повинні бути міцними. Можливість ремонту меблів залежить від конструкції деталей меблів та способу їх з'єднання. У деталях меблів направлення волокон деревини повинно співпадати з направленням стискаючих та розтягуючих сил та бути перпендикулярно згинаючим силам. Надійність та довговічність меблів залежить від її конструкції, властивостей початкових матеріалів, а також від зовнішніх факторів: вологості навколишнього середовища, перепадів температури тощо.

На момент огляду встановлено:

1) колони 400x2260x585 мм, 600x2260x585 мм не підігнана до стіни, відсутній отвір для газової труби.

Враховуючи, що кухонний гарнітур «Лілія» виробництва ТОВ «Торговий дім «Рода» виготовлено за індивідуальним замовленням за попереднім виміром розмірів та дослідженням місця розташування, даний недолік суперечить функціональним вимогам, які передбачені чинними стандартами, та передбачають проектування та виготовлення меблів, які за розмірами повинні відповідати розмірам приміщення та наявним комунікаціям (водопровідні, газові труби), де вони встановлюється, зросту людини, розмірам предметів, для розміщення яких вона призначена, забезпечувати можливість уніфікації.

2) відповідно до ДСТУ ГОСТ 16371:2016 (ГОСТ 16371-2014, IDT) «Меблі. Загальні технічні умови» та ДСТУ 4414:2005 «Меблі за індивідуальним замовленням. Загальні технічні умови» днища ящиків можуть бути вкладними та накладними, вони повинні бути закріплені нерухомо. За ДСТУ 4414:20 тип розміщення днища узгоджується із замовником. Враховуючи, що у технічній документації не зазначено тип розміщення днища ящиків, наявність вкладних днищ ящиків у кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва ТОВ «Торговий дім «Рода» не суперечить вимогам чинних стандартів та вимог, що всуваються до меблів.

3) фурнітура, що виходить на поверхню виробів, не має задирок, але ребра торців не притуплені, що суперечить п. 5.2.5 ДСТУ ГОСТ 16371:2016 (ГОСТ 16371-2014, IDT) «Меблі. Загальні технічні умови».

4) Візуально встановлено різну глибина полиць (відхилення до 3 мм, а також наявність зайвих отворів для тримачів полиць, що порушують есте-

тичні вимоги, які встановлюються до меблів.

5) Люз – зазори в отворах зовнішніх ящиків з передніми стінками, що входять у отвір, не передбачені технічною документацією на виробі. При їх замірах встановлено, що розмір зазорів становить 1, 9; 2,1, 2, 2 мм, але за вимогами п. 5.2.2 ДСТУ ГОСТ 16371:2016 (ГОСТ 16371-2014, IDT) «Меблі. Загальні технічні умови» зазори в отворах на бік, які не передбачені технічною документацією на виробі, не повинні перевищувати:

- 2,0 мм – для дверей;
- 1,5 мм – для зовнішніх ящиків з передніми стінками, що входять у отвір.

Таким чином, зазори в отворах зовнішніх ящиків не відповідають вимогам чинних нормативно-технічних документів.

6) Стоєві антресольної шафи 754x656x300 мають невідповідність (+1,5 мм), підйомней механізм фасаду не регулюється, при відкриванні зачіпає стелю, що порушує ергономічні вимоги, що висуюються до побутових меблів.

7) конструкція шафи з полицями 600 x 585x1484 не відповідає схемі до договору (відсутня стоева), що не відповідає розрахунковому навантаженню з урахуванням експлуатаційного призначення, зокрема, враховуючи, що це пенал для техніки, навантаження, яке повинні витримувати полки за вимогами ДСТУ ГОСТ 16371:2016 (ГОСТ 16371-2014, IDT) «Меблі. Загальні технічні умови», розраховуються за ГОСТ 28136, але його визначення не проводилося через, те, що даний параметр передбачає проведення дослідження руйнівним способом та виходить за межі експерта-товарознавця.

8) шафа навісна над мийкою із фасадною заглушкою не підігнана до стіни, конструктивів секції не співпадає з кресленням на схемі до договору. Враховуючи, що кухонний гарнітур «Лілія» виробництва ТОВ «Торговий дім «Рода» виготовлено за індивідуальним замовленням за попереднім виміром розмірів та дослідженням місця розташування, даний недолік суперечить функціональним вимогам, які передбачені чинними стандартами, та передбачають проектування та виготовлення меблів, які за розмірами повинні відповідати розмірам приміщення та наявним комунікаціям (водопровідні, газові труби), де вони встановлюється, зросту людини, розмірам предметів, для розміщення яких вона призначена, забезпечувати можливість уніфікації.

9) шафа з мийкою має неправильно розташовану вклесну верхню стяжку (при проектуванні та виготовленні меблів не враховано розташування наявних комунікацій – водопровідної труби). Відсутня нижня стяжка. Враховуючи, що кухонний гарнітур «Лілія» виробництва ТОВ «Торговий дім «Рода» виготовлено за індивідуальним замовленням за попереднім виміром розмірів та дослідженням місця розташування, даний недолік суперечить функціональним вимогам, які передбачені чинними стандартами, та передбачають проектування та виготовлення меблів, які за розмірами повинні відповідати розмірам приміщення та наявним комунікаціям, де вони встановлюється, зросту людини, розмірам предметів, для розміщення яких вона призначена, забезпечувати можливість уніфікації.

10) за допомогою будівельного рівня встановлено, що шафа з ящиками

(1 потайний, висувна сушка, 1 ящик, поводок без сушарки) 900x585x760Н має перепади висоти соєвих стяжок. Не відповідає вимогам ДСТУ ГОСТ 16371:2016 (ГОСТ 16371-2014, IDT) «Меблі. Загальні технічні умови». Даний дефект є істотним, унеможливує використання за призначенням (стілниця з каменю встановлюється на рівну поверхню, недопустимі перепади висоти).

11) Кромка має гострі краї, на видимій поверхні меблів видимі нахлестки та стики кромки, що не відповідає П. 21 ДСТУ ГОСТ 16371:2016 (ГОСТ 16371-2014, IDT) «Меблі. Загальні технічні умови» «На видимій поверхні меблів не допускаються дефекти ГОСТ 20400: розходження смуг облицювання, нахлестки, відшарування, бульбашки під облицюванням, клейові плями, прошліфування, потертість, забруднення поверхні, вириви, вм'ятини, подряпини, тріщини, плями, потіки клею, задирки та зморшки.

Міцність та деформація корпусу та основи, міцність полкотримачів, цикли навантаження, прогин вільнолежачих полиць у розрахунку 1 м довжини, міцність корпусу та кріплення підвісок настінних виробів корпусних меблів відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 16371:2016 (ГОСТ 16371-2014, IDT) «Меблі. Загальні технічні умови» не перевірялися.

Колір та текстура усіх поверхонь кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва ТОВ «Торговий дім «Рода» ідентична.

На підставі проведеного огляду кухонного гарнітуру «Лілія» виробництва ТОВ «Торговий дім «Рода» визначено, що меблі (їх частини), поставлені фізичною особою-підприємцем покупцю за договором купівлі-прода-

жу №2/06/21 від 30 червня 2021 року, мають недоліки (невідповідності умовам договору, вимогам стандартів та технічних умов).

Слід зазначити, що дефектом називають кожну окрему невідповідність продукції вимогам, установленим нормативними документами. Виріб має дефект, якщо хоча б один із показників його якості або параметрів відрізняється від допустимих значень або не виконується одна із вимог нормативної документації до ознак продукції.

Зокрема, дефекти поділяють на явні та приховані залежно від передбачених для контролю певного виробу правил, методів і засобів.

Апріорі, явним вважають такий дефект, для виявлення якого в нормативній документації передбачені відповідні правила, методи і засоби. Багато явних дефектів можна виявити зовнішнім оглядом виробу. Якщо виявити дефект візуально неможливо, тоді в нормативній документації передбачають перевіряння наявності або відсутності його спеціальними засобами – приладом, інструментом або розбиранням виробу, який контролюють. Такий дефект також відносять до категорії явних.

Поряд з цим прихованим називають такий дефект, щодо якого в нормативній документації не передбачені необхідні правила, методи і засоби його виявлення. Приховані дефекти виявляють, переважно, уже після надходження продукції до користувача або під час додаткових, раніше не передбачених, перевірок.

Також варто зазначити, що дефекти поділяють на критичні, значні та малозначні. Такий поділ ґрунтується, перш за все, на визначенні

ступеня впливу кожного дефекту на ефективність і безпеку використання продукції за призначенням. Наявність критичного дефекту унеможливує використання продукції за призначенням перш за все, виходячи із вимог безпеки. З метою виявлення критичних дефектів контроль має бути безперервним, а в деяких випадках і неодноразовим. Значний дефект суттєво впливає на використання продукції за призначенням і на її довговічність, але не є критичним.* В окремих випадках для виявлення значного дефекту використовують вибіркового контроль.* Якщо дефект не справляє суттєвого впливу на використання продукції за призначенням і на її довговічність, то його відносять до категорії малозначних.* Для його виявлення використовують, переважно, вибіркового контроль.*

Залежно від етапу виникнення дефекти поділяють на такі групи: конструктивні, виробничі і експлуатаційні.* Конструктивні дефекти характеризуються невідповідністю вимогам технічного завдання або установленим правилам розроблення продукції. Ці дефекти є наслідком помилок під час конструювання, наприклад: неправильний вимір розмірів приміщення та неврахування наявних комунікацій (водопроводних, газових труб), тощо.

Виробничі дефекти – це результат невідповідності вимогам нормативної документації на виготовлення або постачання продукції.* Виникнення виробничих дефектів обумовлюється порушеннями технологічного процесу виготовлення або поновлення деталей і меблів у цілому, а також неправильним призначенням умов і режимів технологічного процесу. Основними

причинами появи виробничих дефектів є:

- порушення границь допусків і посадок;
- порушення режимів оброблення;
- неправильний вибір матеріалу;
- неправильне регулювання технологічних процесів і окремих операцій контрольно-вимірювальними приладами;
- порушення режимів з'єднання матеріалів.

Експлуатаційні дефекти – це дефекти меблів, які виникають внаслідок зношування, утоми матеріалів тощо, а також неправильного технічного обслуговування або експлуатації.*

Існують наступні причини виникнення дефектів, зокрема:

- порушення умов експлуатації (експлуатаційні);
- порушення технологічних режимів при проектуванні, виробництві та збірці (виробничі);
- застосування неякісних матеріалів для виробництва частин і конструкцій (виробничі).

На момент огляду встановлено явні дефекти:

- колони 400x2260x585 мм, 600x2260x585 мм не підігнана до стіни, відсутній отвір для газової труби;
- фурнітура, що виходить на поверхню виробів має не притуплені ребра торців;
- різна глибина полиць, а також наявність зайвих отворів для тримачів полиці;
- розмір зазорів в отворах зовнішніх ящиків не відповідають вимогам чинних нормативно-технічних документів (перевищують допустимий рівень);
- стосів антресольної шафи 754x656x300 мають невідповідність

(+1,5 мм), підйомний механізм фасаду не регулюється, при відкриванні зачіпає стелю;

- конструкція шафи з полицями 600 x 585x1484 не відповідає схемі до договору (відсутня стоева), не відповідає розрахунковому навантаженню з урахуванням експлуатаційного призначення;

- шафа навісна над мийкою із фасадною заглушкою не підігнана до стіни, конструктив секції не співпадає з кресленням на схемі до договору;

- шафа з мийкою має неправильно розташовану вклеєну верхню стяжку (при проектуванні та виготовленні меблів не враховано розташування наявних комунікацій – водопровідної труби), відсутня нижня стяжка.

- кромка має гострі краї, на видимій поверхні меблів видимі нахлестки та стики кромки;

- шафа з ящиками (1 потайний, висувна сушка, 1 ящик, поводок без сушарки) 900x585x760Н має перепади висоти соєвих стяжок. Цей дефект є критичним. Також критичним є конструкція шафи з полицями 600 x 585x1484 не відповідає розрахунковому навантаженню з урахуванням експлуатаційного призначення.

Значні дефекти: колони 400x2260x585 мм, 600x2260x585 мм не підігнана до стіни, відсутній отвір для газової труби; різна глибина полиць; розмір зазорів в отворах зовнішніх ящиків не відповідають вимогам чинних нормативно-технічних документів (перевищують допустимий рівень); стоеві антресольної шафи 754x656x300 мають невідповідність (+1,5 мм), підйомний механізм фасаду не регулюється, при відкриванні зачіпає стелю; шафа навісна над мийкою із фасадною заглушкою не підігнана

до стіни, конструктив секції не співпадає з кресленням на схемі до договору; шафа з мийкою має неправильно розташовану вклеєну верхню стяжку (при проектуванні та виготовленні меблів не враховано розташування наявних комунікацій – водопровідної труби), відсутня нижня стяжка.

Слід зазначити, що малозначними дефектами є наявність зайвих отворів для тримачів полиць; фурнітура, що виходить на поверхню виробів має не притуплені ребра торців; кромка має гострі краї, на видимій поверхні меблів видимі нахлестки та стики кромки.

Залежно від етапу виникнення виявлені дефекти є конструктивними та виробничими. Вони виникли в результаті порушення технологічних режимів при проектуванні, виробництві та збірці

Стаття 678. Цивільного кодексу України стосується правових наслідків передання товару неналежної якості.

Керуючись приписами ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» споживач під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, має право на належну якість продукції та обслуговування. Належна якість товару – властивість продукції, яка відповідає вимогам, встановленим для цієї категорії продукції у нормативно-правових актах і нормативних документах, та умовам договору із споживачем.

Поняття «істотний недолік» визначено Законом України «Про захист прав споживачів» (Розділ I, ст. 1, п. 12).

Істотний недолік товару – недолік, який робить неможливим чи недопустимим використання товару відповідно до його цільового призначення, виник з вини виробника (продавця, виконавця послуги), після його усунення проявля-

ється знову з незалежних від споживача причин і при цьому наділений хоча б однією з нижченаведених ознак:

а) він взагалі не може бути усунутий;

б) його усунення потребує понад чотирнадцять календарних днів;

в) він робить товар суттєво іншим, ніж передбачено договором.

Кухонний гарнітур «Лілія» виробництва ТОВ «Торговий дім «Рода» має неналежну якість внаслідок виявлення конструктивних та виробничих дефектів, більшість з яких є значними і критичними та виникли з вини виробника (продавця, виконавця послуги).

Поряд з цим, відповіді в категоричній формі на питання чи є недолік меблів (їх частин), поставлені фізичною особою-підприємцем покупцю за договором купівлі-продажу №2/06/21 від 30 червня 2021 року, істотним в розумінні ст. 678 Цивільного кодексу України та п. 12 ст. 1 ЗУ «Про захист прав споживачів» не надається за можливе.

Так, керуючись приписами ст. 7 Закону України «Про захист прав споживачів», якщо виробник (продавець, виконавець послуги) гарантує, що означені дефекти зобов'язується усунути в термін до чотирнадцяти календарних днів, лише за цих умов недоліки не є істотними. Однак, якщо усунення недоліків протягом 14 днів є технічно неможливим, вони є істотними.

Висновки. Встановлено, що актуальною на сьогодні є судова товарознавча експертиза з метою встановлення наявності дефектів та відповідності меблевих товарів, які виготовляються за індивідуальним замовленням, вимогам діючої нормативно-технічної документації

Обґрунтовано необхідність застосування положень методично-

го посібника «Судово-товарознавча експертиза меблевих виробів, який зареєстровано у Реєстрі методик проведення судових експертиз а наказом МЮ України № 1666/5 від 03.03.2010, ДСТУ 4414:2005 «Меблі за індивідуальним замовленням. Загальні технічні умови», ДСТУ ГОСТ 16371:2016. «Меблі. Загальні технічні умови» у рамках проведення даної товарознавчої експертизи.

Запропоновано приклад з експертної практики, що стосується експертного завдання: визначити чи відповідає меблевий гарнітур для кухні «Лілія» вимогам стандартів, технічних умов та умовам договору та встановити чи є істотні недоліки у товарі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про захист прав споживачів: Закон України від 15.12.1993 р. № 3682-XII – URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text) (дата звернення 12.05.2022).

2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністра юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 12.05.2022).

3. ДСТУ ГОСТ 16371:2016. Меблі. Загальні технічні умови. URL: <https://www.leonorm.lviv.ua/Default.php?Page=stlist&ObjId=1303&CatId=6>

4. ДСТ України 2081 – 92 «Деталі меблів. Терміни та визначення». URL: http://www.leonorm.lviv.ua/DG/2008/DSTU_1.HTM#Text (дата звернення 12.05.2022).

5. ДСТ України 2080 – 92 «Продукція меблевого виробництва. Терміни та визначення». URL: http://www.leonorm.lviv.ua/DG/2008/DSTU_1.HTM#Text (дата звернення 12.05.2022).

6. ДСТ України «Фурнітура меблева. Терміни та визначення». URL: http://www.leonorm.lviv.ua/DG/2008/DSTU_1.HTM#Text (дата звернення 12.05.2022).

7. ДСТ України 2259 -93 «Фурнітура меблева. Загальні технічні умови». URL: http://www.leonorm.lviv.ua/DG/2008/DSTU_1.HTM#Text (дата звернення 12.05.2022).

8. ДСТУ 4414:2005 «Меблі за індивідуальним замовленням. Загальні технічні умови». URL: http://www.leonorm.lviv.ua/DG/2008/DSTU_1.HTM#Text (дата звернення 12.05.2022).

9. Судово-товарознавча експертиза меблевих виробів: метод. посіб. / О.О. Желавська. – К.: Київський НДІСЕ, 2003. – 129 с.

10. Словник сучасних термінів і визначень судової товарознавчої експертизи товарів/ уклад.: І.Г. Голова, О.О. Желавська, О.В. Павленко, О. Шимановський, Я.М. Дмитрієва, М.В. Дячук: КНДІСЕ, 2015. – 128 с. (VI.1.3-2014/2).

REFERENCES:

1. Закон України «Pro zahist prav spozhivachiv» [The Law of Ukraine «On Consumer Protection»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> [in Ukrainian].

2. Nakaz Ministra justicii Ukraini «Pro zatverdzhennja Instrukcii pro priznachennja ta provedennja sudovih ekspertiz ta ekspertnih doslidzhen' ta Naukovometodichnih rekomendacij z pitan' pidgotovki ta priznachennja sudovih ekspertiz ta ekspertnih doslidzhen'» [The Order of the Minister of Justice of Ukraine «On approval of the Instruction on appointment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific and methodological recommendations on preparation and appointment of forensic examinations and expert research»]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].

3. DSTU GOST 16371:2016. Mebli. Zagal'ni tehnicni umovi [DSTU GOST 16371: 2016. Furniture. General technical conditions].

www.leonorm.lviv.ua Retrieved from <https://www.leonorm.lviv.ua/Default.php?Page=stlist&ObjId=1303&CatId=6> [in Ukrainian].

4. DST Ukraini 2081 – 92 «Detali meblevi. Termini ta viznachennja» [GOST of Ukraine 2081 – 92 «Furniture details. Terms and definitions»]. www.leonorm.lviv.ua Retrieved from http://www.leonorm.lviv.ua/DG/2008/DSTU_1.HTM#Text [in Ukrainian].

5. DST Ukraini 2080 – 92 «Produkcija meblevogo virobництва. Termini ta viznachennja» [GOST of Ukraine 2080 – 92 «Products of furniture production. Terms and definitions»]. www.leonorm.lviv.ua Retrieved from http://www.leonorm.lviv.ua/DG/2008/DSTU_1.HTM#Text [in Ukrainian].

6. DST Ukraini «Furnitura mebleva. Termini ta viznachennja» [GOST of Ukraine «Furniture accessories. Terms and definitions»]. www.leonorm.lviv.ua Retrieved from http://www.leonorm.lviv.ua/DG/2008/DSTU_1.HTM#Text [in Ukrainian].

7. DST Ukraini 2259 -93 «Furnitura mebleva. Zagal'ni tehnicni umovi» [GOST of Ukraine 2259 -93 «Furniture accessories. General technical conditions»]. www.leonorm.lviv.ua Retrieved from http://www.leonorm.lviv.ua/DG/2008/DSTU_1.HTM#Text [in Ukrainian].

8. DSTU 4414:2005 «Mebli za individual'nim zamovlennjam. Zagal'ni tehnicni umovi» [DSTU 4414: 2005 «Furniture to order. General technical conditions»]. www.leonorm.lviv.ua Retrieved from http://www.leonorm.lviv.ua/DG/2008/DSTU_1.HTM#Text [in Ukrainian].

9. Zhelavs'ka, O.O. (2003). *Sudovotovaroznavcha ekspertiza meblevih virobiv* [Forensic examination of furniture]. K.: Kiivs'kij NDISE [in Ukrainian].

10. Golova, I.G., Zhelavs'ka, O.O., Pavlenko, O.V., Shimanov's'kij, O., Dmitrieva, Ja.M., Djachuk, M.V. (2015). *Slovník suchasnych terminiv i viznachen' sudovoї tovaroznavchoї ekspertizi tovariv* [Dictionary of modern terms and definitions of forensic examination of goods]. KNDISE [in Ukrainian].

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК: 343.98.068

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-103-113](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-103-113)

Арутюнян Анна Ашотовна,

експерт відділу товарознавчих експертиз Національного бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія; вул. Адмірала Ісакова 24, м. Єреван, Республіка Вірменія, 0004, email: ah-ets@mail.ru, тел: +374 94052288, <https://orcid.org/0000-0002-4478-7285>

Габріелян Оганес Бабкеновіч,

начальник відділу товарознавчих експертиз Національного бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія; вул. Адмірала Ісакова 24, м. Єреван, Республіка Вірменія, 0004, email: hg5995@mail.ru, тел: +374 93599590, <https://orcid.org/0000-0003-3364-0920>

Мовсісян Шушанік Ашотовна,

експерт відділу товарознавчих експертиз Національного бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія; вул. Адмірала Ісакова 24, м. Єреван, Республіка Вірменія, 0004, email: shushan.movsisyan@mail.ru, тел: +374 99838405, <https://orcid.org/0000-0002-4632-3695>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРО АВТОРСЬКЕ ТА СУМІЖНІ ПРАВА ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У РЕСПУБЛІЦІ ВІРМЕНІЯ¹

Анотація. Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день в Республіці Вірменія проблемі, що стосується правового застосування у судово-експертній практиці законодавчих положень про авторське та суміжні права. Дана проблематика вивчена мало і потребує належних додаткових досліджень, адже науково обґрунтовані судові експертизи та експертні дослідження об'єктів інтелектуальної власності у Національному бюро експертиз Республіки Вірменія стали проводитися лише в останні п'ять років. Для розуміння поточної ситуації у державі, що стосується досліджуваної теми, перераховано нормативно-правові акти, якими нині регулюються й охороняються авторські права у Республіці Вірменія. У статті виділяються та описуються характерні особливості поняття «авторське право», а також виокремлюються твори, які не є об'єктами авторського права. На підставі узагальненого практичного досвіду проведення судових експертиз з авторського та суміжних прав зазначається, що ці експертизи насамперед пов'язані

¹ Стаття перекладена на українську мову завідувачем сектору авторського права та суміжних прав НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності О.В. Голіковою, за наук. редакцією директора НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності проф. В.Л. Федоренка.

із розрахунками розміру завданих збитків. У статті також порушується тема можливої реєстрації або передачі права власності на зберігання, на засадах добровільності, до недержавних, некомерційних, громадських організацій. Значну увагу у статті приділено статтям Закону Республіки Вірменія про авторське право та суміжні права, які стосуються терміну дії майнових прав, переходу у спадок та передачі авторського права. Автори обґрунтовують, що усвідомлення автором та користувачем твору обсягу власних прав є важливим елементом для запобігання порушенням прав використання твору. У статті обґрунтовується думка про важливість забезпечення захисту авторського права не тільки на території країни, де воно було створено, а й за її межами, і, як рішення, наводиться досвід Республіки Вірменія, що обрала шлях заміщення національних законодавчих режимів дією норм багатосторонніх міжнародних договорів. Ця тенденція, з урахуванням запровадження у повсякденне життя цифрових технологій, що нівелюють поняття «територіальні кордони», розширено також обговоренням особливостей правової охорони комп'ютерних програм. Особлива увага у заключній частині статті приділена судово-експертним дослідженням об'єктів інтелектуальної власності, що проводяться у відділі судово-товарознавчих експертиз Національного бюро експертиз Республіки Вірменія.

Ключові слова: авторське право, інтелектуальна власність, суміжні права, судові експертизи, термін дії майнових прав, захист інтелектуальної власності.

Harutyunyan Anna Ashotovna,

Expert of commodity expertise department of National Bureau of Expertise of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia; St. 24 Admirala Isakova St., Yerevan, Republic of Armenia, 0004, Republic of Armenia, email: hg5995@mail.ru, tel: +374 93599590, <https://orcid.org/0000-0002-4478-7285>

Gabrielyan Hovhannes Babkenovich,

Head of commodity expertise department of National Bureau of Expertise of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia; St. 24 Admirala Isakova St., Yerevan, Republic of Armenia, 0004., Republic of Armenia, email: hg5995@mail.ru, tel: +374 93599590, <https://orcid.org/0000-0003-3364-0920>

Movsisyan Shushan Ashotovna,

Expert of commodity expertise department of National Bureau of Expertise of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia; St. 24 Admirala Isakova St., Yerevan, Republic of Armenia, 0004, Republic of Armenia, email: shushan.movsisyan@mail.ru, tel: +374 99838405, <https://orcid.org/0000-0002-4632-3695>

PECULIARITIES OF APPLICATION OF LEGISLATIVE PROVISIONS ON COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS WHEN CONDUCTING FORENSIC EXAMINATIONS IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Abstract. The article is devoted to the current problem in the Republic of Armenia concerning the legal application of legal provisions on copyright and related rights in forensic

practice. This issue has been little studied and needs further research, as scientifically based forensic examinations and expert studies of intellectual property in the National Bureau of Expertise of the Republic of Armenia have been conducted only in the last five years. To understand the current situation in the country related to the research topic, the legal acts that currently regulate and protect copyright in the Republic of Armenia are listed. The article highlights and describes the characteristics of the concept of «copyright», as well as identifies works that are not subject to copyright. Based on the generalized practical experience of conducting forensic examinations on copyright and related rights, it is noted that these examinations are primarily related to the calculation of the amount of damages. The article also raises the issue of possible registration or transfer of ownership of custody, on a voluntary basis, to non-governmental, non-profit, public organizations. Considerable attention in the article is paid to the articles of the Law of the Republic of Armenia on Copyright and Related Rights, which relate to the validity of property rights, inheritance and transfer of copyright. The authors argue that the awareness of the author and user of the work of the scope of their own rights is an important element to prevent violations of the rights to use the work. The article substantiates the idea of the importance of ensuring copyright protection not only in the country where it was created, but also abroad, and as a solution, cites the experience of the Republic of Armenia, which chose to replace national legislation with multilateral international treaties. This trend, taking into account the introduction into everyday life of digital technologies that eliminate the concept of «territorial boundaries», is also extended by discussing the features of the legal protection of computer programs. Particular attention in the final part of the article is paid to forensic research of intellectual property, conducted in the department of forensic science of the National Bureau of Expertise of the Republic of Armenia.

Keywords. copyright, intellectual property, related rights, forensic expertise, term of property rights, protection of intellectual property.

Постановка проблеми. Безперечно, авторське право – це особливий інститут цивільного права, який регулює правовідносини, пов’язані із захистом об’єкта інтелектуальної власності. Специфіка даних правовідносин відображається, насамперед, у тому, що вони виникають в силу факту створення твору мистецтва, літератури чи науки (*далі – твір*), як результат інтелектуальної діяльності та не залежать від офіційного підтвердження цього права, реєстрації твору та вчинення будь-якої іншої дії (стаття 9 пункт 1 Закону Республіки Вірменія про авторське право та суміжні права, далі Закон РВ) [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливо зазначити, що протягом тривалого часу в Республіці Вірменія не приділялось належної уваги питанням проведення об’єктивних науково-обґрунтованих судових експертиз та експертних досліджень об’єктів інтелектуальної власності і, як результат, було зафіксовано різні інциденти, коли не були виконані експертизи, які б дозволили забезпечити хоча б мінімальний захист інтересів держави, прав громадян та юридичних осіб. Проте, слід визнати, що деякі питання авторського права, зокрема становлення, розвитку та вдосконалення законодавства про твори, як об’єкти авторського права, знайшли

свій відбиток у роботах Гарібяна А.М., опублікованих з 70-х років минулого століття [2].

Слід також відзначити наявність посилань на більш пізні дослідження, виконані у Республіці Вірменія. Варті уваги також дослідження доктора економічних наук Кантарджяна С.Л., виконані за останні 10 років, що стосуються особливостей інтелектуальної власності та різновидів їх реалізації, оцінки інноваційного потенціалу винаходів та комерційних моделей [3], а також публікації адвоката Хечяна В.М., керівника «Групи корпоративних адвокатів», присвячені процедурам державної реєстрації товарних знаків у Вірменії [4].

Мета статті – аналіз правового застосування у судово-експертній практиці законодавчих положень про авторське та суміжні права.

Виклад основного матеріалу. Сформована у Вірменії правова невизначеність із зазначеного питання вимагала адекватного реагування, яке відобразилось у прийнятті низки національних законодавств, покликаних відрегулювати права на об'єкти інтелектуальної власності. Так, на сьогоднішній день, охорона авторських прав у Республіці Вірменія здійснюється відповідними нормативними правовими актами, зокрема, Цивільним кодексом Республіки Вірменія (глава 63) [5], Кримінальним кодексом Республіки Вірменія (статті 158, 159) [6], Митним кодексом Євразійського економічного союзу (глава 52), Законом Республіки Вірменія «Про авторське право та суміжні права» [1], а також Постановою № 506-Н Уряду Республіки Вірменія від 11.01.2007 про мінімальні ставки авторського права [7] та ін.

У законодавстві багатьох держав світу, у тому числі й у Республіці Вірменія, в основі поняття «авторське право» лежить виключне право автора твору, що підкреслює наявність у автора певних закріплених немайнових та майнових прав на свій твір (статті 11–13 Закону Республіки Вірменія) [1]. Цей підхід до авторського права, в свою чергу, дозволяє запобігти його незаконному використанню, хоча не виключає умов надання дозволу на використання третьою стороною, лише за наявності відповідної ліцензії (стаття 38 пункт 4 Закону Республіки Вірменія) [1].

Відповідно до нормативного змісту цієї статті «майнові права автора можуть передаватися (відчужуватись) за договором іншій особі – договору, укладеному останнім з автором, його спадкоємцями або їх правонаступниками». Чинне законодавство про авторське право і суміжні права, що складається з Конституції Республіки Вірменія, Цивільного кодексу Республіки Вірменія, Закону Республіки Вірменія, інших законів та правових актів, визнає за автором твору також право на захист твору від можливих спотворень, переробок та інших посягань, що наносять шкоду репутації чи гідності автора.

Слід наголосити, що права, надані відповідно до законодавства про авторське право, можуть реалізовуватися правовласниками у різний спосіб, в тому числі цивільні позови, адміністративні заходи та кримінальні санкції. Отже, необхідно взяти до уваги, що юридично вивірене, гранично коректно оформлене авторське право необхідне не тільки для забезпечення автору права на отримання гонорару, але й для правомірного підтверджен-

ня факту переходу права власності на твір. У зв'язку із зазначеним, вважаємо за доцільне перерахувати твори, які, згідно до статті 4 Закону Республіки Вірменія, не є об'єктами авторського права [1]:

- твори народного фольклору та народного мистецтва;
- інформація про новини дня або поточні події та факти;
- офіційні документи – правові акти, договори та їх офіційні переклади;
- державні символи та знаки (прапори, герби, ордени, грошові знаки тощо);
- політичні виступи, промови, вимовлені в ході судового процесу;
- результати, отримані за допомогою технічних засобів без творчої діяльності.
- наукові відкриття, ідеї, принципи, методи, процедури, концепції, системи, процеси, наукові теорії, математичні формули, статистичні діаграми, правила гри, навіть якщо вони виражені, описані, розкриті, висвітлені у творах.

З урахуванням підвищення рівня правової свідомості громадян Республіки Вірменія, вимог, що висуваються особою до оточуючих та якості їх поведінки, у тому числі що стосується захисту прав автора у суспільстві, що змінюється, в контексті авторського та суміжних прав, виникла необхідність у практичній реалізації в Вірменії нового виду експертної діяльності – експертизи об'єктів авторського права та суміжних об'єктів інтелектуальної власності, оскільки зростає кількість затребуваних експертних досліджень даного виду та позначилася усталена тенденція у необхідності вирішення

питання, що потребує правового регулювання авторського та суміжних прав.

Розглядаючи об'єкти інтелектуальної власності, зокрема питання, що зумовлені фактами порушення авторського та суміжних прав, які потребують вирішення в рамках судового розгляду, у розрізі останніх п'яти років, зважаючи на досвід Національного бюро експертиз Республіки Вірменія (далі – НБЕ РВ) слід зазначити, що вони в основному були пов'язані з розрахунками розміру завданих збитків.

Водночас, варто зазначити, що проведення експертиз об'єктів інтелектуальної власності в НБЕ РВ супроводжувалося повноцінним вивченням всіх виявлених обставин справи, що розглядається в суді, співвідношенням і подальшим аналізом всіх необхідних і достатніх фактів, необхідних для належного розрахунку обсягу завданих збитків. Важливо також звернути увагу на те, що проведення експертиз об'єктів авторського та суміжних прав передбачає реалізацію певного специфічного підходу до досліджень, оскільки часто виникають такі обставини, які не відображені у наданих компетентними органами матеріалах та рішеннях для проведення судової експертизи, але мають суттєве значення для забезпечення повноти розгляду справи у судовому провадженні. У таких випадках у НБЕ РВ готуються відповідні письмові клопотання, у яких докладно описуються характер, обсяг та вид матеріалів, які необхідно отримати, з метою подальшого забезпечення повноти розгляду справи.

Не зважаючи на те, що Закон Республіки Вірменія на твори діє незалежно від права власності на матеріальний об'єкт, в якому виражено твір (стаття

10, пункт 1 Закону Республіки Вірменія) [1], і, повторно зауважимо, не залежить від офіційного підтвердження права, реєстрації твору або будь-яких інших дій, проте у національних системах багатьох країн передбачено можливість як добровільної реєстрації, так і/або передачі права власності на зберігання у відповідну організацію. Наявність цієї системи полегшує, наприклад, вирішення суперечок між автором і власником твору, а також фінансові операції, продаж, поступки чи передачу права. Так, заслугоує на увагу створена у 2001 році правовласниками РВ недержавна, некомерційна громадська організація Вірменське авторське товариство «Армавтор» [8]. Метою названої організації, діяльність якої базується на принципах добровільності та рівноправності членів, є реалізація та захист інтересів правовласників. До її обов'язків, зокрема, входять:

- управління на колективній основі майновими правами авторів (їх правонаступників) у тому випадку, коли практична реалізація їх прав має певні труднощі, наприклад: публічне виконання, у тому числі на радіо та телебаченні, відтворення шляхом механічного запису та ін.;

- представлення законних інтересів своїх членів у суді, державних, недержавних та громадських організаціях у межах наданих ними повноважень;

- укладання ліцензійних угод із організаціями, які у будь-який спосіб використовують твори.

Окремо варто зупинитися на статтях Закону Республіки Вірменія, що стосуються терміну дії майнових прав (стаття 37), переходу у спадок та пере-

дачі авторського права (стаття 38) [1]. З урахуванням того, що до 1991 року авторські права в Республіці Вірменія регулювалися Вірменським відділенням Всесоюзного агентства з авторських прав, покликаним забезпечувати охорону авторських прав у РВ, після приєднання СРСР у 1973 році до Всесвітньої конвенції про авторське право (Женевська конвенція про авторське право 1952) було розширено перелік суб'єктів авторського права, а також збільшено термін дії авторського права після смерті автора до 25 років.

Водночас, наприкінці 70-х років ХХ ст., постало питання щодо необхідності зближення, конвергенції радянського авторського права і права держав Заходу. На реалізацію цієї мети після підписання Бернської конвенції та Паризької редакції Женевської конвенції, передбачалося продовжити термін дії авторського права після смерті автора до 50 років. Однак, через розпад колишнього Радянського Союзу, ці строки дії авторського права так і не були імplementовані у практику охорони авторського права Республіки Вірменія.

Лише у 1996 році в Вірменії вперше було прийнято спеціальний закон РВ «Про авторське право та суміжні права», який визнав суміжні права як новий вид права. Вже у 2006 році набула чинності нова редакція цього Закону, пункт 1 статті 37 якого унормував нові майнові права автора, і термін дії авторського права почав діяти протягом усього життя автора плюс 70 років після його смерті. У названій статті Закону також зазначено (пункт 7), що після закінчення терміну дії майнових прав на твір, він стає суспільним надбанням. Твір, який став

супільним надбанням, може вільно використовуватися будь-якою особою без виплати авторської винагороди, але з дотриманням права на ім'я, права на авторство та права на репутацію і гідність автора [9].

На початковому етапі формування інституту авторського права у Вірменії також виникла необхідність опрацювати систему захисту інтелектуальної власності, оскільки однією з основних особливостей авторського права є те, що воно має територіальне обмеження дії, та, на відміну від інших суб'єктивних прав, діє на території країни, де було створено об'єкт. Як правило, суб'єктивні права автора, що народився в одній країні, не мають екстериторіального характеру. Наприклад, якщо право власності в одній країні забезпечує визнання цього права і в інших країнах, то аналогічне право на науку, літературу, мистецтво в інших країнах не виникає.

У зв'язку з цим, необхідно було також забезпечити захист авторських прав не лише у Вірменії, але й закордоном, оскільки твори, наприклад, мистецтва, створені в Республіці Вірменії стали вільно розповсюджуватись по усьому світу, а вірменське законодавство забезпечувало їх захист лише в межах країни. Саме тому в епоху глобалізму постало питання визначення ролі національних законодавчих режимів при міжнародному поширенні творів, захищених авторським правом, оскільки зрозуміло, що правовий режим Республіки Вірменія повинен переважати у межах її державних кордонів.

У Вірменії обрали шлях заміщення дією норм багатосторонніх міжнародних договорів, таких як Бернська

конвенція, Угода з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПС) тощо. Таким чином, цим підходом в основу логіки екстериторіального права було покладено ідею поширення приватних прав за межі державних кордонів. Тобто, автор має право на всі вигоди від свого твору, де б вони не були отримані, а не тільки ті, що отримані на території, де було створено твір.

Значну роль у правовій освіті займають суперечливі питання, пов'язані з усвідомленням автором і користувачем твору власних прав, оскільки, як показує практика, у виконаних у НБЕ РВ справах, під час експертних досліджень, часто правопорушення виникало від незнання Закону РВ. Варто зазначити, що правовласники не завжди усвідомлюють свої права та часто не зважають на необхідність укладання авторського договору з особами, що використовують їх твори. Разом із тим, наявність такого договору грає вирішальну роль спірних ситуаціях.

Досвід Вірменії останніх трьох років показує, що при констатації факту порушення права використання твору, договір, як правило, відсутній, а якщо й є, то містить у собі невідгідні для автора умови. Безсумнівно, у цій ситуації є вина й авторів, так як навіть у момент підписання договору вони, здебільшого, або читають договір, або читають не уважно, тобто договір ними сприймається як непотрібна формальність. До того ж, особливості національного менталітету не дозволяють авторам сумніватися в тому, що їхні права можуть бути порушені. Відсутність письмової угоди обумовлюється, як правило, тим, що автори, не вдаючись у подробиці, керуються наступною уза-

гальненою фразою: *«Ми ж друзі, у нас близькі стосунки, і, отже, якимось незручно піднімати питання підписання письмової угоди, оскільки друга сторона може сприйняти це як факт недовіри»*.

Не менш проблемним є те, що у переважній більшості випадків у парі «видавець-автор», саме видавець знаходиться у кращому становищі, оскільки він має певні фінансові засоби, що дозволяють нав'язувати умови договору, що підписується. При цьому, автор часто опиняється у менш виграшному становищі, вірніше у ролі прибічника компромісів, оскільки видавничі витрати, як це прийнято сьогодні у Республіці Вірменія, має оплачувати особисто автор.

Іншою суттєвою причиною є відсутність у автора необхідних фінансових засобів для захисту його порушених авторських прав у судовому провадженні. У цьому випадку він часто опиняється у безвихідному та складному становищі, йому особливо складно доводити свою правоту та обґрунтувати претензії, зважаючи на тезу, що «авторське право виникає самим фактом створення твору і не залежить від офіційного засвідчення чи реєстрації твору». Натомість, у разі виявлення порушень своїх прав, автор може звернутися за захистом до суду, а за наявності членства автора у відповідній організації колективного управління, організація може звернутися до суду від його імені, представляючи його інтереси позовною заявою, вимагаючи від порушника його авторських прав:

- визнання його прав, якщо правопорушник заперечує чи не визнає його права,

- призупинення дій щодо порушення прав, якщо дія з порушення ще триває,

- конфіскації або знищення копій, матеріалів та обладнання, які були використані у процесі виготовлення,

- відшкодування заподіяної шкоди у порядку, встановленому законодавством,

- компенсації у розмірі ліцензійних відрахувань або у подвійному розмірі винагороди, яку правовласник отримав би за правомірне використання об'єкта, або компенсації збитків, еквівалентних фактичному порушенню, включаючи втрачену вигоду.

Важливо наголосити, що процесуальні правовідносини в суді щодо розміру шкоди здійснюються у формі судового процесу з обов'язковим розглядом відповідного експертного висновку.

Сучасний стан науково-технологічного розвитку, сприяв впровадженню у повсякденну реальність сучасних цифрових технологій, у тому числі успішний розвиток інтернету, створили на перший погляд сприятливі умови щодо доступності інформації про твори, їхнє масове поширення. Але, з іншого боку, це й посилює ризики несумлінного їх використання. Здебільшого це стосується об'єктів авторського права, якими є, в тому числі, комп'ютерні програми. На сьогоднішній день, у зв'язку із розвитком ринкових відносин, все більшого значення набуває охорона правового забезпечення комп'ютерних програм, так як будь-яка фізична особа, з будь-якого місця і в будь-який час може отримати доступ до літературних творів, електронних бібліотек, пісень, фільмів, відеороликів, розміщених у вільному доступі у мережі Інтернет. У таких ситуаціях

зникає поняття «територіального кордону», простежити маршрут пересування твору стає дуже складно, і це не кажучи вже про правопорушення [10].

Розглядаючи розвиток судово-експертної діяльності у Республіці Вірменія, в частині, що стосується експертних досліджень результатів інтелектуальної діяльності, вартим уваги є досвід відділу судово-товарознавчих експертиз НБЕ РВ, експерти якого, після реалізації низки практичних організаційно-методичних кроків, підготували необхідну документацію, що дозволила вже протягом останніх п'яти років проводити судово-експертні дослідження об'єктів інтелектуальної власності.

Будучи прихильниками впровадження в практику організації інноваційних видів та підвидів експертної діяльності, в тому числі експертизи об'єктів інтелектуальної власності, у березні 2022 року перелік експертиз відділу судово-товарознавчих експертиз НБЕ РВ поповнилася наступними 5 новими підвидами:

- 29-01: Експертиза у сфері суміжного права,
- 29-02: Експертиза в галузі винаходів,
- 29-03: Експертиза у галузі патентів,
- 29-04: Експертиза в галузі корисних моделей,
- 29-05: Навички розробки дизайн-проектів.

Слід зазначити, що усвідомлення суспільством важливості питання охорони об'єктів інтелектуальної власності нині сприяє як виявленню правопорушників, так і профілактиці попереджень злочинів/порушень, що пов'язані з авторським правом і суміжними правами.

Примітно, і тому є підтвердження, на прикладі НБЕ РВ, що стійкий попит на експертизу об'єктів інтелектуальної власності, який останніми роками спостерігається в Вірменії, є пов'язаним з об'єктами охорони авторського права та суміжних прав. Про це свідчать раніше виконані експертні дослідження у відділі судово-товарознавчих експертиз, щодо незаконного використання програмного забезпечення, розповсюдження книг без наявності на те згоди правовласника, незаконного копіювання авторських ювелірних прикрас та їх розповсюдження тощо.

Під час зазначених вище судово-експертних дослідженнях було з'ясовано низку обставин, наприклад, чи є представлені на експертні дослідження твори об'єктами інтелектуальної власності і як результат, чи вимагають обов'язкової охорони чи ні. У випадку позитивної відповіді розраховувались розміри завданих збитків за відповідними об'єктами. Існуюча у країні подвійність трактування авторських прав і наявна в Вірменії незавершеність правового, законодавчого регулювання, нерідко призводять до іншого виду правопорушень. Зокрема, патентну охорону авторським правом отримують такі об'єкти, які не є творами авторського права та, звісно, не підлягають правовій охороні.

На прикладі з експертної практики, опишемо випадок, коли художник-оформлювач організації X певним чином змінив ескізи карт колишнього СРСР, потім зареєстрував їх як об'єкт, що потрапляє під захист авторського права і надрукував на обкладинках шкільних підручників з географії. Інша організація Y, у свою чергу, так само взяла ескізи карт СРСР і також надру-

кувала їх на обкладинках шкільних підручників з географії. Організація Х, маючи на руках документ, наданий НВО «АрмАвтор», що підтверджує авторство організації на дані ескізи карт колишнього СРСР, спробувала стягнути в судовому порядку суму збитків, заподіяних внаслідок порушення її прав. Вивченням всіх обставин справи, були проаналізовані та передані на наступну оцінку та підтвердження правового факту походження авторських прав на дані карти, при цьому умовно було розраховано розмір заподіяної шкоди, який у свою чергу в подальшому може послужити основою вирішення питання, зрозуміло, лише після правової оцінки.

Висновки. Отже, очевидно, що з одного боку, суб'єктами, що виконують Закон Республіки Вірменія та ефективно сприяють його реалізації, є автори – особи, які мають виняткові майнові права, а з іншого боку, – це користувачі твору, тобто, за наявності ознак неповноцінного взаємозв'язку в ланцюжку «автор твору/правовласник – Республіка Вірменія – користувач твору, боротьба із правопорушеннями» не дасть бажаних результатів. Першочерговим завданням Закону Республіки Вірменія є захист інтересів правовласників та їхнє фінансове забезпечення.

Слід відзначити, що за умови свідомого визнання права автора на його твір та виплати йому законної винагороди за використання цього твору, будуть забезпечені гарантії щодо поваги до його особистих немайнових прав. У цьому сенсі дуже важливо інформувати як правовласників, так і широкі верстви населення про права авторів на твори, формувати шанобливе став-

лення до Закону Республіки Вірменія, змінювати ставлення осіб, що використовують твори, до прав авторів, регулярно проводити роз'яснювальну роботу серед підприємців як з питань використання об'єктів інтелектуальної власності, так і щодо важливих положень Закону РВ.

Необхідно також пам'ятати про потребу в навчанні та підготовці кадрів, інакше, хоч як би не було насичено правове поле міжнародними документами, чинне національне законодавство не буде повною мірою реалізовано за відсутності розуміння відповідальності та поваги до авторського права та суміжних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон Республики Армения «Об авторском праве и смежных правах». URL: <https://www.aipa.am/ru/Copyrightlaw/>
2. Гарибян А.М. Авторское право на произведения науки / Академия наук Армянской ССР. Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1975. 194 с.
3. Кантарджян С.Л. Особенности интеллектуальной собственности и формы реализации. *«Вестник Ереванского государственного университета (научный выпуск)»*. 2015. №3. С. 65-72.
4. Хечян В.Н. Процедура государственной регистрации товарных знаков в Армении. URL: <https://www.armenianlaw.com/procedura-gos-regitracii-tovarnix-znakov-v-armenii/>
5. Гражданский кодекс Республики Армения (глава 63). URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=82485>
6. Уголовный кодекс Республики Армения (статьи 158, 159). URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=63312>
7. Decision of the Government of the Republic of Armenia N 506-N of 11.01.2007 on the minimum rates of copyright. URL:

<https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=32112>

8. Годовой отчет НПО «Армавтора» за 2009 год. URL: https://www.armauthor.am/pdfs/annual_report_2009.pdf

9. Электронный адрес Офиса интеллектуальной собственности. URL: <https://www.aipa.am/ru/>

10. Афанасьева Е.Г. и др. Право интеллектуальной собственности: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. отд. правоведения; МГУ им. М.В. Ломоносова. Москва, 2017 202 с. (Сер.: Правоведение).

REFERENCES:

1. Zakon Respubliki Armenija «Ob avtorskom prave i smezhnyh pravah» [The Law of the Republic of Armenia «On Copyright and Related Rights»]. www.aipa.am Retrieved from <https://www.aipa.am/ru/Copyrightlaw/> [in Russian].

2. Garibjan, A.M. (1975). *Avtorskoe pravo na proizvedeniya nauki [Copyright for works of science]*. Erevan: Izd-vo AN Armjanskoj SSSR [in Russian].

3. Kantardzhjan, S.L. (2015). Osobennosti intellektual'noj sobstvennosti i formy realizacii [Features of intellectual property and forms of implementation]. *Vestnik Erevanskogo gosudarstvennogo universiteta (nauchnyj vypusk) – Bulletin of Yerevan State University (scientific issue)*, 3, 65-72 [in Russian].

4. Hechjan, V.N. Procedura gosudarstvennoj registracii tovarnyh znakov v Armenii

[Procedure for state registration of trademarks in Armenia]. www.armenianlaw.com Retrieved from <https://www.armenianlaw.com/procedura-gos-regitracii-tovarnix-znakov-v-armenii/> [in Russian].

5. Grazhdanskij kodeks Respubliki Armenija (glava 63) [Civil Code of the Republic of Armenia (Chapter 63)]. www.arlis.am Retrieved from <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=82485> [in Russian].

6. Ugolovnyj kodeks Respubliki Armenija (stat'i 158, 159) [Criminal Code of the Republic of Armenia (Articles 158, 159)]. www.arlis.am Retrieved from <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=63312> [in Russian].

7. Decision of the Government of the Republic of Armenia «On the minimum rates of copyright». www.arlis.am Retrieved from <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=32112> [in Russian].

8. Godovoj otchet NPO «Armavtora» za 2009 god [Annual report of Armavtor NGO for 2009]. www.armauthor.am Retrieved from https://www.armauthor.am/pdfs/annual_report_2009.pdf [in Russian].

9. Jelektronnyj adres Ofisa intellektual'noj sobstvennosti [E-mail address of the Intellectual Property Office]. www.aipa.am Retrieved from <https://www.aipa.am/ru/> [in Russian].

10. Afnas'eva, E.G. i dr. (2017). *Pravo intellektual'noj sobstvennosti [Intellectual property law]*. Moskva: MGU im. M.V. Lomonosova [in Russian].

Ковальова Наталія Миколаївна,

в.о. завідувача лабораторії права промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, e-mail: kovalova.n@ukr.net; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-6667-840X>

НЕЗАРЕЄСТРОВАНІЙ ПРОМИСЛОВИЙ ЗРАЗОК ЯК ОБ'ЄКТ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПИТАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню актуальних питань правової охорони незареєстрованих промислових зразків які є об'єктами експертного дослідження. Проаналізовано новації щодо їх правового режиму, запроваджених у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» № 815-IX від 21.07.2020.

Доведено, що запровадження обох видів правової охорони промислових зразків, як короткострокова – для незареєстрованих і довгострокова – для зареєстрованих, є корисним та правильним кроком, в першу чергу щодо виробів з коротким життєвим циклом щодо яких спостерігаються чисельні випадки порушень прав, відстоювати які завжди вкрай важко.

Обґрунтовано, що незважаючи на відсутність практики щодо захисту прав на незареєстровані промислові зразки в судовому порядку в Україні станом на сьогодні, враховуючи попередню ситуацію щодо порушень прав, популярність використання незареєстрованого промислового зразка дизайнерами індустрії моди в ЄС, варто очікувати на появу відповідної практики, яка обіцяє бути доволі різноманітною та яскравою. Обґрунтовано, що діяльність несумлінних виробників при виробленні дешевих імітацій, позбавляє законного прибутку та наносить велику репутаційну шкоду, адже компанії-виробники витрачають багато часу та ресурсів, що, в свою чергу, має надати поштовх до значної кількості комплексних досліджень, а саме у сфері інтелектуальної власності, товарознавчих та економічних.

Ключові слова: незареєстрований промисловий зразок, промисловий зразок, методика, реформа патентного законодавства, інтелектуальна власність.

Kovaleva Natalia Mykolayivna,

acting Head of the Laboratory of Industrial Property Law of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, forensic expert, 01133, Kyiv, Lesia Ukrainka Boulevard, bldg. 26, of. 501, e-mail: kovalova.n@ukr.net; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-6667-840X>

UNREGISTERED INDUSTRIAL DESIGN AS AN OBJECT OF EXPERT RESEARCH: QUESTIONS OF FORENSIC EXPERT THEORY AND PRACTICE

Abstract. The article is devoted to the coverage of topical issues of legal protection of unregistered industrial designs that are the objects of expert research. The innovations concerning their legal regime introduced in connection with the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening Protection and Protection of Rights to Trademarks and Industrial Designs and Combating Patent Abuse» № 815-IX of 21.07 are analyzed .2020.

It is proved that the introduction of both types of legal protection of industrial designs, as short-term – for unregistered and long-term – for registered, is a useful and correct step, especially for short-life products for which there are numerous cases of infringements, which are always extremely difficult to defend. .

It is substantiated that despite the lack of practice to protect the rights to unregistered industrial designs in court in Ukraine as of today, given the previous situation regarding infringements, the popularity of the use of unregistered industrial designs by designers of the EU fashion industry should be expected. be quite diverse and bright. It is substantiated that the activity of dishonest manufacturers in the production of cheap imitations, deprives legitimate profits and causes great reputational damage, because manufacturers spend a lot of time and resources, which, in turn, should give impetus to a significant amount of comprehensive research, namely in the field of intellectual property, commodity and economic.

Key words: unregistered industrial design, industrial design, methodology, reform of patent legislation, intellectual property.

Постановка проблеми. Судовий експерт має право самостійно обирати методику проведення експертизи або дослідження, на підставі того, що згідно з п. 1.4. «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» (далі – Інструкція) «вибір певних методик, (методів дослідження) належить до компетенції експерта».

При цьому, методики, які використовують в своїй практиці судові експерти, повинні максимально точно

відповідати поставленим завданням, та чинному законодавству України. Враховуючи той факт, що з моменту початку розробки або реєстрації методики, в законодавство можуть бути внесені зміни, приймаються нові закони та підзаконні акти, в процесі практичного застосування зареєстрованих методик, судові експерти також виявляють в них певні невідповідності, які важко передбачити або виявити в повному обсязі на етапі розробки та перевірки. Всі ці обставини впли-

вають на проведення судових експертиз та експертних досліджень і мають бути відображені в оновлених методах їх проведення [1].

Аналіз досліджень і публікацій.

Різним теоретичним та практичним проблемам експертного дослідження об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, й промисловим зразкам, присвячували такі українські науковці та експерти, як О. Дорошенко, К. Сопова, Ю. Охромєєв, Л. Тарасенко та ін. Їх доробки використані в основній частині нашого дослідження. Проблеми теорії та практики експертних досліджень залишаються й предметом уваги автора цієї публікації [1].

Метою статті є формування методологічних і методичних основ експертного дослідження незареєстрованих промислових зразків у зв'язку з модернізацію чинного законодавства України про правову охорону промислових зразків.

Виклад основного матеріалу.

У будь-якій сфері людської діяльності де здійснюється випуск товару що має фізичну форму, а це одяг, меблі, прикраси, посуд, тобто практично все що має зовнішній вигляд, виникає необхідність охорони та захисту зазначених рішень в якості промислового зразка.

Промисловий зразок це об'єкт інтелектуальної власності який є результатом інтелектуальної, творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання. Як вказано у ч. 2 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» зовнішній вигляд визначається лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням.

Донедавна, внаслідок постійно зростаючої кількості виданих охоронних документів на об'єкти права промислової власності, спостерігалося збільшення кількості судових справ у цій сфері. Однак, це не стосувалося промислових зразків. Таку тенденцію можна пояснити,

«не стільки неефективним правовим регулюванням загалом щодо промислового зразка, а саме не зовсім ефективним механізмом захисту прав на промисловий зразок. Зважаючи на простоту реєстрації промислових зразків та сучасний рівень розвитку художньої творчості, кількість промислових зразків в Україні повинна бути суттєво більшою, адже практично кожен новий дизайн будь-якого виробу може претендувати на те, щоб набути правовий режим промислового зразка. І власник свідоцтва на такий промзразок набуває прав інтелектуальної власності, які може здійснювати як шляхом власного використання промислового зразка, так і шляхом надання дозволу чи заборони використовувати такий промисловий зразок третіми особами. Водночас за загальним правилом: немає охоронного документа на промисловий зразок – немає і прав на нього, у тому числі права на захист» [2].

Спори, які стосуються прав інтелектуальної власності завжди є складними, іноді тривають роками та потребують залучення спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями. Правовласники в багатьох випадках замовляють судовим експертам дослідження і вже на основі їх результатів приймають рішення про доцільність подання позову або врегулювання конфлікту в досудовому порядку. Відповідно до практики, частим явищем є призначення

повторних експертиз, висновки яких не завжди збігаються з висновками отриманими в результаті проведення первинних експертиз. Також, для заявника, як майбутнього власника охоронного документу, першочерговим є питання «чи будуть висновки судових експертів однаковими при однакових питаннях, але при різних дослідженнях та судових експертизах, виконаних різними експертами?». Важливою умовою того, щоб судові експерти приходили до однакових висновків у відповідь на однакові питання, є проведення досліджень та експертиз за відповідними методиками. Такі методики розробляються як державними спеціалізованими установами так і фахівцями, які не є працівниками таких установ. Методики піддаються тривалим ретельним перевіркам та реєструються в установленому порядку в Міністерстві юстиції України [3].

Судовий експерт має право самостійно обирати методику проведення експертизи або дослідження, на підставі того, що згідно з п. 1.4. «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» (далі – Інструкція) «вибір певних методик, (методів дослідження) належить до компетенції експерта». Однак, якщо він в процесі дослідження або експертизи не дотримувався або відхилився від обраної методики, то, згідно з п. 4.13. Інструкції, якщо при ознайомленні з висновком експерта буде встановлено, що дослідження проведені з недотриманням чи відхиленням від методики дослідження, керівник експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до якої включається також експерт, який проводив попереднє дослідження.

Таким чином, дослідження та експертизи, виконані в спеціалізованих державних установах проходять більш суворий контроль на точність дотримання методики їх виконання. При цьому, методики, які використовують в своїй практиці судові експерти, повинні максимально точно відповідати поставленим завданням, та чинному законодавству України. Слід врахувати той факт, що з моменту початку розробки або реєстрації методики, в законодавство можуть бути внесені зміни, приймаються нові закони та підзаконні акти. В процесі практичного застосування зареєстрованих методик, судові експерти виявляють в них певні невідповідності, які важко виявити в повному обсязі на етапі розробки та перевірки. Всі ці обставини впливають на проведення судових експертиз та експертних досліджень і мають бути відображені в оновлених методиках їх проведення [1].

Так, нещодавно відбулася суттєва реформа у сфері інтелектуальної власності, зокрема, щодо такого об'єкту, як промислові зразки. Це стало можливим у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» № 815-IX від 21.07.2020. (далі по тексту – Закон № 815-IX).

У липні 2020 року було ухвалено законопроект № 2258, який мав посилити правову охорону об'єктів інтелектуальної власності та створити умови які б унеможливили існування патентного тролінгу.

«Поняття «патентний тролінг» виникло у США. Патентними троями

називали фірми, які фактично не займались виробництвом, а лише скуповували патенти й ініціювали судові процеси з вимогою заборони виробництва або сплати роялті, заробляючи в такий спосіб гроші. Фактично патентні тролі в Америці не були ані виробниками, ані винахідниками, а володіли лише майновими правами на об'єкт інтелектуальної власності і реалізовували ці права лише шляхом заборони, власне, тому і дістали таку назву. Але насправді у поняття «патентний троль» в Україні вкладений геть інший зміст.

Чинне законодавство України передбачає отримання двох видів патентів під відповідальність заявника. Це патент на корисну модель і патент на промисловий зразок. Не є таємницею, що умовою отримання такого патенту є лише правильно складена заявка на отримання патенту та сплата всіх зборів, передбачених законодавством. Видача таких патентів, відповідно до чинного законодавства, відбувається під відповідальність заявника. Тобто в жодний спосіб відомість технічного рішення чи дизайну таких об'єктів інтелектуальної власності не перевіряється» [4].

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» зазначено, що проект Закону потребує проведення публічних консультацій з громадськістю та з метою проведення громадського обговорення проект Закону розміщено на офіційному веб-сайті Мінекономіки (www.me.gov.ua).

Багато фахівців у сфері інтелектуальної власності на початку розгляду законопроекту висловлювали обґрун-

товані побоювання з того приводу, що чергова спроба наблизити українське законодавство до європейського через велику кількість питань які виникали при спробах тлумачити деякі імплементовані норми не буде вдалою. На протязі року було проведено велику кількість заходів на яких адвокати, патентні повірені, судові експерти, судді науковці обговорювали запропоновані новачії реформування галузі ІВ. Результати таких обговорень оформлювались у статті, які в свою чергу також ставали предметом жвавих обговорень на наступних заходах.

Так ще на початку вересня під час обговорень представниками АПУ (асоціація правників України), було виділено кілька найсуттєвіших законодавчих новачій в сфері охорони прав на такий об'єкт промислової власності як промисловий зразок адже зміни законодавства, що викликають багато питань у професійної спільноти, безсумнівно вплинуть на її діяльність.

Раніше промисловий зразок визначався як результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання. Сьогодні промисловий зразок є результатом інтелектуальної, творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання. «Законодавець залишив приналежність промислових зразків до галузі художнього конструювання, що викликає багато нарікань у науковій літературі. Якщо дизайн одягу ще можна вважати галузю художнього конструювання, то дизайн етикеток або інтерфейсів комп'ютерних програм конструюванням називати не прийнято. Але віднесення промислових зразків до галузі художнього конструювання жодних практичних наслідків раніше не мало і тепер мати

не буде, оскільки воно прямо не впливає на критерії надання правової охорони, визначені новою редакцією ст. ст. 5, 6 Закону» [5].

Так, наприклад, промислові зразки відтепер можуть охоронятись як шляхом реєстрації так і без неї, однак це не означає що вони не повинні відповідати критеріям охороноздатності.

На думку фахівців, надання правової охорони незареєстрованим промисловим зразкам є дискусійним питанням. Промисловий зразок може одержати правову охорону як незареєстрований, якщо його доведено до загального відома. Незареєстрований промисловий зразок вважається доведеним до загального відома, якщо він був опублікований, експонований на виставці, використаний у торгівлі або в інший спосіб оприлюднений таким чином, що під час звичайного провадження господарської діяльності такі заходи з об'єктивних причин могли стати відомими у колах, що спеціалізуються у відповідній галузі і провадять свою діяльність на території України.

«Навіщо взагалі законодавець надає охорону незареєстрованим ПЗ? Адже реєстрація саме ПЗ є відносно нетривалою процедурою внаслідок відсутності кваліфікаційної експертизи. Проте ті галузі, які створюють велику кількість ПЗ протягом коротких періодів часу, знайдуть певні переваги в незареєстрованих ПЗ. Строк життя таких ПЗ дуже короткий, приблизно 1-2 роки, а незареєстровані ПЗ охороняється 3 роки від дати доведення їх до загального відома на території України. Права на них неможливо передати, надати у користування тощо, втім, щодо окремих ПЗ такі дії просто не потрібні. Крім того, права на незареєстровані ПЗ зводяться

лише до права на заборону використання, що є результатом копіювання ПЗ. Отже, захист не може поширюватися на ПЗ, розроблені самостійно іншим автором, навіть якщо вони справляють на поінформованого користувача однакове враження. Фактично, незареєстровані промислові зразки — це можливість вимагати визнання свого авторства щодо промислового зразка та забороняти лише пряме та свідоме копіювання» [6].

На нашу думку, надання охорони незареєстрованим промисловим зразкам є все ж таки корисним та виправданим кроком, адже саме щодо виробів з коротким життєвим циклом постійно спостерігаються випадки порушень прав, відстоювати які завжди вкрай важко. До таких виробів відносять більшість товарів «модної індустрії». Офіційна статистика Всесвітньої організації інтелектуальної власності свідчить про те, що майже чверть зареєстрованих промислових зразків в Європі належать компаніям, головною продукцією яких є аксесуари, одяг, взуття, ювелірні вироби тощо. Так, наприклад, перспективні колекції одягу демонструють нові тенденції розвитку та стилі нових сезонів. Вони зображують якою буде концепція розвитку моди у майбутньому сезоні, демонструють новаторські розробки, новітні ідеї в роботі з конструкціями, особливостями крою, технологіями виготовлення моделей тощо.

Такі колекції завжди дуже очікувані. Покази є справжнім емоційно насиченим видовищем де нові форми, силуети, пропорції подаються як результат важкої праці великої кількості людей. Вартість одягу із нової колекції зазвичай досить велика, адже вона

складається з багатьох складових починаючи із оплати праці дизайнерів, вартості якісних матеріалів, витрат на рекламу тощо. Звичайно, далеко не всі можуть дозволити собі такі речі. Отже у несумлінних виробників виникає спокуса створювати дешеві імітації які трохи наближають споживача до втілення матеріальної мрії, а от справжніх розробників позбавляють не лише законного прибутку але і наносять велику репутаційну шкоду.

Нововведення є дуже зручним для компаній, які постійно розробляють та випускають на ринок нові колекції або серії виробів, які повинні відповідати викликам моди, що постійно змінюються. Такі компанії витрачають багато часу та ресурсів для того щоб встигнути вчасно презентувати новий продукт і зовсім не мають часу та грошей на реєстрацію промислових зразків які на момент отримання свідоцтва в більшості випадків уже не потрібні. Однак, правова охорона незареєстрованих промислових зразків, надає їх володільцям більше можливостей у конкурентній боротьбі в тому числі і під час судового процесу шляхом залучення експертів. Тут також варто очікувати і комплексних досліджень, а саме у сфері інтелектуальної власності, товарознавчих та економічних.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, запровадження двох видів правової охорони промислових зразків: короткострокової для незареєстрованих, довгострокової для зареєстрованих однозначно є дуже корисним кроком. В Україні станом на сьогодні не існує усталеної практики щодо захисту прав на незареєстровані промислові зразки в судовому поряд-

ку. Політична та економічна ситуація наразі також не сприяє розвитку цього напрямку. Однак, враховуючи попередньою ситуацію щодо порушень прав на промислові зразки, популярність використання незареєстрованого промислового зразка дизайнерами індустрії моди в ЄС, судові експерти очікують на появу відповідної практики яка обіцяє бути доволі різноманітною та яскравою, та враховують відповідні зміни в законодавстві при розробці нової Методики дослідження промислових зразків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковальова Н. М., Томачинський С. М. Оновлення методик проведення судових експертиз та експертних досліджень як важлива умова високої якості їх результатів. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 3(9). С. 46-56.
2. Тарасенко Л.Л., Новації щодо правової охорони промислових зразків. [Електронний ресурс]. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/31.pdf>
3. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз. Наказ Міністерства юстиції України № 1666/5 від 02.10.2008. – Редакція від 14.02.2020 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08>
4. Охромеев Юрій. Патентний троллінг – ахілесова п'ята системи охорони інтелектуальної власності в Україні. *Юридична газета*. 2015. №5 (451). [Електронний ресурс]. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/patentniy-troling--ahillesova-pyata-sistemi-ohoroni-intelektualnoyi-vlasnosti-v-ukrayini.html>
5. Федоров А. А. Право інтелектуальної власності: новації 2020 [Електронний ресурс]. URL: <http://torgovaya-marka.odessa.ua/ru/pravo-intellektualnoj-sobstvennosti-novatsii-2002-ukr.html>

6. Сопова К., Прохода Ю. 10 законодавчих новацій в охороні прав на промислові зразки [Електронний ресурс]. URL: https://bit.ly/uba-news7859?fbclid=IwAR0_pXbdo8odW27PgM3I2CAx83Fkiu

REFERENCES:

1. Koval'ova, N. M., Tomachins'kij, S. M. (2020). Onovlennja metodiki provedennja sudovih ekspertiz ta ekspertnih doslidzhen' jak vazhliva umova visokoї jakosti ih rezul'tativ [Update the methodology of forensic examinations and expert research as an important condition for the high quality of their results]. *Ekspert: paradigmi juridichnih nauk i derzhavnogo upravlinnja – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 3(9), 46-56 [in Ukrainian].

2. Tarasenko, L.L. (2022). Novacii shhodo pravovoї ohoroni promislivih zrazkiv [Innovations in the legal protection of industrial designs]. *visnyk-juris-uzhnu.com* Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/31.pdf> [in Ukrainian].

3. Nakaz Ministerstva justicii Ukraїni «Pro zatverdzhennja Porjadku vedennja Reestru metodik provedennja sudovih ekspertiz» [Order of the Ministry of Justice of

Ukraine «On approval of the Procedure for maintaining the Register of methods of forensic examinations»]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> [in Ukrainian].

4. Ohromeev, Jurij. (2015). Patentnij trolling – ahillesova p'jata sistemi ohoroni intelektual'noї vlasnosti v Ukraїni [Patent trolling is the Achilles heel of the intellectual property protection system in Ukraine]. *Juridichna gazeta – Legal newspaper*, 5 (451). Retrieved from <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/patentnij-trolling--ahillesova-pyata-sistemi-ohoroni-intelektualnoyi-vlasnosti-v-ukrayini.html> [in Ukrainian].

5. Fedorov, A. A. *Pravo intelektual'noї vlasnosti: novacii 2020 [Intellectual property law: innovation 2020]*. Retrieved from <http://torgovaya-marka.odessa.ua/ru/pravo-intelektualnoj-sobstvennosti-novatsii-2002-ukr.html> [in Ukrainian].

6. Sopova, K., Prohoda, Ju. 10 zakonodavchih novacij v ohoroni prav na promislivi zrazki [10 legislative innovations in the protection of industrial design rights]. Retrieved from https://bit.ly/uba-news7859?fbclid=IwAR0_pXbdo8odW27PgM3I2CAx83Fkiu [in Ukrainian].

Полякова Юлія Володимирівна,

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Львівський торговельно-економічний університет, 79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10, тел.: (097) 981-87-29, e-mail: polyakova0909@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8073-6186>.

Котуха Олександр Степанович,

кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, Львівський торговельно-економічний університет, 79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10, тел.: (098) 255-48-33, e-mail: kotuha1@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-1198-8849>

Олашин Марина Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії держави і права, Львівський торговельно-економічний університет, 79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10, тел.: (098) 575-82-25, e-mail: olashynm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9077-4805>.

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Анотація. Стаття присвячена виявленню та обґрунтуванню економіко-правових засад системи захисту інтелектуальної власності з позицій формування вітчизняного та європейського досвіду. Сучасний етап розвитку країн світу актуалізує питання захисту інтелектуальної власності у контексті забезпечення економічного розвитку та підвищення їх привабливості для міжнародної співпраці. У науковій літературі достатньо широко висвітлено підходи до визначення поняття «інтелектуальна власність», об'єктів інтелектуальної власності та промислової власності, їх класифікації. Визначено, що об'єкт інтелектуальної власності виступає нематеріально вираженим результатом інтелектуальної діяльності, зафіксованим на матеріальному носії, і надає його автору виняткове право власності на цей результат, яке набувається, здійснюється та захищається згідно з нормами чинного законодавства. З огляду на вагомість інтелектуальної власності для розвитку країн, сформувалося право інтелектуальної власності як окрема підгалузь цивільного права. Встановлено, що охорона і захист об'єктів інтелектуальної власності можливі за умови функціонування відповідної правової бази. Сучасне законодавство у сфері інтелектуальної власності охоплює Конституцію, Кодекси та Закони України, Укази Президента України і Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, чинні стандарти у сфері інтелектуальної власності, відомчі нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди в сфері інтелектуальної власності. Інституційною основою державної системи правової охорони інтелектуальної власності виступає низка спеціалізованих інституцій із визначеними завданнями та функціями. Стратегічні завдання держави щодо розвитку та захисту інтелектуальної власності в Україні виконує Національний офіс інтелектуальної власності. Сучасні процеси реформування системи захисту інтелектуальної власності пов'язуються із процесом європейської інтеграції та реалізацією положень Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС.

Ключові слова: інтелектуальна власність, правовий захист, право інтелектуальної власності, об'єкт права інтелектуальної власності, промислова власність, авторське право, патентне право.

Poliakova Juliia Volodymyrivna,

Doctor of Science in Economics, Associate Professor, Associate Professor of International Economic Relations Department, Lviv University of Trade and Economics, 79005, Lviv, Str. Tuhan-Baranovskogo, 10, tel. (097) 981-87-29, e-mail: polyakova0909@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8073-6186>.

Kotukha Oleksandr Stepanovych,

PhD in Laws, Professor, Professor of Civil Law and Procedure Department, Lviv University of Trade and Economics, 79005, Lviv, Str. Tuhan-Baranovskogo, 10, tel. (098) 255-48-33, e-mail: kotuha1@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-1198-8849>

Olashyn Maryna Mykolaivna,

PhD in Laws, Head of the Department of Theory of State and Law, Lviv University of Trade and Economics, 79005, Lviv, Str. Tuhan-Baranovskogo, 10, tel. (098) 575-82-25, e-mail: olashynm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9077-4805>

ECONOMIC AND LEGAL PRINCIPLES FOR THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY: UKRAINIAN AND EUROPEAN EXPERIENCE

Abstract. The article is devoted to the identification and substantiation of economic and legal foundations of the system of intellectual property protection from the standpoint of the formation of domestic and European experience. The current stage of development of the world raises the issue of intellectual property protection in the context of ensuring economic development and increasing their attractiveness for international cooperation. Approaches to the definition of «intellectual property», objects of intellectual property and industrial property and their classification are widely covered in the scientific literature. It is determined that the object of intellectual property is an intangible result of intellectual activity, recorded on a tangible medium, and gives its author the exclusive ownership of this result, which is acquired, exercised and protected in accordance with applicable law. Given the importance of intellectual property for the development of countries, intellectual property law was formed as a separate sub-branch of civil law. It is established that the protection and defense of intellectual property is possible provided that the relevant legal framework. Modern legislation in the field of intellectual property includes the Constitution, Codes and Laws of Ukraine, Decrees of the President of Ukraine and Resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, current standards in the field of intellectual property, departmental regulations, international treaties and agreements in the field of intellectual property. The institutional basis of the state system of legal protection of intellectual property is a number of specialized institutions with defined tasks and functions. The strategic tasks of the state on the development and protection of intellectual property in Ukraine are performed by the National Intellectual Property

Office. Modern processes of reforming the system of intellectual property protection are associated with the process of European integration and implementation of the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU.

Keywords: intellectual property, legal protection, intellectual property law, object of intellectual property law, industrial property, copyright, patent law

Постановка проблеми. В умовах розвитку глобалізаційних процесів інтелектуальна власність виступає основою технологічного розвитку та формування інноваційної економіки. У зв'язку із чим набувають актуальності питання правового захисту інтелектуальної власності як на міжнародному, так і на національному рівнях. У більшості країн світу інтелектуальна власність охороняється на державному рівні і виступає стимулом прогресу у багатьох сферах функціонування суспільства. Державна система правової охорони інтелектуальної власності в Україні формується під впливом сучасних процесів, серед яких: усвідомлення необхідності забезпечення стабільного економічного розвитку, формування сприятливого середовища для високотехнологічного, інтелектуально-місткого бізнесу, важливість відповідності міжнародним стандартам і реалізації пріоритетних напрямів європейської інтеграції. Останній часовий період відзначається помітними трансформаціями у структурі державної системи правової охорони інтелектуальної власності, яку вважають сьогодні більш гнучкою та ефективною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із правовим захистом інтелектуальної власності, приділяється увага як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Такі аспекти залишаються актуальними з огляду на збільшення кількісних показників заявок на охоронні доку-

менти, що подаються до патентних відомств різних країн та відповідного зростання кількості чинних на міжнародному рівні патентів. Також, відбувається зростання ролі інтелектуальної власності у забезпеченні конкурентоспроможності країн, спостерігається її взаємозв'язок із інноваційним та науково-технічним розвитком. Вивчаються питання формування ефективного правового механізму захисту об'єктів інтелектуальної власності, їх класифікації, ухвалення національних та ратифікація міжнародно-правових документів. Подальша актуальність розгляду питань захисту інтелектуальної власності залишається стабільною для побудови суспільства, заснованого на ефективному використанні передових знань та застосуванні інноваційних і науково-технічних рішень у виробничому процесі. Слід об'єктивно оцінювати роль інтелектуальної власності та знати і реалізовувати можливості її правового захисту особливо в умовах становлення глобальної системи охорони інтелектуальної власності та зростання значення міжнародного технологічного обміну.

Мета статті – з'ясувати економіко-правові засади захисту інтелектуальної власності у контексті становлення вітчизняного та європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Належний рівень захисту інтелектуальної власності визначає темпи економічного розвитку країни та її привабли-

вість для міжнародного партнерства у різних сферах. У проєкті «Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року» в Україні зазначено, що сформована на сьогодні система правової охорони інтелектуальної власності демонструє невисоку ефективність у досягненні ключових пріоритетів і неспроможність забезпечити розвиток сфери інтелектуальної власності як складової національної інноваційної системи та фундаменту інноваційної економіки. Водночас світовий досвід доводить, що у США інтелектуальні індустрії створюють 34,3 % ВВП, у країнах ЄС – 39 % ВВП [1].

Поняття «інтелектуальна власність» розкривається у різних значеннях. У загальному баченні його застосовують для позначення множини виключних прав як особистого, так й майнового характеру на результати інтелектуальної і творчої діяльності. Вітчизняні науковці, беручи до уваги положення чинної Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності та інші поширені точки зору, визначають інтелектуальну власність як результати інтелектуальної, творчої діяльності людини у виробничій, науковій, літературній, художній та інших сферах, права на які охороняються законом [2, с. 9]. Водночас В. Семків та Р. Шандра виокремлюють ознаки об'єктивного права інтелектуальної власності: норми цього права покликані регулювати однорідні суспільні відносини; такі суспільні відносини виникають внаслідок створення, використання, охорони та захисту результатів інтелектуальної і творчої діяльності. Звідси впливає поняття «право інтелектуальної власності» як системи право-

вих норм, які регулюють суспільні відносини у сфері створення, використання, охорони та захисту результатів інтелектуальної, творчої діяльності [2, с. 12].

Об'єкт права інтелектуальної власності – це законодавчо визначений результат інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, літературній і художній сферах, що надає його автору особливі немайнові права, а також сукупність виняткових прав майнового характеру. Об'єкт інтелектуальної власності є результатом творчої праці людини. Розрізняють два види творчості – науково-технічну і художню. Відповідно, всі об'єкти інтелектуальної власності умовно поділяють на дві групи: об'єкти промислової власності та об'єкти авторського права і суміжних прав. Крім того, в окрему групу виділяють нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності, що не зовсім чітко належать до цих двох основних груп [3, с. 11]. Так, винаходи, промислові зразки, корисні моделі, знаки для товарів і послуг є результатом науково-технічної творчості, а твори літератури, науки і мистецтва – художньої творчості. Об'єкти промислової власності використовуються переважно у сфері виробництва і надання послуг, сприяють підвищенню технічного рівня суспільного виробництва та його ефективності, забезпечують конкурентоспроможність товарів і послуг. Об'єкти авторського права і суміжних прав застосовуються в гуманітарній сфері для збагачення духовного світу людини, формування її світогляду.

Таким чином, об'єкт інтелектуальної власності – це нематеріально виражений результат інтелектуальної діяльності, зафіксований на матері-

альному носії, що надає його автору виняткове право власності на цей результат, яке набувається, здійснюється та захищається згідно з нормами чинного законодавства.

Значення захисту інтелектуальної власності є вагомим не лише для економічного розвитку, а й для підвищення рівня мотивації суб'єктів винахідництва та науково-технічної діяльності. Зокрема, важливість формування ефективного правового механізму захисту прав творця, як зазначають вітчизняні вчені, обумовлена тим, що слід стимулювати подальші творчі пошуки, гарантувати право на справедливе винагородження праці, створювати фінансові передумови реалізації нових ідей [4, с. 13]. Можна сказати, що сучасний підхід передбачає існування інтеграційного підходу при розгляді різноманітних аспектів інтелектуальної власності. Зокрема, у психології її вивчають як результат розумової праці і новаторського пошуку. Соціологи розглядають взаємозв'язок між творчою діяльністю та соціальним і науковим поступом. В економічній сфері інтелектуальну власність визначають як засіб підвищення ефективності виробничих процесів. Юридичні науки вивчають її як об'єкт права через виражену суспільну цінність та пов'язані з нею правовідносини [4, с. 16].

Отже, інтелектуальна власність – власність нематеріального вигляду, створена в процесі залучення в економічний обіг результатів інтелектуальної діяльності. Можна зупинитися на таких аспектах: знання оформляються у вигляді інтелектуальної власності; існує нерозривний зв'язок її економічних і правових аспектів; привабливість комерційного застосуван-

ня об'єктів інтелектуальної власності залежить від їх правового захисту.

Окремо наголосимо, що із загального поняття інтелектуальної власності міжнародно-правові документи вирізняють окремо промислову власність, до якої належать винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування і вказівки щодо походження або найменування місця походження, а також припинення несумлінної конкуренції. Об'єкти промислової власності захищаються патентним правом, норми якого є досить розвиненими, щоб захищати інтереси винахідників та виробників нової продукції. Інші об'єкти інтелектуальної власності, які залишилися за межами поняття промислової власності, складають групу результатів творчої діяльності, що охороняється авторським правом [5, с. 36].

Зупинимося ще на одному підході до класифікації. Виходячи з цілеспрямованості, творчість умовно розподіляють на два основних види: духовна і науково-технічна. У зв'язку з цим результати творчої діяльності поділяють на такі групи: 1) результати духовної творчості, спрямовані на збагачення внутрішнього світу людини, на формування її світогляду (літературна, наукова, мистецька, виконавська майстерність артистів, звукозапис, радіомовлення і телебачення, інші види творчої діяльності гуманітарного характеру); 2) результати науково-технічної творчості, які сприяють підвищенню технічного рівня суспільного виробництва, його ефективності, продуктивності тощо (винаходи, корисні моделі, промислові зразки); 3) засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг (торговельні

марки, комерційні найменування, географічне зазначення); 4) нетрадиційні результати творчої діяльності (наукові відкриття, службова і комерційна таємниця, топології інтегральних мікросхем, селекційні досягнення) [4, с. 15].

До спільних ознак цивільно-правового регулювання авторських і патентних прав належить те, що їх об'єктами є саме результати творчої діяльності людини і вони передбачають отримання певного результату, втіленого у матеріальну форму або зафіксованого у матеріальному носії. Третя спільна ознака полягає у тому, що простір дії авторських і патентних прав – це територія країни, а творцями будь-яких результатів творчої діяльності можуть бути як повнолітні громадяни, так і неповнолітні.

Іншу спільність у регулюванні зазначених відносин складає право авторства і право на ім'я, яке виникає як у автора твору літератури, науки і мистецтва, так і у автора винаходу чи іншого об'єкта промислової власності. Спільною ознакою для всіх авторів результату творчої діяльності є право на винагороду і підстави її виплати. Спільним є також те, що суб'єктом авторських і патентних прав може стати у випадках, визначених законодавством, держава [5, с. 36-40]. Отже, об'єкти промислової власності захищаються патентним правом, норми якого є досить розвиненими, щоб захищати інтереси винахідників та виробників нової продукції.

Незважаючи на наявність спільних ознак у цивільно-правовому регулюванні відносин, пов'язаних із творчою діяльністю, між ними існує чимало істотних відмінностей. Відрізняються, насамперед, різні об'єкти цих відносин

(наприклад, об'єктом авторських відносин є продукти творчої діяльності гуманітарної сфери або духовної діяльності). Інша відмінність зумовлена особливостями правової охорони цих об'єктів. Чинне законодавство передбачає для надання правової охорони об'єктам промислової власності їх попередню кваліфікацію та реєстрацію [5, с. 40-42].

Беручи до уваги важливість інтелектуальної власності для розвитку країн, сформувалася окрема підгалузь цивільного права – право інтелектуальної власності, яка охоплює інститути авторського, патентного та суміжного права. Інститут авторського права та суміжних прав покликаний охороняти результати художньої творчості людства, патентне право своєю чергою регулює відносини створення, використання та оформлення прав на результати науково-технічної творчості людини [6, с. 8]

Право власності і право інтелектуальної власності – це, насамперед, правові інститути, вони мають як спільні, так і відмінні ознаки. Зокрема, право інтелектуальної власності встановлюється лише на певний строк, після чого об'єкт стає надбанням суспільства; на окремі об'єкти правова охорона встановлюється лише після проведення кваліфікаційної експертизи та його державної реєстрації. Звичайне право власності встановлюється на матеріальні об'єкти, а об'єктами інтелектуальної власності можуть бути нематеріальні об'єкти. Крім того, об'єкт інтелектуальної власності має властивість тиражування.

На теперішній час законодавство у сфері інтелектуальної власності містить наступні складові [7]:

- Конституція України;

- Міжнародні договори та угоди в сфері інтелектуальної власності;
- Кодекси України;
- Закони України;
- Укази Президента України;
- Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України;
- чинні стандарти у сфері інтелектуальної власності;
- відомчі нормативно-правові акти.

Охорона і захист об'єктів інтелектуальної власності можливі за умови функціонування відповідної правової бази. Правовідносини у сфері інтелектуальної власності в Україні регулюються окремими положеннями Конституції України (ст. 41, 54), нормами Цивільного кодексу України (Книга IV «Право інтелектуальної власності»), Кримінального та Митного кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Основними джерелами права промислової власності, що складають основу спеціального законодавства про інтелектуальну власність, є Закони України: «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про правову охорону географічних зазначень», «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів», «Про авторське право і суміжні права». Окремі норми, що стосуються створення і використання об'єктів інтелектуальної власності, містяться в інших законах України («Про інноваційну діяльність», «Про

пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»).

Правові, економічні, організаційні та фінансові засади державного регулювання комерціалізації технологій передбачено у Законі України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» (14 вересня 2006 р.). Положення Закону спрямовані на забезпечення ефективного використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу України, підвищення технологічного рівня виробництва вітчизняної продукції, охорони майнових прав на вітчизняні технології, що впроваджуються на території інших держав, розширення міжнародного науково-технічного співробітництва. Положення Закону спрямовані на одночасний захист в процесі створення та передачі технологій інтересів: держави; авторів технологій; підприємств, установ та організацій, які здійснюють передачу технологій; підприємств, установ та організацій, які впроваджують інноваційні технології, що відповідають пріоритетним напрямам інноваційної діяльності загальнодержавного рівня.

Інституційною основою Державної системи правової охорони інтелектуальної власності є Департамент розвитку сфери інтелектуальної власності Міністерства економіки, Державна організація «Національний офіс інтелектуальної власності», Національний орган інтелектуальної власності (Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» (Укрпатент), Державна організація «Українське агентство з авторських та суміжних прав».

Департамент розвитку сфери інтелектуальної власності є самостій-

ним структурним підрозділом апарату Міністерства економіки України. До складу департаменту входять такі структурні підрозділи: управління промислової власності; управління авторського права і суміжних прав; управління державних реєстрацій; відділ співробітництва з національними та міжнародними інституціями у сфері інтелектуальної власності.

Основними завданнями департаменту є: забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері інтелектуальної власності; організація в установленому порядку проведення експертизи заявок на об'єкти права інтелектуальної власності та видачі патентів і свідоцтв на об'єкти права інтелектуальної власності; забезпечення здійснення державної реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності, проведення реєстрації договорів про передання прав на об'єкти права інтелектуальної власності, що охороняються на території України, та ліцензійних договорів; організація ведення державних реєстрів об'єктів права інтелектуальної власності; аналіз стану застосування і дотримання національного законодавства у сфері інтелектуальної власності; забезпечення розроблення та укладення міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності та ін. [8].

Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» (Укрпатент) – інституційна складова державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні.

З 15 жовтня 2020 року відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності» від 16.06.2020 №

703-IX, яким визначено повноваження Національного органу інтелектуальної власності та який набрав чинності 14 жовтня 2020 року, Укрпатент здійснює наступні повноваження [9]:

- прийом заявок і проведення їх експертизи, ухвалення відповідних рішень (промислова власність);
- прийом і розгляд заявок на державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва і на реєстрацію договорів, що стосуються прав авторів на твори, проведення їх реєстрації;
- здійснення державної реєстрації промислових зразків та видача відповідних охоронних документів – свідоцтв;
- проведення державної реєстрації географічних зазначень;
- здійснення державної реєстрації винаходів і корисних моделей, видача патентів на ці об'єкти;
- проведення державної реєстрації торговельних марок, видача свідоцтв на ці об'єкти;
- здійснення державної реєстрації компонувань і видача свідоцтв;
- визнання недійсними прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Нещодавно було утворено нову державну організацію – Національний офіс інтелектуальної власності (Офіс) та затверджено її статут. Згідно зі статутом, Офіс – це державна некомерційна організація, яка покликана виконувати всі стратегічні завдання держави щодо інтелектуальної власності, а також виконувати поточні доручення відповідного Міністерства [10].

Українське агентство з авторських та суміжних прав – організація, що здійснює управління правами авторів музичних, літературних, драматич-

них та інших творів мистецтва і науки на колективних засадах. Установа управляє майновими правами українських авторів, а також представляє на території нашої країни інтереси іноземних правласників на основі договорів про взаємне представництво з іноземними авторсько-правовими організаціями. Вітчизняне агентство є найстарішим авторсько-правовим товариством в Україні, що отримало статус державної організації. Установа виконує наступні завдання: управління на колективній основі і захист майнових прав вітчизняних і зарубіжних авторів на території України; усунення порушень в галузі авторського права в переговорному або судовому порядку; попередження правопорушень у сфері інтелектуальної власності шляхом підвищення інформованості громадськості в галузі авторського права; сприяння становленню і розвитку загальної правової системи у сфері інтелектуальної власності та колективного управління авторськими правами в Україні [11].

Питання ефективного використання підприємцями права на інтелектуальну власність також займає одне з головних місць в світовій та зокрема Європейській промисловій політиці. Створення умов для розвитку інтелектуальної власності залишається основною передумовою підвищення конкурентних позицій бізнесу, зокрема в умовах європейської інтеграції. Угодою «Про Асоціацію між Україною та ЄС», главою 9 «Інтелектуальна власність» передбачено цілі: спрощення створення і комерційного використання інноваційних продуктів та продуктів творчої діяльності на території Сторін і досягнення належно-

го та ефективного рівня охорони і захисту прав інтелектуальної власності [12].

Сторони домовились обмінюватись думками та інформацією щодо своєї національної та міжнародної практики і політики стосовно передачі технологій. Зокрема, це включає заходи щодо спрощення інформаційних потоків, ділового партнерства, ліцензійних та субпідрядних угод на добровільній основі. Особливу увагу необхідно звертати на умови, необхідні для створення належного сприятливого середовища для передачі технологій у приймаючих державах, зокрема на такі питання, як відповідна законодавча база і розвиток людського капіталу. Сторони гарантують охорону законних інтересів власників прав інтелектуальної власності.

Висновки. На сучасному етапі завершується становлення глобальної системи правової охорони інтелектуальної власності. Необхідність її створення зумовлена зростанням значення інтелектуальної власності у глобальній економіці та виникненням більш інтенсивних торговельних відносин. В умовах потужного інноваційного та науково-технологічного розвитку зростає значення інтелектуальної власності як у напрямі використання їх результатів у практичній діяльності, так і у сфері правового захисту. На теперішній час в Україні ухвалено відповідні законодавчі акти та діє низка інституцій у сфері інтелектуальної власності. Питання формування державної системи правової охорони інтелектуальної власності залишаються актуальним в умовах повноцінної інтеграції до міжнародного та європейського простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект «Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c9b6f0b0-1ed5-4aba-a25e-f824405ccc64&>.

2. Семків В. О., Шандра Р. С. Інтелектуальна власність : підручник. Львів: Галицький друкар, 2015. 280 с.

3. Цибульов П. М. Основи інтелектуальної власності : навчальний посібник. К. : Інститут інтелектуальної власності і права, 2003. 172 с.

4. Аксютіна А. В., Нестерцова-Собакарь О.В., Тропін В.В. та ін. Інтелектуальна власність: навч. посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 140 с.

5. Сусліков Л. М., Дьордй В. С. Патентознавство : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 232 с.

6. Право інтелектуальної власності України [за ред. В.І. Борисової]. Х.: Нац. юрид. акад.України, 2008. 112 с.

7. Законодавство в сфері інтелектуальної власності. URL: <https://www.me.gov.ua>.

8. Сайт Департаменту розвитку сфери інтелектуальної власності. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?title=DepartmentRozvitkuTorgivli>.

9. Сайт Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» (Ukrpatent). URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/about>.

10. Сайт Державної організації «Національний офіс інтелектуальної власності». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9b896f3f-88bb-4dd7-aa1d-4e30ad5235a4&title=DerzhavneOrganizatsiia-natsionalniiOfisIntelektualnoiVlasnosti>.

11. Сайт Державної організації «Українське агентство з авторських та суміжних прав». URL: <http://uacr.org/ua>.

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з ін-

шої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

REFERENCES:

1. Proekt «Stratehii rozvytku vysokotekhnolohichnykh haluzei do 2025 roku» [Draft «Strategy for the development of high-tech industries until 2025»] *me.gov.ua* Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c9b6f0b0-1ed5-4aba-a25e-f824405ccc64&> [in Ukrainian].

2. Semkiv, V. O., & Shandra, R. S. (2015) *Intelektualna vlasnist [Intellectual Property]*. Lviv: Galician printer [in Ukrainian].

3. Tsybulov, P. M. (2003) *Osnovy intelektualnoi vlasnosti [Fundamentals of intellectual property]*. Kyiv : Institute of Intellectual Property and Law [in Ukrainian].

4. Aksyutina, A.V., & Nestertsova-Sobakar, & O.V., Tropin, V.V. etc. (2017) *Intelektualna vlasnist [Intellectual Property]*. Dnipro : Dnipro. state University of Internal Affairs affairs [in Ukrainian].

5. Suslikov, L. M., & Dordiai, V. S. (2005) *Patentoznavstvo [Patent Studies]*. Kyiv : Center for Educational Literature [in Ukrainian].

6. Borysova, V. I. (2008) *Pravo intelektualnoi vlasnosti Ukrainy [Intellectual property law of Ukraine]*. Kharkiv : Nat. jurid. Academician of Ukraine [in Ukrainian].

7. Zakonodavstvo v sferi intelektualnoi vlasnosti. [Legislation in the field of intellectual property] www.me.gov.ua. Retrieved from <https://www.me.gov.ua> [in Ukrainian].

8. Sait Departamentu rozvytku sfery intelektualnoi vlasnosti [Website of the Department of Intellectual Property Development]. *me.gov.ua* Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?title=DepartmentRozvitkuTorgivli> [in Ukrainian].

9. Sait Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti» (Ukrpatent) [Website of the State Enterprise «Ukrainian Institute of Intellectual Property» (Ukrpatent)]. *ukrpatent.org/uk* Retrieved from <https://ukrpatent.org/uk> [in Ukrainian].

10. Sait Derzhavnoi orhanizatsii «Natsionalnyi ofis intelektualnoi vlasnosti» [Website of the State Organization «National Intellectual Property Office»]. *me.gov.ua* Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9b896f3f-88bb-4dd7-aa1d-4e30ad5235a4&title=DerzhavneOrganizatsiia-natsionalniiOfisIntelektualnoiVlasnosti> [in Ukrainian].

11. Sait Derzhavnoi orhanizatsii «Ukrainske ahentstvo z avtorskykh ta sumizhnykh

prav» [Website of the State Organization «Ukrainian Agency for Copyright and Related Rights»]. *uacrr.org/ua* Retrieved from <http://uacrr.org/ua> [in Ukrainian].

12. Uhoda «Pro Asotsatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS» [Agreement on the Association between Ukraine and EU]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].

СУДОУСТРІЙ, ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДДІВ І СУДОЧИНСТВО

УДК: 342.95

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-133-142](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-133-142)

Берназюк Ян Олександрович,

доктор юридичних наук, професор заслужений юрист України, професор кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського (м. Київ, Україна), e-mail: bern1979@ukr.net, ORCID: 0000-0002-2353-4836

ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ ЯК СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Анотація. Стаття присвячена розкриттю поняття та змісту принципу процесуальної економії як складової ефективності адміністративного судочинства. Автором проведено аналіз національної судової практики в адміністративному судочинстві та практики Європейського суду з прав людини з питань реалізації принципу процесуальної економії.

На основі аналізу практики Верховного Суду в адміністративному судочинстві автор доводить, що у вітчизняних судах спостерігається тенденція надавати перевагу принципу процесуальної економії перед деякими іншими засадами адміністративного судочинства (такими як доступ до правосуддя, службове розслідування, тощо). Стверджується, що такий підхід не відповідає сучасному змісту принципу процесуальної економії, який вимагає від суду дотримання не лише розумних строків розгляду та вирішення справи, але й інших засад верховенства права.

Обґрунтовано, що ефективно організований судовий розгляд передбачає забезпечення принципу процесуальної економії; вирішення, по можливості, процесуальних питань суддею одноособово; забезпечення справедливого здійснення своїх процесуальних прав та обов'язків учасниками справи, а також справедливого, публічного та швидкого розгляду справи. Доведено, що реалізація принципу ефективного судового захисту прав та інтересів особи в адміністративному судочинстві безпосередньо пов'язана з вирішенням таких складних питань, як: тривалість судового розгляду, розумний строк, процесуальна економія.

Автор обґрунтовує, що ефективність судового процесу як необхідної умови, зокрема, дотримання розумних строків розгляду та вирішення спорів, залежить від багатьох факторів, а саме – дотримання принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, дотримання розумних строків (тривалість), принципи рівності та змагальності та право на ефективний захист, обов'язок виконання судового рішення, межі розсуду (дискреції) судді.

Ключові слова: ефективність, доступ до суду, розумні строки, адміністративне судочинство, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини.

Bernazluk Ian Oleksandrovich,

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Constitutional and International Law Tavriya National University. VI Vernadsky (Kyiv, Ukraine), e-mail: bern1979@ukr.net, ORCID: 0000-0002-2353-4836

THE PRINCIPLE OF PROCEDURAL ECONOMY AS A COMPONENT OF THE EFFICIENCY OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Abstract. The article is devoted to the disclosure of the content of the principle of procedural economy as a component of the efficiency of administrative proceedings. An analysis of domestic case law in administrative proceedings and the case law of the European Court of Human Rights in matters related to the implementation of the principle of procedural economy.

Based on the analysis of the practice of the Supreme Court in administrative proceedings, the author proves that in domestic courts there is a tendency to give preference to the principle of procedural economy over some other principles of administrative proceedings (access to justice, official investigation, etc.). It is argued that such an approach does not correspond to the modern content of the principle of procedural economy, which requires the court to adhere not only to reasonable deadlines for consideration and resolution of the case, but also other principles of the rule of law.

It is substantiated that an effectively organized trial includes ensuring the principle of procedural economy; single decision of the judge, where possible, procedural issues; ensuring the fair exercise of their procedural rights and responsibilities, as well as fair, public and prompt proceedings. It is proved that the implementation of the principle of effective judicial protection of the rights and interests of a person in administrative proceedings is directly related to the solution of such complex issues as: the length of court proceedings, reasonable time, procedural savings.

The author argues that the effectiveness of the judicial process as a necessary condition, in particular, compliance with reasonable deadlines for consideration and resolution of disputes, depends on many factors, namely – compliance with the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights, compliance with deadlines (duration) principles of equality and adversarial proceedings and the right to ineffective protection, the obligation to enforce a court decision, the limits of judicial discretion (discretion).

Key words: efficiency, access to court, reasonable time, administrative proceedings, Supreme Court, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Вимога ефективності судового захисту прав, свобод та інтересів особи як складова принципу верховенства права, є однією з головних вимог та критеріїв оцінки якості судового захисту прав та інтересів особи від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, що закріплена у Конституції України та міжнародних актах. При цьому важливим складовим елементом цієї вимоги є принцип процесуальної економії, який, головним чином, пов'язаний з ефективно організованим судовим процесом та забезпечує дотримання судами розумних строків розгляду та вирішення спорів.

Водночас розвиток судової практики призводить до динамічного розширення змісту принципу процесуальної економії, у зв'язку з чим виникає необхідність у проведенні ґрунтовного наукового аналізу питань, пов'язаних із забезпеченням реалізації принципу процесуальної економії як складової ефективності адміністративного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання, присвячені дослідженню принципу процесуальної економії та розумних строків судового розгляду та вирішення справ висвітлювались у роботах таких науковців, як С. В. Дяченко, М. Коханська, О. П. Кучинська, М. О. Сорока, Л. В. Тацій, М. Ясинська та ін. Окремі аспекти дотримання розумних строків в адміністративному судочинстві досліджувались автором даної статті [1; 2; 3]. Однак, на сьогодні не достатньо вивченим залишається принцип процесуальної економії в адміністративному судочинстві у контексті його

дослідження як невід'ємної складової ефективності правосуддя.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття змісту принципу процесуальної економії як складової ефективності адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Одним із складових елементів ефективності захисту прав, свобод та інтересів особи, зокрема, в адміністративному судочинстві, є ефективно організований судовий процес, який дозволяє розглянути справу та ухвалити в ній рішення у розумні строки, керуючись принципом процесуальної економії.

На думку М. Ясинської, принцип процесуальної економії передбачає, що суд має ефективно захистити право, унеможлививши повторний позов; належність обраного позивачем способу захисту права суд перевіряє в чотири етапи, або стадії: з яких саме правовідносин сторін виник спір; чи передбачено обраний позивачем спосіб захисту законом або договором; чи передбачено законом або договором ефективний спосіб захисту порушеного права позивача; чи є спосіб захисту, обраний позивачем, ефективним для захисту його порушеного права у спірних правовідносинах; суд відмовить у позові, якщо, перевібивши обставини, виснує, що обраний спосіб захисту є неефективним відповідно до викладеної в позові вимоги [4].

Необхідно зауважити, що у судовій практиці склалась тенденція підвищення значення принципу процесуальної економії порівняно з деякими іншими принципами адміністративного судочинства (доступ до правосуддя, офіційне з'ясування обставин справи тощо). Керуючись цим прин-

ципом, деякі адміністративні суди, у разі обрання особою неналежного (неефективного) способу захисту свого права, приймають рішення про відмову у задоволенні позову.

Проте, не заперечуючи важливості принципу процесуальної економії, не слід, однак, звужувати зміст цього принципу, обмежуючись лише вищезазначеним підходом (відмова у позові з підстави обрання позивачем неналежного (неефективного) способу захисту).

Зокрема, у науковій літературі висловлюється думка про більш широкий зміст принципу процесуальної економії, який відображається через вимоги своєчасності та доступності судочинства (простота процесуальних засобів, оптимальна вартість процесу, врахування інтересів соціально незахищених верств населення тощо), за умови дотримання всіма суб'єктами процесуальної форми, недопустимості зловживання правами, неупередженості суду у здійсненні судочинства та застосування дискреційних повноважень забезпечує ефективність судочинства [5, с. 17].

Крім того, принцип процесуальної економії як невід'ємної складової ефективно організованого судового процесу, вимагає дотримання судами розумних строків розгляду та вирішення спорів.

У ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) розумний строк визначається як найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невірних зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах [6].

З цього приводу у Висновку № 2(2001) Консультативної Ради Європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо фінансування та управління судами в контексті ефективності судової влади та ст. 6 Європейської конвенції з прав людини» зазначено, що відповідно до ст. 6 Конвенції доступ до правосуддя та право на справедливий суд не забезпечуються належним чином, якщо справа не розглядається упродовж розумного строку судом, у якого є необхідне фінансування та ресурси для ефективного виконання своїх обов'язків [7].

Водночас недотримання розумного строку розгляду та вирішення справи є проблемою системного характеру для вітчизняних судів, про що свідчить значна кількість рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), в яких констатовано порушення Україною п. 1 ст. 6 та/або ст. 13 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю судових проваджень.

Зокрема, у рішенні у справі «Албул та інші проти України» (заяви № 18899/19 та № 49871/19, п. 4), в якій заявники скаржилися, що тривалість судових проваджень у їхніх справах була несумісною з вимогою їх розгляду упродовж «розумного строку», і вказували на відсутність ефективного засобу правового захисту в цьому відношенні, ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд) та ст. 13 Конвенції (право на ефективний засіб правового захисту) [8].

Аналогічні висновки зроблені ЄСПЛ, зокрема, у рішеннях у справах «Безрученкова та інших проти України» (заява № 5068/20 та дві інші) [9], «Карнаушенко проти України» (заява № 23853/02) [10], «Миколайчук проти

України» (заява № 24259/20) [11], «Ляшенко та Сюр проти України» (заяви № 23724/20 та № 27693/20) [12], «Федорова проти України» (заява № 43768/12) [13], «Лавришин та Аксьонова проти України» (заява № 19061/20) [14], «Ковріжних проти України» (заява № 28943/15) [15], «Березенко проти України» (заява № 29105/20) [16], «Пастухов та Молоковських проти України» (заяви № 24072/20 та № 24111/20) [17].

При цьому, визначаючи критерії «розумності» строку розгляду справи, ЄСПЛ наголосив, що такі критерії слід оцінювати з урахуванням обставин справи та з посиланням на такі критерії: складність справи, поведінку заявників та відповідних органів (рішення у справі «Frydlander v. France», заява № 30979/96, п. 43 [18]).

У судовій практиці неодноразово зверталась увага на важливості дотримання принципу процесуальної економії задля досягнення ефективного захисту прав особи у судовому порядку, а також пріоритетності цього принципу, за деяких умов, над іншими принципами, які застосовуються у судовому процесі.

Зокрема, Велика Палата Верховного Суду (ВП ВС) у низці постанов звертала увагу на те, що судовий захист повинен бути повним та відповідати принципу процесуальної економії, тобто забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту (постанови ВП ВС від 22 вересня 2020 р. у справі № 910/3009/18 [19], від 19 січня 2021 р. у справі № 916/1415/19 [20], від 16 лютого 2021 р. у справі № 910/2861/18 [21], від 23 листопада 2021 р. у справі № 359/3373/16-ц [22]).

Також в ухвалі від 24 травня 2021 р. у справі № 9901/20/21, мотивуючи необхідність об'єднання декількох справ за позовами одного й того самого позивача до одного й того самого відповідача в одне провадження, ВС звернув увагу на те, що об'єднання позовів, які містять пов'язані між собою підставою виникнення або поданими доказами вимоги, є одним із засобів реалізації принципу процесуальної економії, який спрямований, у першу чергу, на пришвидшення розгляду таких справ та зменшення судових витрат [23].

Для прикладу, у постанові від 3 липня 2019 р. у справі № 761/6343/17 Верховний Суд (ВС) дійшов висновку про невідповідність рішення суду першої інстанції вимогам щодо законності та обґрунтованості, однак не скасував це рішення суду першої інстанції, а відправив справу на новий розгляд безпосередньо до суду апеляційної інстанції, врахувавши принцип процесуальної економії [24].

Крім того, відповідно до ст. 6 Рекомендації R (95)5 Комітету Міністрів державам-членам «Щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних або комерційних справах» для забезпечення швидких і ефективних слухань по скаргам державам слід розглянути можливість прийняття деяких або всіх нижчеперелічених заходів:

відмовитися від використання послуг більшого числа суддів, ніж це необхідно для розгляду справ; один суддя міг би використовуватися, наприклад, для розгляду деяких або всіх наступних питань: процесуальних клопотань, коли про це просять сторони, термінових справ тощо;

ввести вимогу про суворе дотримання сторонами граничних строків і передбачити санкції за їх недотримання, наприклад у вигляді накладення штрафу, відхилення скарги або відмови від розгляду питання, щодо якого діє граничний термін;

сприяти використанню послуг кваліфікованих адвокатів, які виступають від імені сторін в суді [25].

У свою чергу, у Рекомендаціях № (94)12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», які ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників Міністрів, рекомендовано урядам держав-членів ужити всіх необхідних заходів або зробити ці заходи більш ефективними з тим, щоб піднести роль як кожного окремого судді, так і всього суддівського корпусу в цілому, та зміцнити їхню незалежність і дієвість, зокрема, через застосування, принципів, зокрема, принципу III «Відповідні умови праці».

Для створення відповідних умов праці, які дозволять суддям ефективно працювати, необхідно, зокрема, укомплектувати штати достатньою кількістю суддів та забезпечити їм перед призначенням та протягом їхньої кар'єри необхідну професійну підготовку, прикладом якої може бути стажування у судах та, за можливості, в інших органах влади; судді не повинні оплачувати таку професійну підготовку; ця підготовка має бути спрямована на вивчення нового законодавства та судової практики; у разі необхідності така підготовка повинна включати навчальні візити до органів влади та судів в європейських та інших зарубіжних країнах; забезпечити те, щоб статус і винагорода суддів відповідали гідності їхньої професії

та відповідальності, яку вони беруть на себе; надати в розпорядження суддів офіс помічників та відповідне обладнання, зокрема, засоби для діловодства для того щоб вони могли діяти ефективно та без невиправданих затримок; ужити відповідних заходів з тим, щоб доручити виконувати несудові завдання іншим особам, відповідно до Рекомендації № R (86)12 щодо заходів, які спрямовані зменшити перевантаження у роботі судів [26].

Проведене у цій статті дослідження дає підстави стверджувати, що реалізація принципу ефективності судового захисту прав та інтересів особи в адміністративному судочинстві безпосередньо пов'язана з вирішенням таких складних питань права як тривалість судового розгляду справи, розумні строки та принцип процесуальної економії.

Вимога ефективності судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, яка закріплена у Конституції та законах України, міжнародних актах, є складовою принципу верховенства права, елементом демократичної держави, необхідною умовою підвищення довіри до суду та охоплює, зокрема, такі складові: 1) ефективно організований судовий процес (забезпечення принципу процесуальної економії; одноособове вирішення суддею, де це можливо, процесуальних питань; забезпечення добросовісного використання сторонами своїх процесуальних прав та виконання обов'язків); 2) ефективний розгляд та вирішення справи (справедливе, публічне та оперативне провадження).

Ефективність організації судового процесу як необхідної умови, зокрема, дотримання розумних строків розгляду та вирішення спорів, залежить від багатьох чинників, зокрема, дотримання принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами та строків (тривалості) розгляду юридичного спору в суді, гарантування конституційних принципів рівності та змагальності учасників справи, а також обов'язковості виконання судового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берназюк Я. О. Право на доступ до судового захисту в контексті дотримання строків звернення до суду, практика ЄСПЛ. Судово-Юридична газета. 2018. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/123832-pravo-na-dostup-do-sudovogozakhistu-v-konteksti-dotrimannya-strokov-zvernennya-do-sudu-praktika-yespl>.
2. Берназюк Я. О. Поняття «розумні строки» в адміністративному судочинстві. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2018. Том 4, № 84 (2018). С. 149-157.
3. Берназюк Я. О. Пропуск процесуального строку не повинен слугувати засобом легалізації триваючого правопорушення. Судово-юридична газета. 2018. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/125633-propusk-protseualnogo-stroku-ne-povinen-sluguvati-zasobom-legalizatsiyi-trivayuchogo-pravoporushennya>.
4. Ясинська М. Неналежний спосіб захисту як підстава відмови у позові. Юридична практика. 2021. № 21-22 (1222-1223). URL : <https://pravo.ua/articles/protseu-zaoshchadzhenia/>.
5. Коханська М. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового захисту. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 9. С. 14-18.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
7. Висновок № 2 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо фінансування та управління судами у контексті ефективності судової влади та статті 6 Європейської конвенції з прав людини: міжнародний документ від 23 листопада 2001 року, № CCJE (2001). URL : http://www.vtu.gov.ua/content/file/Opinion_02.pdf.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Албул та інші проти України» від 18.06.2020, заяви № 18899/19 та № 49871/19. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f17#Text.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Безрученкова та інших проти України» від 10.06.2021, заяви № 5068/20 та дві інші. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01455>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Карнаушенко проти України» від 30.11.2006, заява № 23853/02. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_125#Text.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Миколайчук проти України» від 29.04.2021, заява № 24259/20. URL : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SOO01412.html.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ляшенко та Сюр проти України» від 15.04.2021, заяви № 23724/20 та № 27693/20. URL : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SOO01386.html.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Федорова проти України» від 28.01.2021, заява № 43768/12. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00636>.
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лавришин та Аксьонова проти України» від 15.04.2021, заява № 19061/20. URL : <https://court.gov>

ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Lavryshyn_15_07_2021.pdf.

15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ковріжних проти України» від 22.04.2021, заява № 28943/15. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01445>.

16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Березенко проти України» від 15.04.2021, заява № 29105/20. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01378>.

17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пастухов та Молоковських проти України» від 29.04.2021, заяви № 24072/20 та № 24111/20. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SOO01432.html.

18. Case of Frydlender v. France: decision of the European Court of Human Rights, 27.06.2000, № 30979/96. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%2230979%2F96%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-58762%22%5D%7D>.

19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 року у справі № 910/3009/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91901363>.

20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 січня 2021 року у справі № 916/1415/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94803669>.

21. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 лютого 2021 року у справі № 910/2861/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439658>.

22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 листопада 2021 року у справі № 359/3373/16-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985>.

23. Ухвала Верховного Суду від 24 травня 2021 року у справі № 9901/20/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97149903>.

24. Постанова Верховного Суду від 3 липня 2019 року у справі № 761/6343/17.

URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83230355>.

25. Рекомендация R (95)5 Комитета министров государствам-членам относительно введения в действие и улучшения функционирования систем и процедур обжалования по гражданским и торговым делам: міжнародний документ від 07.02.1995 № R(95)5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153#Text.

26. Рекомендация № (94)12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 р.: міжнародний документ від 13.10.1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text.

REFERENCES:

1. Bernaziuk Ian. O. (2018) Pravo na dostup do sudovoho zakhystu v konteksti dotrymannia strokiv zvernennia do sudu, praktyka YeSPL [The right to access judicial protection in the context of meeting deadlines, the case law of the European Court of Human Rights]. *Sudovo-Yurydychna hazeta*. Retrieved from : <https://sud.ua/ru/news/blog/123832-pravo-na-dostup-do-sudovogozakhystu-v-konteksti-dotrymanniya-strokiv-zvernennya-do-sudu-praktika-ye-spl>. [in Ukrainian].

2. Bernaziuk Ian. O. (2018) Poniattia «rozumni stroky» v administratyvnomu sudochynstvi [The concept of «reasonable time» in administrative proceedings.]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. (Vol. 4, 84), (pp. 149-157). [in Ukrainian].

3. Bernaziuk Ian. O. (2018) Propusk protsesualnogo stroku ne povynen sluhuvaty zasobom lehalizatsii tryvaiuchoho pravoporusnennia [The omission of the procedural term should not serve as a means of legalizing the ongoing offense]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. Retrieved from : <https://sud.ua/ru/news/blog/125633-propusk-protsesualnogo-stroku-ne-povinen-sluguvati-zasobom-lehalizatsii-tryvaiuchoho-pravoporusnennia>.

obom-legalizatsiyi-trivayuchogo-pravoporusshennya. [in Ukrainian].

4. Iasynska M. (2021) Nenalezhnyi sposib zakhystu yak pidstava vidmovy u pozovi [Improper defense as a ground for dismissing a claim]. *Yurydychna praktyka*. (Vol. 21-22 (1222-1223). Retrieved from : <https://pravo.ua/articles/protsesu-zaoshchadzhen-nia/>. [in Ukrainian].

5. Kokhanska M. (2018) Pryntsypy tsyvilnoho sudochynstva, yaki zabezpechuiut svoiechasnist sudovoho zakhystu [Principles of civil proceedings that ensure the timeliness of judicial protection]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. (Vol. 9), (pp. 14-18). [in Ukrainian].

6. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] (2005, July 06), (Vol. 2747-IV). Retrieved from : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukrainian].

7. Vysnovok № 2 (2001) Konsultatyvnoi rady yevropeiskyykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shchodo finansuvannya ta upravlinnia sudamy u konteksti efektyvnosti sudovoi vlady ta statti 6 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny [Conclusion of the Advisory Council of European Judges to the Committee of Ministers of the Council of Europe on the Financing and Management of Courts in the Context of the Efficiency of the Judiciary and Article 6 of the European Convention on Human Rights]. (Vol. CCJE (2001). Retrieved from : http://www.vru.gov.ua/content/file/Opinion_02.pdf. [in Ukrainian].

8. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Albul ta inshi proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Albul and Others v. Ukraine]. (2020, June 18), (Vol. 18899/19 ta № 49871/19). Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f17#Text. [in Ukrainian].

9. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Bezruchenkova ta inshykh proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Bezruchenkova and Others v. Ukraine]. (2021,

June 10), (Vol. 5068/20 and oth.). Retrieved from : <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01455>. [in Ukrainian].

10. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Karnaushenko proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Karnaushenko v. Ukraine]. (2006, November 30), (Vol. 23853/02). Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_125#Text. [in Ukrainian].

11. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Mykolaichuk proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case Mykolaychuk v. Ukraine]. (2021, April 29), (Vol. 24259/20). Retrieved from : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SOO01412.html. [in Ukrainian].

12. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Liashenko ta Siur proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Lyashenko and Sur v. Ukraine]. (2021, April 15), (Vol. 23724/20 and 27693/20). Retrieved from : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SOO01386.html. [in Ukrainian].

13. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Fedorova proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Fedorov v. Ukraine]. (2021, January 28), (Vol. 43768/12). Retrieved from : <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00636>. [in Ukrainian].

14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Lavryshyn ta Aksonova proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Lavryshyn and Aksonova v. Ukraine]. (2021, April 15), (Vol. 19061/20). Retrieved from : https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Lavryshyn_15_07_2021.pdf. [in Ukrainian].

15. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Kovrizhnykh proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Kovryzhny v. Ukraine]. (2021, April 22), (Vol. 28943/15). Re-

trieved from : <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01445>. [in Ukrainian].

16. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Berezenko proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Berezenko v. Ukraine]. (2021, April 15), (Vol. 29105/20). Retrieved from : <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01378>. [in Ukrainian].

17. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Pastukhov ta Molokovskyykh proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Pastukhov and Molokovsky v. Ukraine]. (2021, April 29), (Vol. 24072/20 and 24111/20). Retrieved from : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SOO01432.html. [in Ukrainian].

18. Case of Frydlander v. France: decision of the European Court of Human Rights, (2000, June 27), (Vol. 30979/96). Retrieved from : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22fulltext%22:%2230979/96%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-58762%22>}}.

19. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2020, September 22), (Vol. 910/3009/18). Retrieved from : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91901363>. [in Ukrainian].

20. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2021, January 19), (Vol. 916/1415/19). Retrieved from : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94803669>. [in Ukrainian].

21. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2021, February 16),

(Vol. 910/2861/18). Retrieved from : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439658>. [in Ukrainian].

22. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2021, November 23), (Vol. 359/3373/16-ts). Retrieved from : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985>. [in Ukrainian].

23. Ukhvala Verkhovnoho Sudu [Ruling of the Supreme Court]. (2021, May 24), (Vol. 9901/20/21). Retrieved from : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97149903>. [in Ukrainian].

24. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court]. (2019, July 3), (Vol. 761/6343/17). Retrieved from : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83230355>. [in Ukrainian].

25. Rekomendatsiya R (95) 5 Komyteta mynystrov hosudarstvam-chlenam otnosytel'no vvedeniya v deistviye y uluchsheniya funktsyonyrovaniya system y protsedur obzhalo-vaniya po hrazhdanskym y torhovim delam [Recommendation R (95)5 of the Committee of Ministers to Member States on the implementation and improvement of the functioning of systems and procedures for appeals in civil and commercial matters]. (1995, February 07), (Vol. R(95)5). Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153#Text. [in Russian].

26. Rekomendatsiia № (94) 12 «Nezalezhnist, diievist ta rol suddiv», ukhvalena Komitetom Ministriv Rady Yevropy [Recommendation № (94) 12 «Independence, effectiveness and role of judges». (1994, October 13). Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text. [in Ukrainian].

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК: 35.078

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-143-153](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-143-153)

Бень Ярослав Віталійович,

аспірант кафедри державного управління, Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 03057, м. Київ, вул. Академіка Ромоданова, 12/2; e-mail: yarikben86@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0370-3225>

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У публікації розкриваються методологічні аспекти наукових досліджень розбудови і функціонування механізмів демократії участі в Україні в післявоєнній агресії РФ. Наголошується, що з одного боку, запровадження в Україні воєнного стану обмежило низку конституційних прав громадян і форми соціальної участі громадян, а з іншого – демократія участі продовжує ефективно функціонувати на загальнонаціональному та місцевому рівнях на більшості територій нашої держави, підконтрольних Україні. При міністерствах і центральних органах виконавчої влади продовжують діяти громадські ради, найбільш важливі проекти нормативно-правових рішень проходять громадські обговорення, а електронні звернення до Президента України демонструють зацікавленість громадян з багатьох питань, пов'язаних із протистоянням України російській агресії. Ще більшої популярності демократія участі (місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори жителів, партисипаторні бюджети) має в територіальних громадах.

Відзначається, що методологія досліджень науки державного управління була сформована відносно нещодавно, але враховує історичні досягнення методології інших соціогуманітарних досліджень у сфері філософії, права, економіки, соціології тощо. Під цією методологією запропоновано розуміти системи взаємозумовлених і різнорівневих (філософських, загальнонаукових, спеціальних) методів і їх груп, які становлять складно диференційований інструментарій пізнання явищ, процесів, статусів і феноменів державного управління, включаючи сутність, зміст, механізми і форми використання потенціалу партисипаторної демократії в публічному (державному) управлінні.

Обґрунтовується важливість трансформації методології дослідження питань теорії та практики розвитку демократії участі в Україні в умовах воєнного стану. Зокрема, через посилення цієї методології прогностичними методами і методами моделювання. Оновлена методологія має створити дієвий пізнавальний інструментарій для використання потенціалу партисипаторної демократії при формуванні національного спротиву проти російської агресії. Наступним важливим завданням трансформації методології дослідження демократії участі в державному управлінні

ні є формування перспективних теоретичних моделей поглиблення демократичних перетворень в Україні під час повоєнної відбудови нашої держави.

Ключові слова: метод, методологія, державне управління, демократія, демократія участі, партисипаторна демократія, військова агресія РФ, воєнний стан.

Ben Yaroslav Vitaliyovych,

graduate student Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, 03057, Kyiv, street Academician Romodanov, 12/2; yarikben86@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0370-3225>

RESEARCH METHODOLOGY FOR THE STUDY OF MECHANISMS OF IMPLEMENTATION OF PARTICIPATORY DEMOCRACY UNDER THE MILITARY SITUATION IN UKRAINE

Annotation. The publication reveals the methodological aspects of research on the development and functioning of mechanisms of participatory democracy in Ukraine after the military aggression of the Russian Federation. It is noted that on the one hand, the introduction of military situation in Ukraine has limited a number of constitutional rights of citizens and forms of social participation of citizens, but on the other hand, participatory democracy continues to function effectively at the national and local levels in most territories of our state controlled by Ukraine. Public councils continue to function under ministries and central executive bodies, the most important drafts of normative legal decisions undergo public discussions, and electronic appeals to the President of Ukraine demonstrate the interest of citizens in many issues related to Ukraine's opposition to Russian aggression. Participatory democracy (local initiatives, public hearings, general meeting of residents, participatory budgets) is even more popular in territorial communities.

It is noted that the methodology of public administration science research was formed relatively recently, but takes into account the historical achievements of the methodology of other socio-humanitarian research in philosophy, law, economics, and sociology. Under this methodology it is proposed to understand the systems of interdependent and multilevel (philosophical, general scientific, special) methods and their groups, which are complex differentiated tools for understanding the phenomena, processes, statuses and phenomena of public administration, including the essence, content, mechanisms and forms of participatory potential public (state) governance.

The importance of transformation of methodology of research of questions of the theory and practice of development of democracy in Ukraine in the conditions of martial law is substantiated. In particular, because of strengthening of this methodology with predictive methods and modeling methods. The updated methodology should create effective cognitive tools for the use of the potential of participatory democracy in the formation of national resistance to Russian aggression. The next important task of transformation of research methodology of participatory democracy in state management is the formation of perspective theoretical models of deepening of democratic transformations in Ukraine during the post-war reconstruction of our state.

Key words: method, methodology, public administration, democracy, participatory democracy, Russian military aggression, military situation.

Постановка проблеми. Запровадження в Україні воєнного стану через збройну агресію РФ обмежило (але не скасувало) низку конституційних прав громадян, включаючи право на участь в управлінні державними справами і на безпосереднє здійснення місцевого самоврядування. З іншого боку, демократія участі продовжує ефективно функціонувати на загальнонаціональному та місцевому рівнях на більшості територій нашої держави, підконтрольних Україні. При міністерствах і центральних органах виконавчої влади продовжують діяти громадські ради, найбільш важливі проекти нормативно-правових рішень проходять громадські обговорення, а електронні звернення до Президента України демонструють зацікавленість громадян з багатьох питань, пов'язаних із протистоянням України російській агресії. Таким чином, соціальна активність громадян в формуванні чутливих напрямків формування та реалізації державної політики і управління в Україні в умовах воєнного стану, поряд із самовідданою роботою українців, є своєрідним «мирним фронтом», який сприяє соціальній мобілізації громадян для героїчної оборони України.

Ще більшу популярність демократія участі (місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори жителів, партисипаторні бюджети, діяльність органів самоорганізації населення та ін.), починаючи із 2014 року має в територіальних громадах України [1]. Слід погодитись із О. Батановим, В. Кравченком і Х. Приходько, що сучасна українська місцева партисипаторна демократія – це *«легальні та легітимні форми безпосередньої участі громадян у публічному житті на місцевому рівні,*

які дозволяють і в подальшому забезпечувати вирішення питань і розв'язання проблем місцевого значення шляхом їх публічного обговорення, узгодження, винесення на публічні слухання та/або голосування тощо» [2, с. 24].

Нині жителі територіальних громад України добровільно, за власної ініціативи долучаються до вирішення питань територіальної оборони від російської агресії та до відновлення інфраструктури й житлового фонду зруйнованих окупантами міст, а також для допомоги внутрішньо переміщеним особам з тимчасово окупованих районів і районів, де ведуться активні бойові дії.

Позитивним і унікальним є й досвід створення в Україні добровольчих формувань територіальних громад, які відповідно до ст. 1 Закону України «Про основи національного спротиву», являють собою *«воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони»* [3]. Феноменологія успіху реалізації проекту територіальної оборони із першого дня військового вторгнення РФ в Україну, безперечно, заслуговує свого самостійного вивчення. Відзначимо лише, що для незалежної України досвід створення боєздатної та ефективної територіальної оборони, сформованої на добровільних засадах із числа жителів територіальних громад став ще одним важливим індикатором прихильності українців до свободи і демократії, навіть в умовах воєнного стану.

Таким чином, історично сформовані, від вічевої демократії Київської Русі – до Революції Гідності, цінності

та принципи демократії [4; 5] є визначальною складовою правосвідомості та світогляду українців у цілому. Це зумовлює їх прихильність до демократичних засад державного управління та місцевого самоврядування як у мирний період державотворення, так і під час героїчної оборони від військової агресії РФ, відліком якої стало 24 лютого 2022 р. Відповідні цінності властиві й дослідникам феномену демократії участі (співучасті, чи дорадчої участі [6, с. 4-5]) чи ж партисипаторної демократії (*Participatory Democracy*), яка «передбачає безпосередню участь членів територіальної громади в управлінні громадою (або громадян – в управлінні державою), тобто в процесах підготовки, ухвалення управлінських рішень та контролю їх реалізації» [7].

Врешті, як писав В. Старосольський, цитуючи іншого дослідника питань державного управління Р. Челлена, «В розвою кожної науки буває момент, коли вона зупиняється, неначе-б то для передишки та роздуму, коли настає перевірка наукою самої себе і коли мусить прийти до зведення рахунків. В такому моменті починається дискусія про методи» [8, с. 1].

Це твердження зберігає свою актуальність і нині. З часу формування нами в контексті дисертаційного дослідження основ методології дослідження механізмів демократії участі в 2020-2021 рр., у силу зміни воєнно-політичної ситуації в Україні, ця методологія, на наше переконання, зазнала відомих змін. Оновилась її, сутність, зміст і на перший план вийшли прогностичні методи, методи моделювання *etc.* То ж саме проблеми оновлення методології дослідження партисипаторної демократії та її ме-

ханізмів в Україні складають предмет цієї наукової розвідки.

Аналіз досліджень і публікацій.

Питання теорії та практики механізмів залучення громадськості до участі в державному управлінні та соціальна природа партисипативної демократії досліджувались у роботах учених з державного управління (І. Абрам'юк, О. Бойко, М. Гирик, Н. Васильєва, В. Олуйко, Л. Пашко, І. Попова, О. Пухкал, І. Сурай, Т. Федоренко, С. Хаджирадева та ін.) та права (О. Батанов, Г. Берченко, В. Кравченко, О. Лотюк, В. Нестерович, В. Погорілко, А. Селіванов, В. Федоренко і ін.).

Разом із тим, питання методології механізмів реалізації потенціалу демократії участі в Україні залишається малодослідженим. Ця публікація логічно продовжує попередні дослідження автора, присвячені методологічним аспектам партисипаторної демократії [9; 10].

Метою статті є обґрунтування сутності та змісту методології наукового дослідження розбудови і функціонування механізмів демократії участі в Україні та їх трансформації під час воєнного стану в Україні та на перспективу – для повоєнного відродження України.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, методи, механізми і форми здійснення влади і управління спочатку в античних містах-полісах, а надалі й у державах та громадах іще з часів Аристотеля й до сьогодні привертають посилену увагу політиків, державних діячів і учених. Свого часу, понад півтора століття тому, один із перших дослідників методології («методи») т.з. «державних наук» В. Сергеевич писав насупне.

«Справа науки – безпристрасний розгляд всілякого роду державних установ з точки зору їх придатності, та незалежно від цього – чи відповідає ця установа загальному ладу конкретної держави, чи ні. ... Наука ж не діє, нічого сама не запроваджує, вона лише вивчає» [11, с. 25].

З того часу науки про державу, зокрема й наука про державне управління якісно змінилися, розширили предмет свого дослідження та посилили свій вплив на формування й реалізацію державної політики у різних сферах суспільного життя. У цьому сенсі більш об'єктивною та привабливою є позиція українського вченого В. Старосольського, який писав у своїй роботі «Методологічна проблема в науці про державу» (1925 р.) наступне:

«Думка про те, що суспільне життя підлягає пануванню «кавзальності», що не тільки воно являється твором вільного, розумного мислення, але що і саме те мислення являється неминучим наслідком певних причин, – такі думки дуже давні. Їх висловлювали вже мислителі древнього грецького світу. Середньовіччя було заглушило їх. Вони виринули знову з більшою силою аж після суспільно-політичної та культурної ліквідації Середньовіччя, а промостив їх дорогу раціоналізм теоретиків «права розуму» та «суспільного договору»» [8, с. 6].

Поряд із державою та її органами відомої ваги з другої пол. ХХ ст. набувають такі суб'єкти публічного життя (публічного володарювання та управління), як територіальні громади (комуни, гміни), а також громадянське суспільство та його інститути. У більшості державах світу, включаючи і пострадянські та постсоціалістичні з декларативного в реальний тран-

сформується статус народу, як єдиного джерела влади у державі. Змінюється уявлення про форми впливу громадян, жителів територіальних громад і інститутів громадянського суспільства на державну політику та процес управління державою. Поряд із безпосередньою та представницькою демократією утверджується партисипаторна (з англ. participate – «брати участь») демократія.

Іншого значення, ніж півтора століття тому, набуває «державна наука». Вона стає невід'ємною складовою сучасного конструктивного державного управління. Врешті, з системи соціогуманітарних і правничих наук виокремлюється наука державного управління, яка нині трансформувалася в Україні в науку публічного управління. Цій науці, як і кожній іншій самостійній науці, властиві самостійний предмет і метод дослідження.

У свою чергу, можемо погодитись із Т. Федоренко, яка у своєму дослідженні про демократію участі в медичній сфері пише про те, що чи не найбільш важливим результатом дослідження методів у ХІХ ст. стало усвідомлення, що їх застосування поодиноці, або ж у довільному порядку, не дає того ефекту, яким наділене системне застосування обраних і скомпонованих методів, які у своїй системі утворюють методологію. Це дало змогу сформувати загальну методологію – науку про методи, як науку для всіх інших наук [12, с. 48]. Водночас, методологія не є єдиною для різних галузей знань, що розмежовуються за своїми завданнями і предметами, а також пріоритетними методами дослідження. До того ж, навіть такий універсальний метод, як системний аналіз,

матиме різне значення в кібернетиці, соціології та державному управлінні. Зазначене сприяло розвитку галузевих методологій наукових досліджень.

Як відомо, методологія досліджень науки державного управління була сформована відносно нещодавно, в кін. ХХ ст., але вона врахувала історичні досягнення методології інших соціогуманітарних досліджень у сфері філософії, політики, права, політекономії (економіки), соціології тощо. Методологія державного управління на сьогодні достатньо відома, по-перше, як науковознавча категорія, по-друге, як науковий інструментарій дослідження основних явищ, процесів, статусів і механізмів у галузі державного управління.

Знання про методологію державного управління, сформовані в значному масиві монографій, наукових статей у фахових часописах, енциклопедичних видань і дисертаційних досліджень. Зокрема, в «Енциклопедичному словнику з державного управління» (2010 р.) під методологією пропонується розуміти *«систему способів організації та здійснення теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему – її структуру, логічну організацію. Методологія охоплює три підсистеми: методологію науки (вчення про систему способів організації і здійснення наукового пізнання, а також побудову систем наукових знань), яка поділяється на змістову та формальну методологію; методологію наукового дослідження (систему способів наукового дослідження певних об'єктів), яка поділяється на філософську, загальнонаукову та конкретнонаукову методологію, а також методологію практичної діяльності (систему спосо-*

бів організації та здійснення практичної діяльності)» [13, с. 414]. Для нашого дослідження важливим є саме друге значення «методологія» в державному управлінні, а саме – методологія наукового дослідження. Останнє визначається в науці державного управління, як *«вчення про принципи, прийоми і операції, побудову, форми і засоби наукового пізнання»* [13, с. 414].

Методологія наукового дослідження є важливим інструментарієм логічного формування та поширення цінності наукових знань і світоглядних принципів дослідників у практику, насамперед державно-управлінську. Що ж до її структури, тобто, внутрішньої побудови, т.з. «конструкції», то науковознавці обґрунтовують наявність у будь-якій цілісній методології відповідної системи – рівнів, зрізів, складників (методів), які перебувають між собою в певних зв'язках. У колишньому СРСР вони уявлялися в вигляді уявної «методологічної піраміди».

Так А. Ракітов обґрунтовував існування «піраміди принципів» наукового пізнання, вершину якої утворюють філософські принципи, а на нижчих щаблях мають розташовуватися загальнонаукові та галузеві принципи наукового пізнання. Хоча, ці принципи, їх склад на кожному зі щаблів, на думку вченого, постійно змінювався: *«змінюється їх склад, їх зміст і місце в системі наукового знання»* [14, с. 32]. Таким чином, під принципами наукового пізнання та їх «пірамідою», у радянському наукознавстві, по-суті, була обґрунтована ієрархічна централізована система філософських, загальнонаукових і спеціальних галузевих методів пізнання, яка використовується

дослідниками на пострадянському просторі донині.

Зокрема, сучасні українські учені в галузі державного управління пишуть про диференційоване втілення в таких видах методології: філософська методологія; загальнонаукова методологія; конкретно-наукова методологія; методика та техніка наукових досліджень [15, с. 128]. Відповідні рівні методології у своєму поєднанні утворюють систему методології, яка традиційно використовується для проведення наукових, у тому числі й дисертаційних досліджень, у різних галузях науки, включаючи науку державного управління. Не є винятком і методологія досліджень потенціалу партисипаторної демократії в державному управлінні. Разом із тим, останній компонент, визначений авторами «Енциклопедичний словник з державного управління» серед «видів методології», по-суті, є методикою. Тобто, технологією послідовного та комплексного застосування різних методів, віднесених до перших трьох видів методології.

Також, визнаючи системність істотною ознакою будь-якої методології, відзначимо, що методологія, як система методів, не обов'язково повинна мати єдину ієрархічну систему супідрядних методів. Тим більше, що радянське та пострадянське наукознавство досить схоластично пояснює відмінність між філософськими, загальнонауковими, галузевими (спеціальними) методами наукових досліджень і вже згаданю «методикою та технікою наукових досліджень», а також принципи їх супідрядних зв'язків. До прикладу, метод системності властивий не лише філософській, а

й загальнонауковій та галузевій методології, включаючи науку державного (публічного) управління.

На сьогодні у правничій науці та науці державного управління отримали поширення й інші підходи щодо методології наукових досліджень, її завдань, системи і структури. Зокрема, правознавці виокремили два рівні системи методології досліджень – світоглядні методологічні принципи та методи безпосереднього дослідження. Під першими із названих компонентів системи методології пропонується розуміти систему світоглядних ідей і принципів, які становлять основу правосвідомості дослідника та *«можуть бути ефективно використані як стратегія набуття нових знань»* [15, с. 28] про предмет дослідження.

Серед таких світоглядних методологічних принципів В. Федоренко виокремив наступні: деїдеологізації та свободи наукових досліджень, всебічності, об'єктивності, системності, діалектики, історизму, детермінізму, феноменології та ін. [15, с. 28-29]. Очевидно, що більшість із цих принципів є актуальними і для дослідження публічно-управлінських явищ, зокрема механізми партисипаторної демократії в публічному управлінні.

Другим компонентом системи методології В. Федоренко визначив методи, які становлять «систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених правил, прийомів і способів цього предмету правових досліджень. «Первинність» чи «вторинність» цих методів у процесі дослідження визначається (за потреби) науковцем, а по його закінченні – результатом відповідного дослідження» [15, с. 48]. Наведений підхід до розуміння призначення ме-

тодів у системі методології вбачається перспективним. Адже, у XXI ст. методологія наукових соціогуманітарних досліджень, у залежності від мети, завдань, предмету та рівня наукової кваліфікації дослідника, може бути не лише шаблонною та нерідко атрибутивною «пірамідою методів», а повинна мати «кластерний» характер. Тобто, бути своєрідною агломерацією послідовно застосованих, чи застосованих у комплексі методів, методика (технологія) застосування дозволить дослідникові розв'язати поставлене завдання у найкоротші терміни із найбільш переконливим результатом.

Система безпосередніх методів дослідження державно-правових явищ, за твердженням В. Федоренка, репрезентована *«системним, структурно-функціональним, діяльним, порівняльно-правовим, історично-ретроспективним, формально-догматичним, конкретно-соціологічним, прогностичним і ін.»* [15, с. 48]. Більшість із наведених методів вбачаються актуальними і для науки державного управління, зокрема, щодо дослідження механізмів реалізації демократії участі на загальнонаціональному та місцевому рівнях публічного управління в період воєнного стану та в наступному за ним періоді відновлення України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що методологія дослідження реалізації потенціалу партисипаторної демократії в публічному (державному) управлінні є системою взаємозумовлених, підпорядкованих меті та завданням дослідження, узгодженим із його предметом, світоглядних методологічних принципів

і безпосередніх методів дослідження сутності та змісту реалізації демократії для забезпечення участі (політичної співучасті) громадян у формуванні та реалізації державної політики і жителів територіальних громад для участі (соціальної співучасті) в здійсненні місцевого самоврядування.

Сутнісними ознаками цієї методології є її: предметна зумовленість; цілісність, комплексний характер і завершеність (дискретність); структурованість і диференціація світоглядних методологічних принципів і методів; інтегральний характер; наукова обґрунтованість і врахування здобутків методологій споріднених галузей знань (права, економіки, соціології та ін.); взаємозумовленість із методикою (технологією) її реалізації та ін.

Зокрема, розвиток механізму реалізації партисипаторної демократії в публічному управлінні в Україні може бути дослідженим із застосуванням системи наступних взаємозумовлених методів: історично-ретроспективного методу (під час розкриття питання про еволюцію демократичного публічного управління у з часів Античності – до сьогодення); компаративного методу наукового пізнання (для порівняння механізмів реалізації потенціалу демократії участі для формування та реалізації державної політики і місцевого самоврядування в Україні та за кордоном); структурно-функціонального методу (для розкриття внутрішньої побудови (структури) механізму реалізації демократії участі, а також для дослідження його функціонування та виявлення функцій громадян, жителів, громадськості та інститутів громадянського суспільства в досліджуваному механізмі); статистичний

метод (у процесі обробки інформації для виявлення кількісних показників розвитку основних форм демократії участі в Україні, а також виявлення «зворотнього зв'язку» з громадянами України і жителями територіальних громад України щодо ефективності конкретних видів і форм демократії Участь); методи прогнозування та моделювання (для виявлення основних напрямів модернізації механізму реалізації демократії участі у державному управлінні та місцевому самоврядуванні під час воєнного стану та на період відновлення України після перемоги над агресором) і ін.

Останні методи (прогнозування та моделювання) на сьогодні виступають на перше місце в процесі дослідження розвитку механізмів партисипаторної демократії в Україні. Адже, нещодавно Україна виборола статус держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Досягнення поставленої для України мети, – повноцінного членства в ЄС, – передбачає повну імплементацію цінностей і принципів партисипаторної демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лациба С.В., Лукерія І.М., Вашук-Огданська О.Л. Місцева демократія в Україні: нові стандарти / Укр. незалежн. центр політ. дослідж. Київ: Агентство «Україна», 2013. 236 с.

2. Батанов О.В., Кравченко В.В., Приходько Х.В. Партисипативна демократія в системі місцевого самоврядування: проблеми законодавчого регулювання. Аспекти публічного управління. 2014. № 9-10. С. 12-28.

3. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 р. *Відомо-*

сті Верховної Ради України. 2021. № 41. Ст. 339.

4. Бень Я. В. Щодо утвердження демократії участі в публічному управлінні держав Античності. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2. С. 137-146.

5. Бень Я.В. Утвердження партисипаторної демократії в публічному управлінні держав Європи: від Середньовіччя – до розвитку доктрини і практики конституційної держави з друг. пол. XIX ст. – до поч. XX ст. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 4 (10). С. 135-150.

6. Абрам'юк І. Демократія участі: механізми громадської участі на місцевому, регіональному та національному рівнях. Київ, 2014. 50 с.

7. Попова І.М. Організаційно-правові механізми забезпечення партисипаторної демократії (демократії участі) у системі місцевого самоврядування. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2016. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2016_1/20.pdf

8. Старосольський В. Методологічна проблема в науці про державу. Прага: Наклад Українського вільного університету в Празі; Державна друкарня в Празі, 1925. 36 с.

9. Бень Я.В. Методологія наукових досліджень механізмів демократії участі в сфері державного управління в Україні: поняття, зміст, сутнісні ознаки. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 2 (14). С. 213-233.

10. Ben Y. Research of mechanisms of implementation of democracy of participation in the field of public governance: methodology, methods. *Věda a perspektivy*. 2021. № 1(1) 2021. pp. 17-23.

11. Сергеевич В. Лекции и исследования по древней истории русского права. С.-Петербург: Типограф. И.Н. Скороходова, 1894. VIII, 382 с.

12. Федоренко Т.А. Механізм участі громадськості в формуванні та реаліза-

ції державної політики у сфері охорони здоров'я. Дисертац. на здоб. наук. ступеня канд. наук з держ. управл. / НАДУ. Київ, 2020. 247 с.

13. Енциклопедичний словник з державного управління. Уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. За ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.

14. Ракитов А.И. Принципы научного мышления. Москва: Политиздат, 1975. 143 с.

15. Федоренко В.Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні: наук. доповідь. НАПрН України, Київський регіональний центр. Київ: Ліра, 2015. 64 с.

REFERENCES:

1. Latsiba, S.V., Lukeriya, I.M., Vaschuk-Ogdanska, O.L, (2013). Mistseva demokratiya v Ukrayini: novi standarti / Ukr. nezalezhn. tsentr polit. doslidzh.[Local democracy in Ukraine: new standards / Ukr. independent flight center research]. Kyiv: «Ukrayina» [in Ukrainian].

2. Batanov, O.V., Kravchenko, V.V., Pryhod'ko, X.V. (2014). Partysypatyvna demokratiya v systemi misceвого samovryaduvannya: problemy zakonodavchogo reguluyuvannya. [Participatory democracy in the system of local self-government: problems of legislative regulation]. *Aspekty publichnogo upravlinnya* 9-10. S. 12-28 [in Ukrainian].

3. Pro osnovi nacionalnogo sprotivu: Zakon Ukrayini (2021). [On the foundations of national resistance:]. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 41. Ст. 339 [in Ukrainian].

4. Ben, Ya. V. (2020). Shchodo utverdzhenia demokratiï uchasti v publichnomu upravlinni derzhav Antychnosti. [Regarding the approval of the democracy of participation in the public administration of the states of Antiquity].*Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*, 2. С. 137-146. [in Ukrainian].

5. Ben, Ya.V. (2020). Utverdzhenia partysypatornoi demokratiï v publichnomu upravlinni derzhav Yevropy: vid Serednovichchia – do rozvytku doktryny i praktyky konstytutsiinoi derzhavy z druh. pol. XIX st. – do poch. XX st. [The establishment of participatory democracy in the public administration of European states: from the Middle Ages to the development of the doctrine and practice of the constitutional state with friends. sex. XIX century – to the beginning XX century]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 4(10), 135-150 [in Ukrainian].

6. Abramiuk, I. (2014) Demokratiia uchasti: mekhanizmy hromadskoi uchasti na mistsevomu, rehionalnomu ta natsionalnomu rivniakh.[Participatory democracy: mechanisms of public participation at the local, regional and national levels]. Kyiv. 50 с. [in Ukrainian].

7. Popova, I.M. (2016). Orhanizatsiino-pravovi mekhanizmy zabezpechennia partysypatornoi demokratiï (demokratiï uchasti) u systemi mistsevoho samovriaduvannia.[Organizational and legal mechanisms for ensuring participatory democracy (democracy of participation) in the system of local self-government]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*. 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2016_1/20.pdf. [in Ukrainian].

8. Starosolskyi, V. (1925). Metodolohichna problema v nautsi pro derzhavu. [A methodological problem in the science of the state]. *Praha: Naklad Ukrainskoho vilnoho universytetu v Prazi; Derzhavna drukarnia v Prazi*, 36 s. [in Ukrainian].

9. Ben, Ya.V. (2021). Metodolohiia naukovykh doslidzhen mekhanizmiv demokratiï uchasti v sferi derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: poniattia, zmist, sutnisni oznaky.[Methodology of scientific studies of mechanisms of participatory democracy in the sphere of public administration in Ukraine: concept, content, essential features]. *Ekspert: paradyhmy*

yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia, 2 (14). C. 213-233. [in Ukrainian]

10. Ben, Ya. V. (2020). Shchodo utverdzhennia demokratii uchasti v publichnomu upravlinni derzhav Antychnosti [On the establishment of democracy in public administration of antiquity]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 2, 137-146 [in Ukrainian].

11. Serheevych, V. (1894). Lektsyy y yssledovanyia po drevnei ystryy russkoho prava. [Lectures and studies on the ancient history of Russian law]. *S.-Peterburh: Typohraf. Y.N. Skorokhodova*,. VIII, 382 c. [in Russia].

12. Fedorenko, T.A. (2020). Mekhanizm uchasti hromadskosti v formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi okhorony zdorovia [Mechanism of public participation in the formation and implementation of state policy in the field of

health care]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

13. Surmin, Yu.P., Bakumenko, V.D., Mykhnenko, A.M., et al. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic dictionary of public administration]*. Yu.V. Kovbasiuk, V.P. Troshchynskyi, Yu.P. Surmin (Eds.). Kyiv: NADU [in Ukrainian].

14. Rakytov, A.Y. (1975). Pryntsypy nauchnoho myshlenyia. [Principles of scientific thinking]. *Moskva: Polytyzdat*, 143 c.[in Russia].

15. Fedorenko, V.L. (2015). Metodolohiia suchasnykh konstytutsiino-pravovykh doslidzhen v Ukraini: nauk. dopovid. [Methodology of modern constitutional and legal studies in Ukraine: science. report]. *NAPrN Ukrainy, Kyivskyi rehionalnyi tsentr*. Kyiv: Lira,. 64 c. [in Ukrainian].

ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351.82

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-154-168](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-154-168)

Іванова Вікторія Миколаївна,

кандидат економічних наук, докторант кафедри глобальної та національної безпеки Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 03057, м. Київ, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, <https://orcid.org/0000-0003-4980-0765>

МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГРАМУВАННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджується процес моделювання публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки як певна послідовність розробки функціональної, інформаційної та морфологічних моделей, а також інтеграція вказаних моделей.

Встановлено, що функціональна модель – це модель діяльності, яка дає вихідні дані для розробки інформаційної моделі. Інформаційна модель характеризує ступінь невизначеності, яка притаманна системі чи системній проблемі, рівень наших знань про них, про проблеми в знаннях і шляхах їх усунення. Морфологічна модель є описом внутрішньої структури системи або системної проблеми, виявлення підсистем або підпроблем і встановлення взаємозв'язків між ними, виявлення автономних функцій у функціональній моделі та систематизація моделей. Результатом розробки морфологічної моделі є представлення структури та функцій елементів системи, класифікація зв'язків та опис динаміки дій, в результаті чого дослідник отримує уточнену морфологічну модель, яка відповідає функціональній та інформаційній моделям системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Зроблено висновок про те, запропоновані морфологічна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, організаційно-логічна схема розробки цільової програми розвитку системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки забезпечать функціональну цілісність системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, що охоплена єдиним задумом забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях публічного управління у цій сфері з урахуванням вимог зовнішньоекономічного безпекового середовища до системи забезпечення зовнішньоекономічної безпеки та наявних обмежень по ресурсам та часу.

Ключові слова: зовнішньоекономічна безпека, публічне управління, механізми публічного управління, моделювання, модель.

Ivanova Viktoriia Mykolayivna,

PhD in Economics, doctoral student of Global and National Security Department Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, 03057, Kyiv, street Academician Romodanov, 12/2, <https://orcid.org/0000-0003-4980-0765>

MODELING AND PROGRAMMING OF THE SYSTEM OF ACTIVITY OF PUBLIC AUTHORITIES IN THE FIELD OF FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The article investigates the process of modeling public administration in the field of foreign economic security as a certain sequence of development of functional, informational and morphological models, as well as the integration of these models.

It is established that the functional model is a model of activity that provides initial data for the development of an information model. The information model characterizes the degree of uncertainty inherent in a system or system problem, the level of our knowledge about them, about problems in knowledge and ways to solve them. A morphological model is a description of the internal structure of a system or system problem, the identification of subsystems or subproblems and the establishment of relationships between them, the identification of autonomous functions in a functional model and the systematization of models. The result of developing a morphological model is a representation of the structure and functions of system elements, classification of connections and description of dynamics of action, as a result of which the researcher receives a refined morphological model that corresponds to functional and information models of system of public administration in foreign economic security.

It is concluded that the proposed morphological model of public administration in the field of foreign economic security, organizational and logical scheme of development of the target program for the development of public administration in the field of foreign economic security will ensure the functional integrity of public administration in the field of foreign economic security, which is covered by a single plan to ensure foreign economic security of Ukraine at the strategic, tactical and operational levels of public administration in this area, taking into account the requirements of foreign economic security environment to the system of foreign economic security and existing resource and time constraints.

Keywords: foreign economic security, public administration, mechanisms of public administration, modeling, model.

Постановка проблеми. В умовах складності й масштабності публічно-управлінських проблем взаємодії органів публічної влади з міжнародними партнерами з питань зовнішньоекономічної безпеки особливого значення набуває модельний підхід. Відповідно, надання публічному управлінню у сфері зовнішньоекономічної безпеки України наукового характеру передбачає широке використання на всіх його рівнях і ланках результатів наукових досягнень у галузі знань «Публічне управління та адміністрування», а також інших соціальних та гуманітарних наук, таких як: філософії, соціології, політології, економіки та права.

Є сенс зауважити, що дослідження проблем публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки України в умовах євроінтеграції у рамках парадигми управління «суб'єкт – полісуб'єктне середовище», парадигми інноваційного розвитку суспільства, системно-діяльнісної парадигми, інституціональної парадигми науки публічне управління приводить нас в площину моделювання процесу публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки. Останнє передбачає послідовну розробку функціональної, інформаційної та морфологічних моделей згаданого управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах все більша кількість вітчизняних науковців приділяють досить багато уваги питанням зовнішньоекономічної безпеки у різних аспектах. Серед українських дослідників першими почали вивчати питання зовнішньоекономічної безпеки Бінко І., Мунтіян В., Пастернак-Таранушенко Г., Шлемко В., Власюк О., Геєць В., Жаліло Я.,

Ліпкан В., Сухоруков А. В подальшому їх ідеї розвивали Аранчій В., Голодюк Г., Коковський Л., Кравчук П., Марцева Т., Матвієць О., Мунтіян В., Обухова В., Перетятко І., Павлюк Н., Попко В., Шаламов А., Шегінський О., Чернова О., Чирич Є., Яременко О. та інші. Проте, на нашу думку, системних досліджень питань публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки не так вже й багато. У зв'язку з цим, пропонуємо розглянути вказані поняття у контексті моделювання та програмування їх складових.

Постановка завдання. Метою даної статті є розробка алгоритму моделювання та програмування розвитку системи діяльності органів публічної влади у сфері зовнішньоекономічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моделювання є процесом послідовної розробки функціональної, інформаційної та морфологічних моделей. При цьому найскладнішим моментом в моделюванні систем і системних проблем є інтеграція вказаних моделей.

Варто зазначити, що функціональна модель – це модель діяльності. Остання дає вихідні дані для розробки інформаційної моделі, яка характеризує ступінь невизначеності, яка притаманна системі чи системній проблемі, рівень наших знань про них, про проблеми в знаннях і шляхах їх усунення. Наступним кроком моделювання є розробка морфологічної моделі, яка є описом внутрішньої структури системи або системної проблеми, виявлення підсистем або підпроблем і встановлення взаємозв'язків між ними, виявлення автономних функцій у функціональній моделі та система-

тизація моделей. Підсумком розробки морфологічної моделі є представлення структури та функцій елементів системи, класифікація зв'язків та опис динаміки дій, в результаті чого дослідник отримує уточнену морфологічну модель, яка відповідає функціональній та інформаційній моделям системи.

Використовуючи метод конфігурування, запропонований Г. Щедровицьким [1, с. 149] спробуємо розглянути функціональну модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки як підсистему політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, що передбачає певний набір парадигматичних систем (блоків) та реалізацію їх в синтагматичності [1, с. 159].

Функціональна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, як синтагматичне утворення можна умовно представити трьома парадигмальними блоками:

1. Рефлексивний блок – це система соціально-психологічних механізмів усвідомлення проблематики публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, інформаційно-аналітичного механізму та механізму прийняття управлінського рішення у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

2. Організаційно-управлінський блок включає в себе механізми розвитку та механізм керування системою публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки. Механізми розвитку системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки – це політико-правовий механізм, інституційний механізм, механізм структурно-функціональної оптимізації системи публічного

управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, кадровий механізм та механізм ресурсного забезпечення згаданого управління. Механізм керування системою публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки – це організаційно-правовий механізм, інституційний механізм, кадровий механізм та механізм ресурсного забезпечення системи управління.

3. Інструментальний блок – це механізми публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки (механізми проактивного та реактивного реагування).

При дослідженні проблем публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, не можна обмежуватися лише характеристикою цієї системи з огляду на те, що вона є в даний час. Важливе значення в дослідженні системи має розкриття її динаміки, визначення її перспективи, виявлення, які з її елементів життєздатні, а які безперспективні. Більш того, слід враховувати, що ця система є частиною більш складної системи – системи забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави, елементи якої впливають на складові частини розглянутої системи управління.

Головною метою системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки є досягнення нею здатності утримувати всю сукупність конфліктів та загроз на відповідному передкритичному рівні, при якому загрозливі чинники не здатні руйнівно впливати на зовнішньоекономічну безпеку. Тому для цієї системи важливим є здатність вчасно передбачати появу і фіксувати зміну інтенсивності джерел загроз зовнішньоекономіч-

ній безпеці і можливості запобіганню цим загрозам. Саме функціональне призначення сприяє формуванню системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, як надзвичайно динамічної структури, що повинна зуміти запобігти загрозам різного характеру. Виходячи з цього, функціонування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки здійснюється у виконанні двох головних завдань – проактивна (запобігання загрозам) і реактивна (зустрічна) протидія.

Розробку інформаційної моделі публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки доцільно здійснювати з позицій системного підходу. Вказана модель має містити нормативно-правову, ситуативну, концептуальну, математичну моделі та модель прийняття рішення.

Інформаційна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки у загальних рисах може бути виражена схемою: аналізування (опис) – діагностування / передбачення – цілевбачення – планування – програмування (як конкретизація програмування) – рішення – контроль на виконанням рішення – зворотній зв'язок (уточнення рішення або нове рішення на основі нових даних аналізування, діагностування, прогнозування і т. ін.).

Розробку морфологічної моделі публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки доцільно здійснювати з позицій системного підходу як фундаментального у теорії публічного управління.

Морфологічна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки мусить бути побудо-

вана як відносно самостійна система, тобто необхідно визначити її структуру, встановити взаємозв'язок між елементами, проаналізувати їх функції та спроможність діяти цілеспрямовано зі своїми особливостями. Це дозволяє розробити її як результативний спосіб пізнання реальної дійсності і науково обґрунтованого впливу на процеси, які відбуваються у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі, в міжнародних економічних відносинах та державі, що відповідає вимогам системного підходу.

На основі теоретико-методологічних засад визначення та функціонування механізмів публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, логіки формування взаємозв'язку ключових дефініцій політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, визначимо основні складові морфологічної моделі публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Морфологічна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки має декілька основних складових, що представляють собою окремі механізми, об'єднані в систему правових, інституційних, організаційних, фінансових та соціально-психологічних засобів, які повинні використовуватись у комплексі, що й забезпечить досягнення цілей політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, сприятиме підвищенню її ефективності.

Функціональна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки визначає сутнісні характеристики діяльності органів публічної влади, на основі яких пропонуємо діяльність згаданих органів

представити як підсистему політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки. Остання, свою чергу, може бути представлена набором трьох парадигматичних блоків (рис. 1), а саме:

- рефлексивного блоку;
- організаційно-управлінського блоку;
- інструментального блоку.

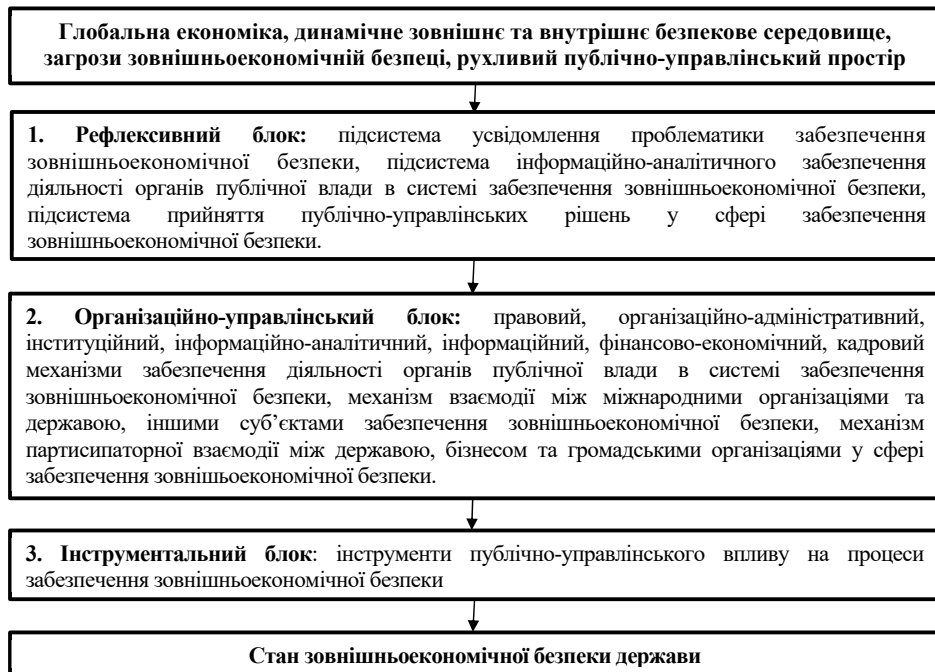

Рис. 1. Функціональна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки

Джерело: складено автором.

Ці блоки утворюють собою системну цілісність, що забезпечує системний характер публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Функціональна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки представляє собою умовний зразок публічно-управлінської діяльності, що забезпечує належний рівень функціонування органів публічної влади відповідно своїх повноважень у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки на міжнародному, регіональному та на-

ціональному рівнях публічного управління. В подальшому вказана модель може бути удосконалена шляхом структурно-функціональної оптимізації її структури та функцій, а у випадку її низької ефективності – може бути замінена на більш досконалий варіант.

Варто зазначити, що функціональна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки дає вихідні дані для розробки інформаційної моделі вказаного управління. Структурно інформаційна модель

публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки включає в себе (рис. 2): когнітивну підмодель; нормативно-правову підмодель; ситуативну підмодель; цільову підмодель; підмодель прийняття публічно-управлінських рішень у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

Зауважимо, інформаційна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки характеризує:

1) ступінь невизначеності, яка притаманна сфері безпеки загалом, й зовнішньоекономічній безпеці зокрема;

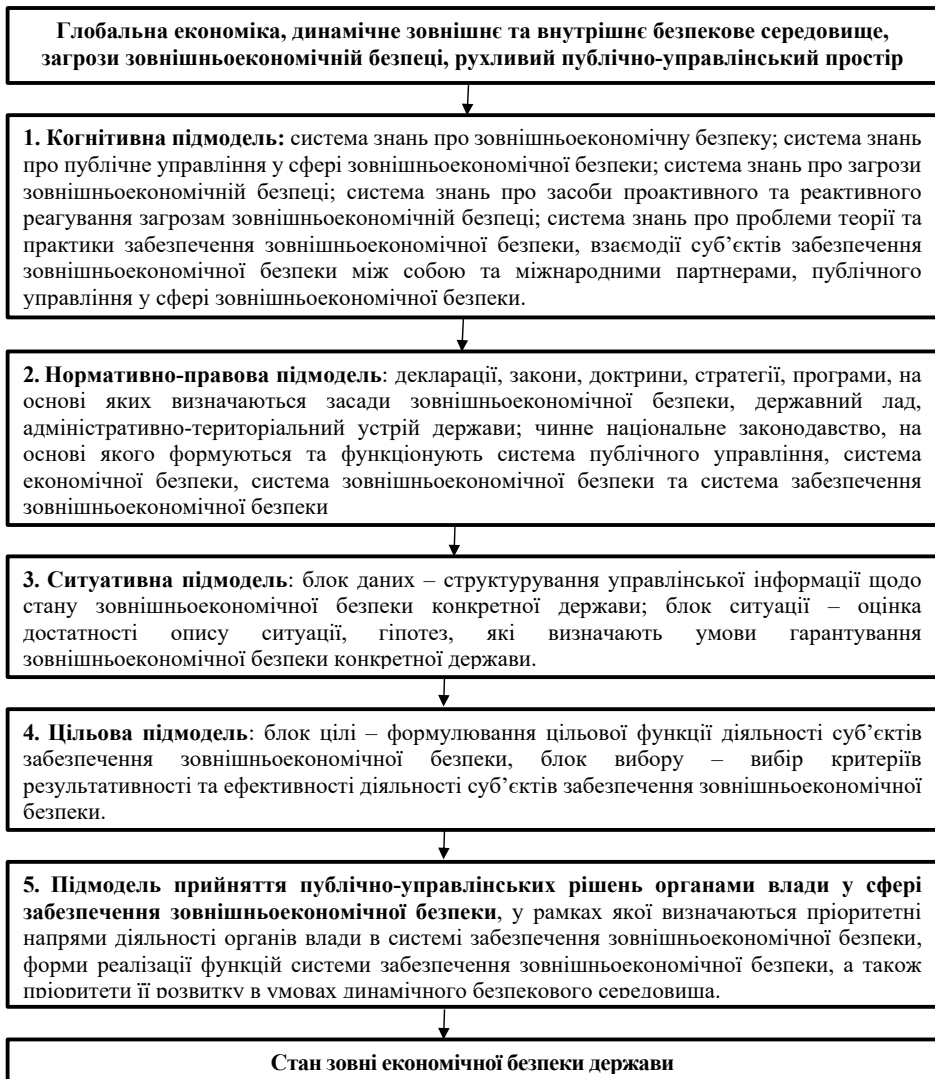

Рис. 2. Інформаційна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки

Джерело: складено автором.

2) системні проблем публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

3) рівень наших знань про практичні проблеми зовнішньоекономічної безпеки, про проблеми в знаннях із міжнародної економічної безпеки та зовнішньоекономічної безпеки, шляхах їх вирішення.

Розробку морфологічної моделі публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки доцільно здійснювати з позицій системно-ситуаційного підходу як фундаментального в науці публічне управління.

Морфологічна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки мусить бути побудована як відносно самостійна система, що передбачає здійснення процедур:

- визначення її структури;
- встановлення взаємозв'язку між елементами системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;
- аналіз функцій згаданої системи та їх спроможностей діяти відповідно до функціональних завдань.

Це дозволяє розробити вказану модель як результативний спосіб пізнання дійсності і науково обґрунтованого впливу органів публічної влади на процеси забезпечення зовнішньоекономічної безпеки на різних рівнях управління, що відповідає вимогам системно-ситуаційного підходу.

На основі теоретико-методологічних засад визначення та функціонування механізмів публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, логіки формування взаємозв'язку ключових дефініцій публічного управління у сфері національної безпеки, пропонуємо визначити ос-

новними складовими морфологічної моделі публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки окремі системи, підсистеми та механізми (рис. 3), а саме:

- система зовнішньоекономічної безпеки (СЗЕБ), структурним елементом якої є система забезпечення зовнішньоекономічної безпеки (СЗЗЕБ);

- система публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки (СПУЗЕБ), яка, в свою чергу, входить структурно до СЗЕБ.

- Структурними елементами системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки є:

- підсистема правового забезпечення діяльності органів, що опікуються питаннями зовнішньоекономічної безпеки;

- підсистема інституційного забезпечення діяльності органів, що опікуються питаннями зовнішньоекономічної безпеки;

- підсистема науково-методичного забезпечення діяльності органів, що опікуються питаннями зовнішньоекономічної безпеки;

- підсистема усвідомлення проблематики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави;

- підсистема інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів, що опікуються питаннями зовнішньоекономічної безпеки;

- підсистема прийняття публічно-управлінського рішення у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Структурними елементами підсистеми прийняття публічно-управлінського рішення у сфері зовнішньоекономічної безпеки є:

- 1) механізми публічного управління у сфері зовнішньоекономічної

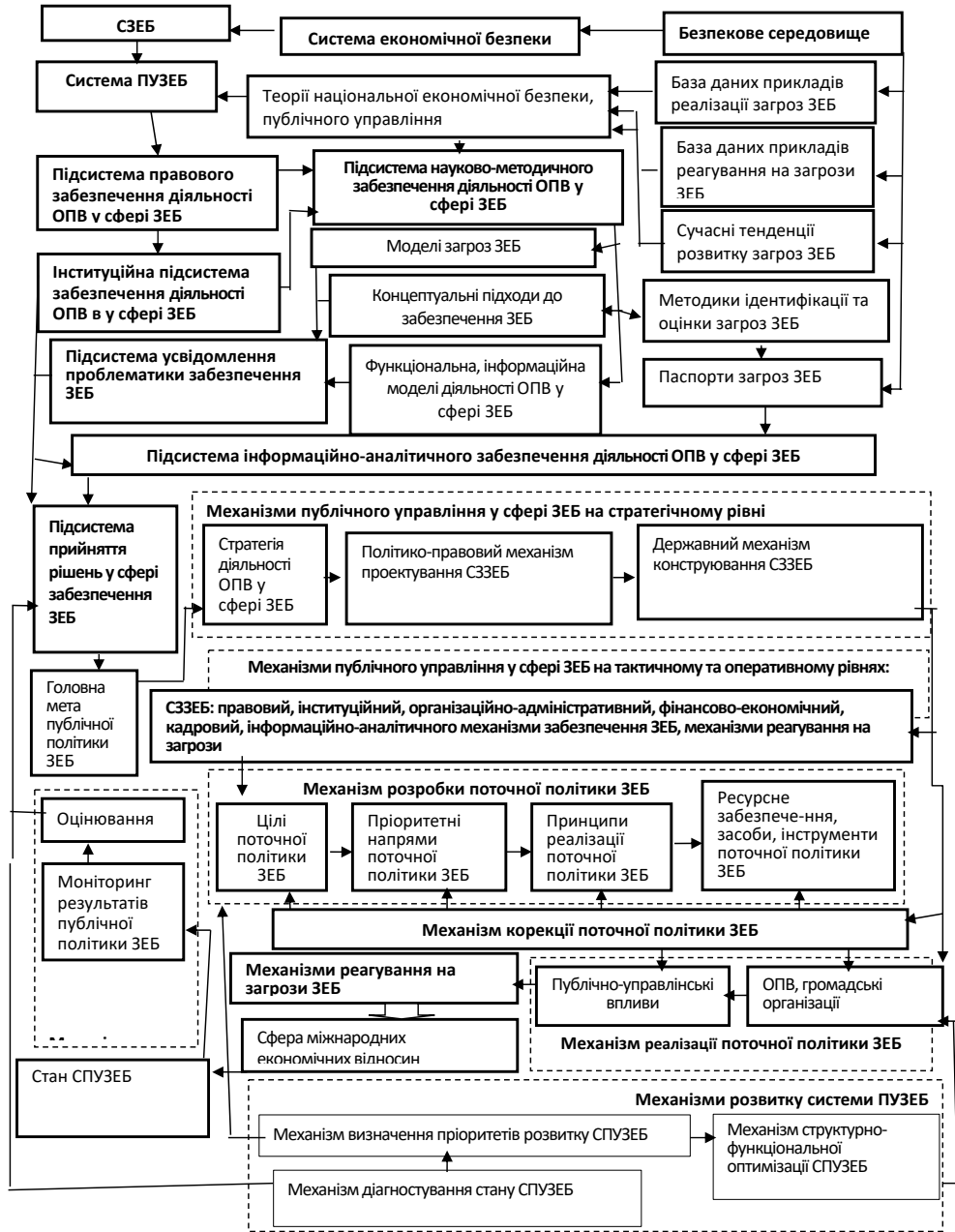

Рис. 3. Морфологічна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки

Джерело: складено автором.

системи на стратегічному рівні – механізми політико-правового проектування та державного конструювання відповідних механізмів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

2) механізми публічного управління у сфері зовнішньоекономічної системи на тактичному та оперативному рівнях: правовий, організаційно-адміністративний, інституційний, інформаційно-аналітичний, інформаційний, фінансово-економічний, кадровий механізми забезпечення зовнішньоекономічної безпеки; механізм взаємодії між міжнародними партнерами, бізнесом, інститутами громадянського суспільства та органами державної влади, що опікуються питаннями зовнішньоекономічної безпеки; механізм партисипаторної взаємодії між органами публічної влади та громадськими організаціями у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки; механізми проактивного і реактивного реагування на загрози зовнішньоекономічній безпеці;

3) механізми розробки, реалізації, оцінювання та корекції публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

4) механізм розвитку системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

В кінцевому підсумку ці механізми повинні забезпечити ефективне застосування управлінських технологій діяльності органів публічної влади у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

На основі морфологічної моделі формується організаційно-логічна схема розробки цільових програм розвитку механізмів публічного

управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки (рис. 4).

Ця організаційно-логічна схема розробки цільової програми розвитку системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки представляє собою опис системної публічно-управлінської проблеми, а саме забезпечення оптимальної відповідності цілей системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, її структури та функцій:

1) сучасним викликам і загрозам зовнішньоекономічній безпеці;

2) організаційно-управлінським процесам у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, які також детерміновані змінами безпекового середовища та трансформаціями державно-управлінського простору.

Організаційно-логічна схема розробки цільової програми розвитку системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки складається з дев'яти стадій:

I стадія передцільова, яка структурно складається із двох фаз:

1. Пізнавальна фаза на якій здійснюється:

а) вивчення:

- моделей загроз зовнішньоекономічній безпеці;

- моделі взаємообумовленості законів, закономірностей і принципів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

- моделей взаємообумовленості законів, закономірностей і принципів економічного розвитку та публічного управління;

- вітчизняний досвід та досвід іноземних держав щодо забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

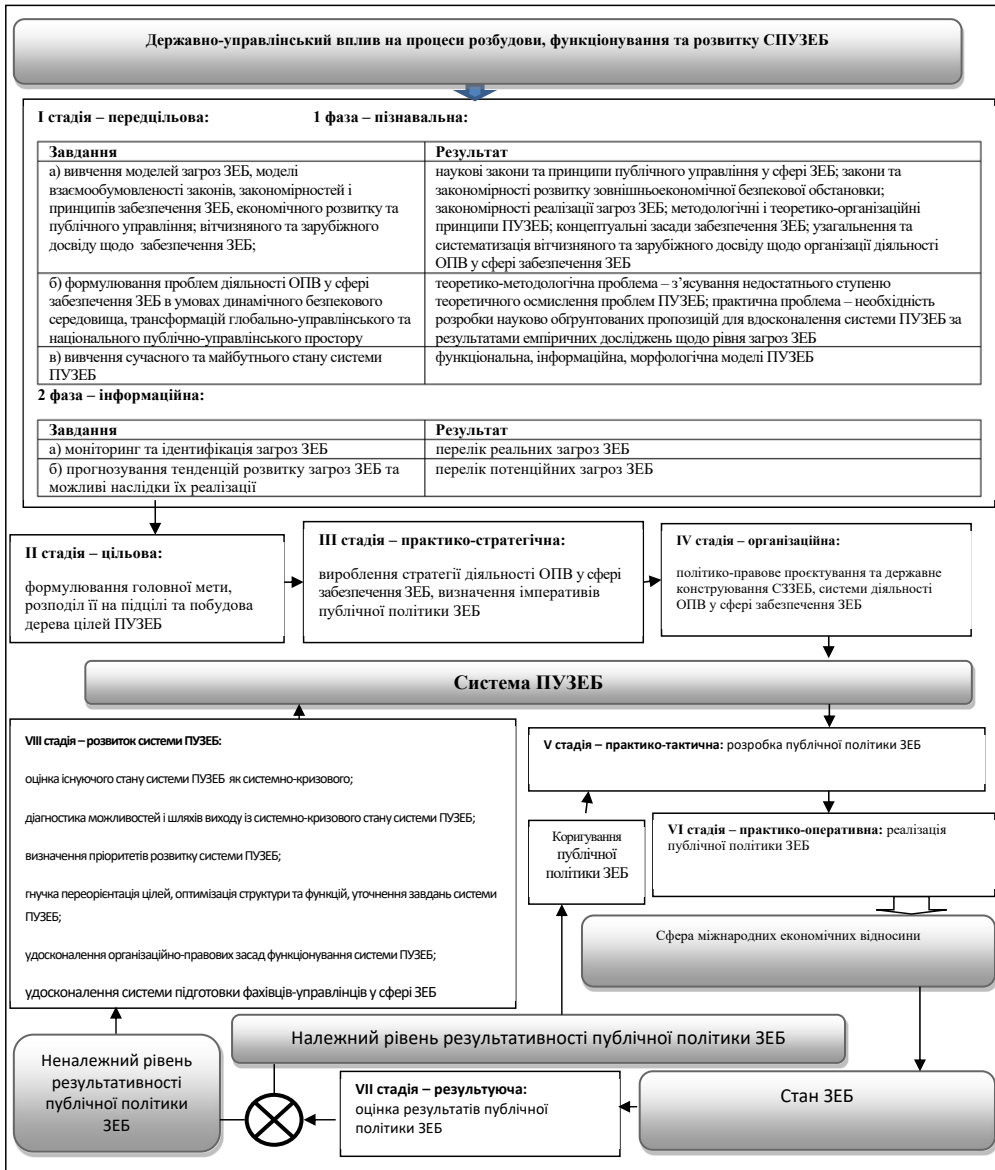

Рис. 4. Організаційно-логічна схема розробки цільової програми розвитку системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Джерело: складено автором.

Результатом вивчення є:

- наукові закони та принципи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

- закони та закономірності розвитку зовнішньоекономічної безпекової обстановки;

- закономірності реалізації загроз зовнішньоекономічній безпеці;

- методологічні і теоретико-організаційні принципи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

- концептуальні засади забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

- узагальнення та систематизація вітчизняного досвіду та досвіду іноземних держав щодо організації діяльності органів публічної влади у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

б) формулювання проблем публічно-управлінської діяльності у сфері зовнішньоекономічної безпеки в умовах динамічного безпекового середовища, трансформацій глобального та національного управлінського простору.

Результатом вивчення є:

- теоретико-методологічна проблема – з'ясування недостатнього ступеню теоретичного осмислення проблем публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки в умовах динамічного безпекового середовища, трансформацій управлінського простору, що потребує розробки понятійного і концептуального апарату для дослідження цього процесу;

- практична проблема – необхідність розробки науково обґрунтованих пропозицій для вдосконалення системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки за резуль-

татами емпіричних досліджень щодо рівня загроз зовнішньоекономічній безпеці, а також чинників, що підвищують або знижують ефективність згаданого управління.

в) вивчення сучасного та майбутнього стану системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Результатом вивчення є: функціональна, інформаційна, морфологічна моделі публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

2. Інформаційна фаза на якій здійснюється:

а) моніторинг та ідентифікація загроз зовнішньоекономічній безпеці;

б) прогнозування тенденцій розвитку загроз зовнішньоекономічній безпеці та можливі наслідки їх реалізації.

Результатом вивчення є:

а) перелік реальних загроз зовнішньоекономічній безпеці;

б) перелік потенційних загроз зовнішньоекономічній безпеці.

II стадія – цільова стадія, яка передбачає:

формулювання головної мети, розподіл її на підцілі та побудова дерева цілей публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

III стадія – практико-стратегічна стадія, яка передбачає:

вироблення стратегії діяльності органів публічної влади у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, визначення імперативів публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

IV стадія – організаційна стадія, яка передбачає:

- політико-правове проектування та державне конструювання системи

забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, системи діяльності органів публічної влади у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, а саме:

- визначення місії та перспективної моделі системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

- формування органів публічної влади, що опікуються питаннями забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

- визначення теоретико-організаційних принципів функціонування системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

V стадія – практико-тактична частина, яка на тактичному рівні управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки передбачає:

- розробку публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

- перелік заходів щодо реалізації публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

VI стадія практико-оперативна частина, яка на оперативному рівні управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки передбачає:

- здійснення заходів органами публічної влади у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

VII стадія – результуюча стадія, яка передбачає:

- оцінку результатів реалізації публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки на підставі якої приймаються публічно-управлінські рішення щодо майбутнього стану системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

- за умов задовільного рівня результативності публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки здійснюється її корекція із збереженням існуючої структури системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

- за умов незадовільного рівня результативності публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки здійснюється організаційний розвиток системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

VIII стадія також включає корекцію публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, що передбачає:

- корекцію цілей публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

- корекцію пріоритетних напрямів публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

- корекцію принципів реалізації публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;

- корекцію ресурсного забезпечення, засобів та інструментів реалізації публічної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

IX стадія – розвиток системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, що передбачає:

- оцінка існуючого стану системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки як системно-кризового;

- діагностика можливостей і шляхів виходу із кризової ситуації;

- визначення пріоритетів розвитку системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

- гнучка переорієнтація цілей системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

- оптимізацію структури та функцій системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

- уточнення завдань системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки;

- удосконалення системи професійної підготовки фахівців-управлінців з питань забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

Висновки. Отже, запропоновані морфологічна модель публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, організаційно-логічна схема розробки цільової програми розвитку системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки:

забезпечать функціональну цілісність системи публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки, що охоплена єдиним задумом забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях публічного управління у цій сфері з урахуванням вимог зовнішньоекономічного безпекового середовища до системи забезпечення зовнішньоекономічної безпеки та наявних обмежень по ресурсам та часу;

дають змогу розширити та конкретизувати положення Закону України «Про національну безпеку України», Стратегії національної безпеки України, Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, Стратегії економічної безпеки України та інших нормативно-правових актів стосовно діяльності органів публічної влади

у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Щедровицкий Г.П. Методология и философия организационно-управленческой деятельности: основные понятия и принципы (курс лекций) / Из архива Г.П. Щедровицкого. Т.5. ОРУ. (2). М.: Изд-во «Путь», 2003. 288 с.

2. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України : монографія / Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, О.Г. Бортнікова та ін.; за ред. Г.П. Ситника, В.І. Абрамова. К.: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. 536 с.

3. Забезпечення національної безпеки України в умовах входження України до Європейського та Євроатлантичного просторів: монографія / В. І. Абрамов, С. О. Борисевич, А. В. Дацюк, Р. Р. Марутян та ін.; за заг. ред. Ю.В. Мельника, Л. М. Шипілової. Київ: НАДУ, 2019. 110 с.

4. Сурмин Ю. П. Социальное проектирование в кризисном обществе: методологический аспект. *Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України*. 2014. № 3. С. 5–17.

5. Абрамов В. І. Мережева архітектура публічного управління: проблеми концептуалізації і практики забезпечення національної безпеки. *Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку: матеріали щоріч. всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю* (Київ, 27 травня) / за заг. ред. А. П. Савкова, М. М. Білінської, С. В. Загороднюка. Київ: НАДУ, 2016. С. 241–243.

6. Глобальна та національна безпека: підручник / авт. кол.: В. І. Абрамов, С. О. Андреев, Г. П. Ситник та ін.; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ, 2016. 784 с.

REFERENCES:

1. SHCHedrovickij G.P. (2003) Metodologiya i filosofiya organizacionno-upravlencheskoj deyatel'nosti: osnovnyye ponyatiya i principy (kurs lekcij) [Methodology and philosophy of organizational and managerial activity: basic concepts and principles (course of lectures)] / Iz arhiva G.P. SHCHedrovickogo. T.5. ORU. (2). M.: Izd-vo «Put'». 288 s.

2. Shliakhy udoskonalennia systemy derzhavnogo upravlinnia zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky Ukrainy : monohrafiia [Ways to improve the system of public administration of national security of Ukraine: a monograph] (2012) H.P. Sytnyk, V.I. Abramov, O.H. Bortnikova ta in.; za red. H.P. Sytnyka, V.I. Abramova. K.: MAISTER KNYH. 536 s.

3. Zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh vkhodzhennia Ukrainy do Yevropeiskoho ta Yevroatlantychnoho prostoriv: monohrafiia [Ensuring the national security of Ukraine in terms of Ukraine's entry into the European and Euro-Atlantic spaces] (2019) V. I. Abramov, S. O. Borysevych, A. V. Datsiuk, R. R. Marutian ta in.; za zah. red.

Yu.V. Melnyka, L. M. Shypilovoi. Kyiv: NADU. 110 s.

4. Surmyn Yu. P. (2014) Sotsyalnoe proektyrovanye v kryzysnom obshchestve: metodolohycheskyi aspekt. [Social design in a crisis society: methodological aspect]. *Visn. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy*. № 3. C. 5–17.

5. Abramov V. I. (2016) Merezheva arkhitektura publicnogo upravlinnia: problemy kontseptualizatsii i praktyky zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. [Networkarchitectureofpublicadministration: problems of conceptualization and practice of ensuring national security]. *Derzhavna sluzhba ta publichna polityka: problemy i perspektyvy rozvytku: materialy shchorich. vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu* (Kyiv, 27 travnia) / za zah. red. A. P. Savkova, M. M. Bilynskoi, S. V. Zahorodniuka. Kyiv: NADU. S. 241–243.

6. Hlobalna ta natsionalna bezpeka [Global and national security] (2016) : pidruchnyk / avt. kol.: V. I. Abramov, S. O. Andreiev, H. P. Sytnyk ta in.; za zah. red. H. P. Sytnyka. Kyiv: NADU. 784 s.

Електронне наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 3 (21) – червень 2022

Формат 70x100¹/₁₆.

Ум. друк. арк. 13.73. Обл.-вид. арк. 11,58.